SUURMEESTE ELULOOD

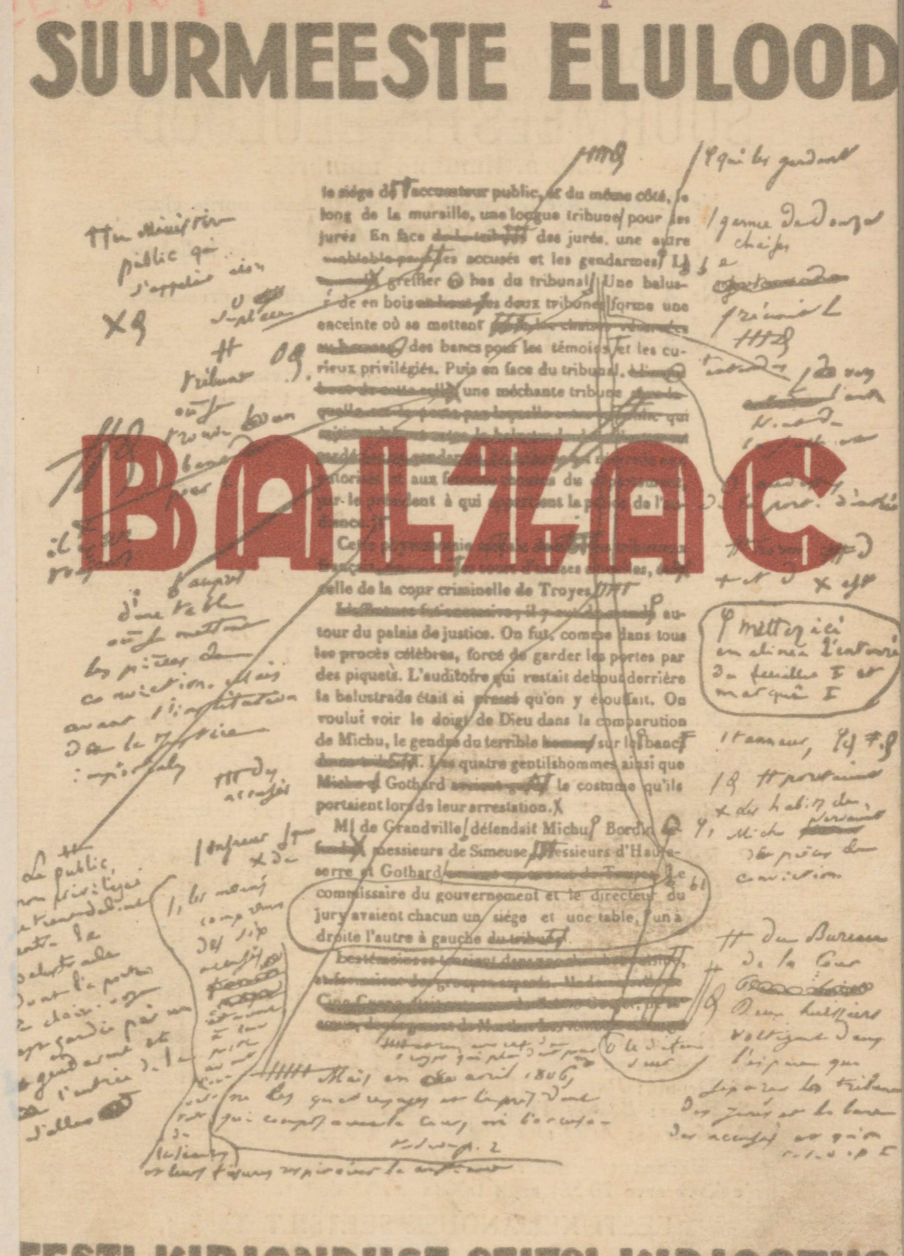

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KIRJASTUS

BIOGRAAFILINE SEERIA

SUURMEESTE ELULOOD

1933. a. ilmunud numbrid.

Nr. 1. ***Amundsen.*** Avastaja ja polaarmaade uurija elu.
Nr. 2. ***Newton.*** Suure teadlase elu ja töö.
Nr. 3. ***Muhamed ja islam.*** Usupõhjendaja elu, kellel on tänapäev ligi 300 miljonit järelkäijat.
Nr. 4. ***Lincoln.*** Põhja-Ameerika Ühendriikide president, orjade vabastaja.
Nr. 5. ***Balzac.*** Elu ja looming.

„Suurmeeste elulood" kavatsevad tutvustada paljude rahvaste kangelasi ja iga ala töömehi, nagu Loyola, Wagner, Livingstone, Shakespeare, Lönnrot, Faraday, Dostojevski, Cervantes, Bismarck, Marx, Cicero, Karl XII, Rembrandt, Caesar, Dante, Linné, Snellman, Kreutzwald, Jannsen, Hurt j. n. e.

1933. a. peale ilmuvad elulood ettetellitava seeriana — 6 elulugu aastas, igaüks 100—160 lehekülge.

Tellimishind 7 kr. 50 s., mida võib tasuda: 3 kr. tellimisel. 2 kr. 50 s. 1. aprilliks, 1 kr. 25 s. 1. juuliks ja 75 s. 1. okt, Poolaastas (3 nrit) 4 kr., üksiknumber 1 kr. 50 s.

Varemini on ilmunud:

A. Kallas: *Tähelend* (Koidula elulugu). Hind 3 kr. 50 s., kalingurköites 5 kr.
A. Jürgenstein: *C. R. Jakobsoni elu ja töö.* Hind 1 kr. 30 s., kalingurköites 2 kr. 80 s.
A. Raag: *Elisabeth Aspe elu ja looming.* Hind 1 kr., kalingurk. 2 kr. 50 s.
R. Rolland: *Tolstoi elu.* Hind 2 kr., kalingurk. 3 kr. 50 s.
S. A. Žebelev: *Aleksander Suur.* Hind 1 kr. 75 s.
J. W. Mackail: *Vergilius.* Hind 1 kr. 75 s,
R. Rolland: *Michelangelo.* Hind 2 kr.
C. Sh. Jones: *Washington.* Hind 1 kr. 75 s.
R. Rolland: *Beethoven.* Hind 1 kr. 50 s.
J. V. Lehtonen: *Victor Hugo.* Hind 1 kr. 75 s.
F. J. Snell: *Garibaldi.* Hind 1 kr. 75 s.
H. Heilborn: *Darwin.* Hind 1 kr. 50 s.
V. Tarkiainen: *Aleksis Kivi.* Hind 1 kr. 75 s.
H. Drouin: *Pasteur.* Hind 1 kr. 75 s.
S. Fodor: *Edison.* Hind 1 kr. 50 s.
A. Maurois: *Ariel ehk Shelley elulugu.* Hind 2 kr.

Iluköites 50 senti kallimad.

Raamatute hinna rahas või markides ettesaatmisel (posti jooksev arve 20-36) saab tellida saatekuludeta

EESTI KIRJANDUSE SELTSILT Tartus, Suurturg 12, tel. 6-01.

SUURMEESTE ELULOOD
EESTI KIRJANDUSE SELTSI
BIOGRAAFILINE SEERIA
TARTU 1933 Nr. 5

HONORÉ DE BALZAC

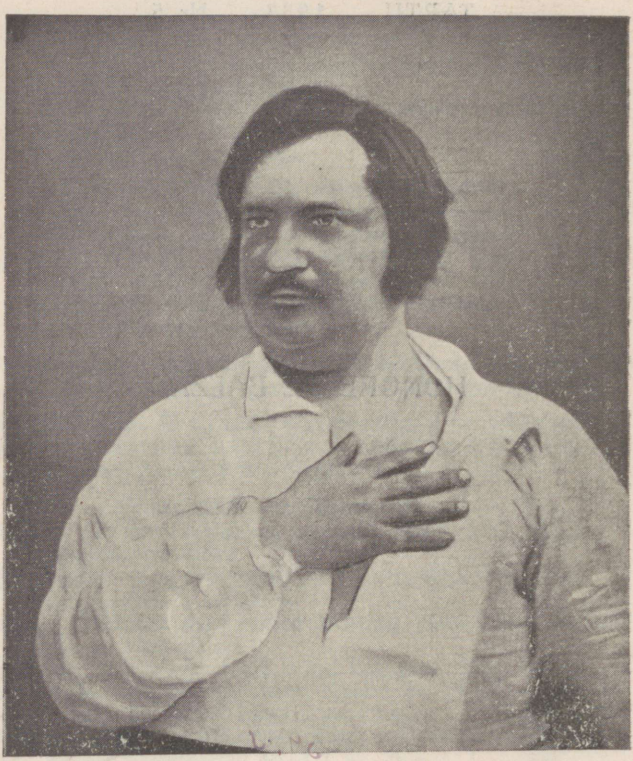

Dagerréotype, 1842. a.

de Balzac

BERNHARD LINDE

HONORÉ DE BALZAC

ELU JA LOOMING

3914

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KIRJASTUS
TARTU, 1933

TEGEV JA VASTUTAV TOIMETAJA DANIEL PALGI

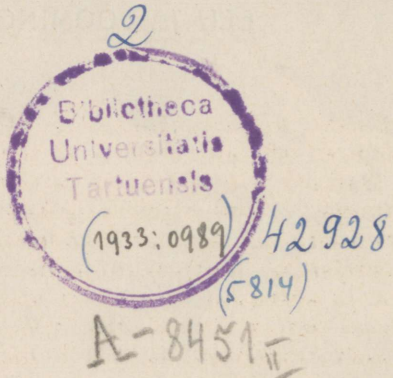

G. ROHT'I TRÜKK TARTUS, 1933

Eessõna.

Olnule ja olematule, kelle võlu mälestust ei kustuta surm ega aeg.

21./XII 1931 — 22./VIII 1933.

B. L.

Balzac kirjutas 1843. a.: „Minu elu suursündmused on minu tööd." Ja tõepoolest ei saa olla Balzac'i elulugu ilma ta teoste lühemagi vaatluseta. Tema teoste hiiglaarv aga kohutab nende vaatlusele asumast, kõnelemata selle viljaka kirjaniku loomingu ideelisest mitmekülgsusest ja avarusest, mis oma ulatuselt kaugelt ületavad Balzac'i toodangu arvulise viljakuse. See kõik raskendab äärmiselt ülevaate saamist selle gigantse looja ja tema monumentaalse loomingu üle ja peletab eemale kõiki neid, kes tahaksid ise saada ja teistele pakkuda lühemas ulatuses ülevaadet Balzac'i eluloost ja loomingust. Sellega ongi vist seletatav, et ma pole ka hoolikalt otsides leidnud suurte kultuurrahvaste ja väga mitmetegi väiksemate rahvaste kirjanduses ainustki lühemat ega rahuldavat ülevaadet Balzac'i elust ja tööst, ehk olgu siis mõni vananenud andmetega lühiteos, mis sisuliselt on mitmeti käesoleval sajandil märksa edasinihkunud

Balzac'i-uurimuste ja algdokumentide avaldamisega ümber lükatud ning vananenud.

Balzac'i eluloo vastu huvi tundjail tuleb jääda peatuma kahele põhjapanevale teosele: kirjaniku esimene elulugu tema õelt Laure de Surville'ilt, „Balzac. Sa vie et ses œuvres d'après sa correspondance". Paris, 1858, ja Anton Bettelheim, „Balzac. Eine Biographie". München, 1926.

Neile kahele põhjapanevale teosele olengi rajanud oma käesoleva raamatukese eluloolise osa, ammutades sellele Balzac'i loomingu suhtes lisa Spoelberch de Lovenjoul'i teostest: „Histoire des œuvres de Balzac", Paris, 1888; „Autour de Honoré de Balzac", Paris, 1897; „Un roman d'amour", Paris, 1899; „Une page perdue de Balzac. Notes et documents". Paris, 1903; „Lettres à l'Etrangère", I köide: Paris, 1899. a. ja II köide: Paris, 1906.

Balzac'i käsitlevate kirjandusloolise teoste arv on käesoleval sajandil tõusnud nii arvukaks, et nende üle põgusamagi ülevaate saamine on meie oludes pea täitsa võimatu ja oleks see olnud koguni üleliignegi sellise piiratud ulatuses teose kirjutamisel, nagu tahab seda olla käesolev vihk, mille tagasihoidlikuks ülesandeks on juhtida meie lugejaskonda prantsuse suure kirjaniku eluloo kaudu tema loomingu juurde, mis nende ridade kirjutajale enesele on pakkunud juba aastaid, — alates maailmasõja lugemisküllaste päevadega kuni olevikuni —, nii suuri ja ülevaid ning kunstiküllaseid hetki ja mis avanevad igale, kes aga vähegi püüab ligemale astuda ja süveneda geniaalse prantslase toodangusse, millest meil on seni kahjuks ilmunud eestikeelses tõlkes vaid murdosa. Aga needki vähesed eestikeelsed

tõlked tohiksid olla küllaldased, et õpetada meie lugejaskonda armastama romaanilise elulooga kirjaniku elu suursündmusi, tema romaanitoodangut.

Järvakandi-Liverpoolis,
16./VII — 5./VIII 1933.

Bernhard Linde.

I. Vanemad.

Täpsemad andmed Honoré de Balzac'i esivanemate kohta puuduvad, kuid niipalju on ometi teada, et nad olid Lõuna-Prantsusmaal, Nougairie's, Tarn'is, Languedoc'is kuni 1693. aastani talupojad ja päevatöölised ning kandsid tollal veel Balsas või Balsa nime, kuna alles kuulsa kirjaniku isa lisas oma liignimele „c" tähe lõppu. Kui 1834. a. ilmus Balzac'i esimene parimaid romaane „La recherche de l'absolu" („Absoluutse otsing"), heitis Sainte-Beuve teose autorile ette, et ta on samuti nagu teisedki moekirjanikud lisanud oma nime ette aadli tunnuse „de", kuigi kirjanikul selleks mingit õigust ei olla. Kuigi see etteheide oli täiesti põhjendatud, nagu on tõendanud Edmond Biré oma uurimustes, tekkis sellest siiski kauakestev vihavaen suure kirjaniku ja suure arvustaja vahel.

Balzac'i isa Bernard François Balssa (sünd. 1746. a., surn. 1829) oli oma vanemate 11 lapsest kõige vanem ning töötas juba lapsena põllul. Kohalik preester halastas erksale poisile ning õpetas talle ladina keelt, kuna lähem notar võttis ta siis enda juurde kirjutajaks. Sealt siirdus auahne noormees Pariisi. Kas Bernard François Balssa seal õppis õigusteadust ja kas ta oli Louis XV Suure Nõukogu sekretäriks, nagu väitis ta poeg Honoré, või kas ta oli Louis XVI

ajal advokaadiks, nagu tõendas ta tütar Laure, selle kohta puuduvad andmed ja see on kaunis ebatõenäoline. Kuid advokaadina on ta küll juba 1793. a. märgitud rahvuskalendris. Tal oli häid sidemeid nii vabariiklaste kui ka kuningriiklastega ja ta lapsed on tõendanud, et ta ise olla kuulunud oma meelsuselt viimaste hulka, pakkudes kaitset oma endistele kuningriiklastest sõpradele. Kuid see on juhtinud kahtluse B. F. Balzac'ile — nüüd kirjutab ta oma nime juba nii —, ja keegi temale sõbralik konvendiliige eemaldab ta Robespierre'i silme alt põhjasõjaväe toitlusametnikuks. Sõjaväe-intendandina abiellub B. F. Balzac 1797. a. oma ülema Sallambier' tütrega, kelle isa oli ühtlasi Pariisis hospidalite ülemaks. Peagi kolib noorpaar Tours'i, kuhu B. F. Balzac määratakse — nähtavasti oma äia eestkostmisel — hospidalite ülemaks. Seal ostab Balzac enesele kinnisvara ja jääb sinna asuma kümneks aastaks, mille kestes ta tõuseb selle linnakese kaaskodanikkude hulgas nii silmapaistvale kohale, et teda tahetakse valida linnapeaks. B. F. Balzac aga loobub pakutavast auametist, kuna ta ei soovi lahkuda hospidalite ülema kohalt ega jätta hooletusse ka oma kinnisvara valitsemist. Neist otsemaist kohustest vabal ajal aga on B. F. Balzac kirjanduslikult tegev. Suure kirjaniku isa on kirjutanud mitme küsimuse üle, mis tol ajal olid küll veel täitsa uudsed, kuna need tänapäeval juba on leidnud mitmeti teostamist. Nii on ta kirjutanud vallasemadele vajaliste varjupaikade asutamise vajadusest, koerte marutõve piiramise võimalustest, Napoleoni mälestuse jäädvustamisest mitte mälestussammaste püstitamise, vaid hiigelehitiste näol, mis võrduksid oma suuruselt selliste ehitus-

likkude mälestistega, nagu on seda Hiina müür ja Egiptuse püramiidid. See hiigelehitis oleks pidanud tulema B. F. Balzac'i kava järgi Louvre'i ja Tuilerie vahele või Marsiväljale või ka Neuilly'sse.

Nende kirjutiste ettenägelikkus ning sellesarnaste küsimuste aineks valik tõendavad, et juba B. F. Balzac'is leidub tema poja kirjandusliku loomingu suurejoonelisust, ja seda kinnitavad oma isast ka tema lapsed: tütar nimetab teda *„un fier original"* (uhke originaal) ja kahtlemata on pärit isalt „Šagrään-naha" põhimotiiv 100-aastasest elukestusest, kuna see jõuinimene kavatses samuti elada nii vanaks ning väitis, et inimesed ise meelega lühendada oma elu, mis aga tulla pikendada, võttes eeskujuks loomade tõutervenduse põhimõtteid, nagu tegeleb elupikenduse mõtetega ka ta poja teose „Elixir de longue vie" („Pika elu eliksiir") kangelane. Ka on olnud B. F. Balzac suure huumoritundega inimene.

Balzac'i ema on olnud paljuski vastand-iseloom. Ta oli oma mehest kaugelt noorem, kuid sellest hoolimata on see abielu nähtavasti päris hästi sobinud. Kokkuhoidliku teoinimesena on ema elu möödunud alalistes askeldustes, ta on olnud küll rohkem külm mõistuse-inimene, kes pole kaotanud pead ka kõige raskemail aegadel, kuid ta pole keeldunud ka ohvritoomisest, kui olukord seda tõeliselt nõudis. Oma vähestel jõudetundidel on Balzac'i ema olnud hoolas swedenborgiaanlane *) ja tema müstilised har-

*) Emanuel Swedenborg, rootsi loodusteadlane ja teosoof, sünd. 29. jaan. 1688 Stokholmis, surnud 29. märtsil 1772 Londonis. Teosoofilise süsteemi looja.

rastused on kandunud ka pojale, kes ema kaudu on nii varakult tutvunudki müstilise kirjandusega. Emalt on poeg nähtavasti pärinud ka oma suure ja hüppelise ettekujutusvõime, mis ei lasknud end mõistusest ohjendada. Kuni surmani jäi ema oma poja toetajaks ja sõbraks, olles ka ainukeseks, kes omastest viibis Honoré de Balzac'i surivoodil. Oma emasse on poeg suhtunud järelejäänud kirjanduslikel andmeil väga erinevalt: alates kõige südamlikumast õrnusest ja pojalikust armastusest ning tänulikkusest kuni täielise eitamiseni ulatuva pahameeleni. Oma esimese usaldatavama eluloolase, oma õe arvates on H. de Balzac pärinud oma emalt suure fantaasia ja püsiva töökuse, isalt aga omapärasuse, tähelepaneku oskuse ja otsustusvõime, kuid mõlemailt energia, mis väljendus erilises külluses suure kirjaniku kõigis tegutsemistes.

II. Lapsepõlv.

20. mail 1799. a., püha Honoriuse päeval, sündis abielupaar Balzac'idel Tours'is poeg, kellele anti ristimisel nimeks Honoré, kuigi see nimi ei esine ei ema- ega isapoolsete sugulaste juures, nagu see nõue oli tavaliseks kombeks tolleaegsete prantslaste juures. Tulevase suure kirjaniku sünnimaja asus Napoleoni sõdu meeldetuletaval tänaval: Rue de l'armée d'Italie (Itaalia sõjaväe tänav), mis tänapäeval on ümber ristitud Rue nationale'iks (Rahvuse tänavaks). Seda oma sünnitänavat on kirjanik ise hiljem oma novellikogus „Contes drolâtiques" („Veidrad jutustused") järgmiselt ülistanud: „Tours kümbleb ka tulevikus ühe jalaga Loire'is, nagu ilus neiu, kes suplusel veega mängib. Ja kui te

sinna lähete, leiate keset linna suurepärase tänava, millel kogu maailm jalutab ja kus leidub alatasa värsket õhutõmbust, päikesepaistet ja armastust: hästi sillutatud, hästi ehitatud, hästi pestud tänav, rahvarikas; ka öösel meeldivad selle majad oma ilusate siniste katustanukestega. Lühidalt, see ongi tänav, milles ma olen sündinud, tänavate kuninganna, millel ei puudu midagi, et olla tänavate hulgas kuulus, ja selle lapseliku pühenduse, selle *hymne descriptive* (kirjeldava hümni) võlgnesin ma oma sünnitänavale."

Honoré vanem vend oli surnud. Kuna teda oli ema ise imetanud, siis kardeti Honoré'legi sama hädaohtu ja anti ta linnakese väraval asuvale ammele kasvatada, kelle juures laps kasvas nii priskelt, et ta jäetigi sinna oma neljanda eluaastani, kuna sama kasvatajanna hoolde usaldasid vanemad ka aasta noorema tütre Laure'i.

Alles 1921. a. leiti Balzac'i kiri, kirjutatud mõni aasta enne kirjaniku surma Eva Hanska-Rzewuska'le, milles ta iseloomustab ise oma varase nooruse aastaid järgmiselt: „Kui ma maailma tulin, viidi mind kohe amme juurde ja sinna ma jäin oma neljanda eluaastani. Neljandast kuni kuuenda aastani olin ma poolpansionär. $6^1/_2$-aastaselt saadeti mind Vendôme'i ja sinna jäin ma 14. aastani. Selle 8 aasta kestes nägin ma oma ema vaid kaks korda. 4. ja 6. aasta vahel nägin ma teda üksi pühapäevadel."

Neid oma varase nooruse aastaid on Balzac hiljem ise kujutanud oma romaanides: „Šagräännahk", „Louis Lambert" ja „Liilia orus".

Seda tõendab meile kõigepealt Balzac'i õde Laure de Surville, kes oma 1856. a. avaldatud Honoré de Balzac'i esimese elulooga on andnud palju väärtuslikku oma geniaalse venna arene-

miskäigust, millised andmed oma olulisemas osas on jäänud püsima Balzac'i kõigis järgmisteski elulugudes.

Kõigis antud kujutistes esineb Balzac ülitundelise lapsena, kes on pöördunud enesesse, kannatades vaikides ning jäädes mõistmatuks nii oma õpetajaile kui ka lähemale ümbruskonnale, eeskätt kaasõpilasile, olles väliselt apaatiline, kuid oma tõelises siseelus juba vaikides täis igasuguseid kavatsusi ja plaane, mis tekitasid selles noorukis tunde, et ta on määratud ja kutsutud mingi suure ja kõrge eesmärgi teostamiseks. Selline tunne pidi tahestahtmatult viima noore unistaja kokkupõrkele välise, teda ümbritseva maailmaga. Juba varakult ärkavad selles noores unistajas usulised ja metafüüsilised tunded, mis haaravad nooruki tundemaailma sellises ulatuses, et need hiljem avaldavad määravat mõju tema kunstilisse toodangusse.

Vendôme'i kool oli Balzac'i õpiaastail oma pool-sõdurliku, pool-mungalise korraldusega kinnine õppeasutis, mis oli täieliseks vastandiks neile oma- ja loomupärastele omadustele, millega oli nii rikkalikult varustatud väike Honoré.

Kuid siiski tuleb Vendôme'i kooli väärtusliku küljena ja tähtsa asjaoluna tulevase kirjaniku arengus arvestada seda, et sealne vana kloostri-raamatukogu oma rikkalikkude tagavaradega võimaldas noorukile üliküllusliku lugemise. Raamatukogu hoidjaks oli matemaatik, kes pidi andma Honoré'le oma aines eratunde, et valmistada poisikest ette Pariisi polütehnikumi astumiseks, vastavalt nooruki isa sellekohasele soovile. Neisse eratundidesse aga suhtusid nii õpetaja kui ka õpilane ühevõrra ükskõikselt, kuid seda lahkem oli raamatukoguhoidja lae-

nama oma õpilasele igasugust kirjandust: ajalugu, maagia, teoloogia, filosoofia, matka- ja maadeteaduslikud kirjeldused, paganlik ja kristlik kirjandus — need moodustasid läbisegi noore Honoré lugemisnälja kustutamise materjali, täites nii tema kartseris istumise paljusid päevi kui ka vabaduses viibimise tunde. Need kirjanduslikud eeskujud juhtisid poisikese enesegi kirjanduslikule esikkatsele, mis kandis kõlavat nime „Traité de la volonté" („Traktaat tahte üle"), millise käsikirja aga kooliülemus ära võttis ning hävitas.

22. aprillil 1813. a. lahkub Honoré Vendôme'i kolleegiumist raske ja mõistatusliku haiguse pärast: poisikesel oli mitme nädala kestes kõrge palavik; ärkvel olles ja pärani silmi ringi vahtides ei suutnud ta siiski vastata ainsalegi temale esitatud küsimusele. Kiirelt kutsuti Honoré ema kohale ja saadeti haige poiss vanemate kodusse Tours'i, kus poisike peagi kosus sellest ületöötamisse ja väsimusse haigestumisest. Ema ergutas Honoré'd kahe noorema õe ja ühe noorema vennaga mängima ja peagi võis ta oma õpinguid jatkata Tours'i kolleegiumis. Kuid see vanemate kodus ja tol ajal 9000 elanikuga väikelinna Tours'i õhkkonna kosutavas ümbruses viibimine ei kestnud kahjuks kaua, sest juba 1814. a. paigutati Honoré isa Pariisi ametisse. Et lasta pojal keskkool lõpetada, pidi Honoré Pariisis astuma mingisse poisslaste instituuti, millest tal on püsinud sama võikad mälestused nagu Vendôme'i kolleegiumistki.

III. Noorus-aastad.

Kui Honoré oli lõpetanud Pariisis keskkooli, pääses ta jälle tagasi vanemate kodusse.

Nüüd algasid ta ülikooli-aastad, mil noormees kuulas innuga Sorbonne'is loenguid, kuid peamiselt oli ta kõigi suuremate raamatukogude alaliseks külastajaks. Selle kõrval oli lugemishaige noormees oma kogutud sou'dega jõudnud panna aluse isiklikule raamatukogule, mis hiljem sisaldas 4000 köidet. Seltskondlikust elust osavõtul sai noorele üliõpilasele määravaks asjaolu, et ta esimesel tantsimise katsel kukkus, ja sest ajast peale jäigi ta oma õde pidudele saates seal vaid pealtvaatajaks.

Vastavalt oma isa soovidele õppis Honoré ülikoolis õigusteadust, milles eksamid sooritanud noormees astus advokaat Merville'i juurde praktikale, jäädes sinna poolteiseks aastaks ja omandades nähtavasti selle aja kestes kõik need advokaatide rohked konksud, mida me hiljem kohtame Balzac'i paljudes teostes. Peale seda siirdus Honoré notar Passez' juurde, jällegi isa soovil. Nii vastumeelt ja vaimunäriv kui oligi töö notari kontoris, täiendas see ometigi tulevase kirjaniku teadmisi õigusteaduse alal.

Kui Honoré oli juba 21-aastaselt lõpetanud oma juriidilise praktika õppeaastad, tahtis isa talle osta tuttavalt notarilt kontori. Küll ei jatkunud Balzac'i isal kogu ostusumma väljamaksmiseks raha, kuid ta lootis, vajalise sissemaksu teinud, sobitada pojale rikka naise, kelle kaasavara ühes tulevaste sissetulekutega kontorist pidid peagi võimaldama kogu ostusumma tasumise.

See kasulik ettepanek oli pojale sama üllatuslik, kui oli seda isale vastus, mille andis talle poeg, kes seletas isale kategooriliselt, et ta soovib valida enesele kirjaniku elukutse. See kutse oli aga 1820. a. paiku Prantsusmaal väga väheste

väljavaadetega ja majanduslikult enam kui kahtlane ala, nagu on see tänapäeval veel meilgi. Eelmise asjaoluga liitus seegi, et Honoré ligemail sugulasil ei olnud kuigi suurt usku noormehe võimeisse, kuna teda ei peetud millekski kõlvuliseks, ja keegi sugulastest soovitas koguni,

Balzac nooreas (Deveria portree järgi).

et noormees tuleb paigutada mõnesse ametiasutisse kirjutajaks, sest et tal iseseisvamaks tegevuseks puududa vajalised vaimuanded.

Kõige vastutulelikumaks ja oma poega mõistvamaks osutus siiski Honoré isa, kes oli pensionile lastud ja, olles ühtlasi saanud majanduslikult suuri kahjusid, asus elama Pariisi ligidasse väikelinna Villeparisis'sse, mis oli Prantsusmaa pealinnast Metz'i poole viival maanteel esimeseks postijaamaks. Isa andis nimelt oma

pojale kaheaastase katseaja, mille kestes Honoré pidi andma vajalised tõendused, et tal ei puudu vastavad väljavaated tagajärjekaks kirjanduslikuks tööks. Eriti eitavalt aga suhtus poja valikusse ema, kes ei suutnud küllalt pahandada isa järeleandlikkuse üle; ta lootis poega näljaga sundida alluma oma tahtmisele. Honoré'le võeti Pariisis väike katusekambrike, milles leidus vaid mõni vilets mööblitükk. Kahtlemata oleks Honoré sinna nälga surnud, kui teda poleks vahetevahel külastanud vanemate kauaaegne teenijanna, kes noormehele kaasa tõi toiduaineid. Lõunastades üle päeva ja tarvitades hommikueineks piimas pehmeks leotatud saia, kulutas Honoré äärmiselt vähe oma ülalpeoks.

Katseaastate viletsuse üle me otsime aga asjata kaebusi Honoré tolleaegsetest kirjadest, mis ta oma õele Laure'ile on saatnud. Neis kirjades püüab Honoré oma viletsusest üle saada enesepilkega, veeretades kogu süü oma väljamõeldud teenrile, keda ta nimetab *Moi-même* (Mina-ise), kes ei viitsida ahju kütta, tube koristada ega ka sööke tuua.

Kannatades puudust oli aga Honoré seda innukamalt teotsemas oma kirjanduslikkude kavatsustega: „Ooperilibretod, romaanid, näidendid, kõigepealt aga minu kurbmäng „Cromwell"."

See kurbmängu aine oli ju väga sobiv noil aastail, mis olid veel nii tihedas seoses Napoleoni hiilgeaegadega ja äsjase langusega. Ülikoolis oli Honoré kuulanud Villemain'i ja Guizot' loenguid Inglise revolutsiooni üle. Nii tuli Balzac täiesti iseseisvalt sellele ainele, mis olid enestele valinud teisedki prantsuse kirjanikud: Victor Hugo ja P. Mérimée. Balzac'i tolleaegse

arusaamise järgi nõuab prantsuse tragöödia keskmiselt 2000 aleksandriini-värssi, mille sepitsusele end rakendabki noormees. Sealjuures on teda taga kihutamas teadmine, et ta suudab omaste vastupanu võita vaid meisterteosega, millega lootiski Balzac juba oma esikteoses valmis tulla. Muidugi ebaõnnestus see noorel algajal, kuid tõsi on ka see, et „Cromwell" polegi nii nõrk, nagu seda õigusega esikteoselt oodata oleks võidud. Igatahes polnud „Cromwell" nii nõrk, nagu tunnistasid selle Balzac'i katseaja lõpul tema esimesed arvustajad. Nimelt kutsuti Honoré 1821. a. aprillis oma vanemate asupaika, tol ajal alla 1000 elanikuga Villeparisis'sse, kus mais pidi aset leidma tulevase kirjaniku armsaima õe Laure'i laulatus insener Surville'iga.

Honoré luges oma „Cromwell'i" ette perekondlikule nõukogule, kes üksmeelselt leidis selles näidendis vaid laiduväärset, kiiduks aga mitte ainustki põhjust. Et saada kuulda ka kõrvalise isiku erapooletut otsust, nagu soovis seda Balzac-isa, pakkus insener Surville selliseks hindajaks oma kirjandusprofessorit polütehnikumist, pärastist akadeemikut Andrieux'd, kes andiski Balzac'i esikteose kohta surmava otsuse: *„L'auteur doit faire quoi que ce soit, excepté de la littérature"* (Autor võib teotseda millega tahes, välja arvatud kirjandus).

Kodus vanemate juures elamisel algas päevast päeva kestev sõda kirjandushuvilise poja ja eriti ema vahel, kes ei tahtnud kuuldagi sellest, et poeg võiks pöörduda tagasi Pariisi ja seal jatkata oma kirjanduslikke harrastusi, mis oleksid olnud endiselt ühenduses poolnälgimisega ja mida Honoré poleks ka tervislikult välja kannatanud. Nii jatkab Honoré koduses vaenulises

õhkkonnas oma kirjanduslikke katsetusi, muutes vaid endise kunstilise suuna ja hakates kirjutama turunõudeile vastavaid romaane, avaldades 1822.—1825. aastani üle paari tosina romaani mitmesuguste varjunimede all, nagu Lord R'hoone (Balzac'i eesnime Honoré anagramm), A. de Viellerglé ja Horace de Saint-Aubin. See oli kirjanduslik hädaabitöö, mida Balzac hiljem ei tahtnud enese vääriliseks tunnistada ega lasknud neid teoseid oma elupäevil oma nimegagi siduda, ja alles peale kirjaniku surma avaldati need kui tema „noorusteosed".

Walter Scott'i romaanide hiiglamenu aga kihutas prantsuse kirjastajaid kokku ostma sellelaadseid käsikirju ja neid kirjastama ning nii leidsid trükkimist ka need Balzac'i romaanid.

Kirjutades kodus tururomaane, pidas Honoré oma vanematega lakkamatut võitlust, kuna viimased käisid oma pojale peale, et see hakkaks teotsema mõne ärilise ettevõttega.

IV. Ebaõnnestumised ärimehena.

Nähtavasti järele andes vanemate pealekäimistele nõustubki Balzac oma Pariisi naabri d'Assonvilles'i ettepanekuga ja hakkab kirjastama Molière'i ja La Fontaine'i üheköitelisi teostekogusid, kuid oskamatu asjaajamise tõttu ei müüdud aasta kestes neist väljaandeist paarikümmendki eksemplari ja esimene äriline ettevõte oli äpardunud veelgi hiilgavamalt kui Balzac'i esimene ilukirjanduslik katse. Balzac aga ei olnud inimene, kes oleks lasknud enese juba esimesel ebaõnnestumisel oma kavatsusest eemale peletada; ta ostab trükikoja ja võtab selle tehniliseks juhiks ja ärikaaslaseks rahata faktori,

kuna Balzac ise kavatses pidada raamatuid ja ärilist kirjavahetust. Kahjuks ei teostunud aga Balzac'i lootused, kel oli vist eeskujuks inglane Richardson, kes oli ka trükikoja omanik ja oma teoste kirjastaja ning levitaja: paariaastase tegevuse järel oli Balzac'il 67 000-frangilise aktiva juures 113 000 franki võlgasid, mis põhjustasid vekslite proteste, alalisi sekeldusi võlanõudjatega ning kokkupuuteid liigkasuvõtjatega, nagu neid suur kirjanik hiljem on kujutanud oma teoses „Les souffrances de l'inventeur" („Leiduri kannatused") trükikojaomaniku Daniel Séchard'i sekeldustes.

Pääsenud hädavaevalt trükikoja võlgade lahendamisest, tormab Balzac suurtööstuse alale, omandades trükitähtede valamisvabriku, mis variseb kokku veelgi lühema aja kestes, ja pankrott oleks olnud paratamatu, kui keegi Balzac'i sugulane poleks asunud tulevase kirjaniku võlavahekordade lahendamisele, kuid seegi osav mees ei suutnud neid teisiti lõpetada kui 45 000-frangilise puudujäägiga, milline võlg jäi kirjanikku koormama tema varase surmani.

Need oma ärilisest tegevusest päritud võlad 1825.—1828. aastailt jäid Balzac'ile kogu tema elupäeviks selleks tagapiitsutajaks, mis oli omamoodi tema kirjandusliku loomingu ergutajaks: soov, katta oma kirjandusliku töö tasuga ärilisest tegevusest tekkinud võlgu, oli päevast päeva selleks lakkamatuks õhutajaks, mis sundis Balzac'i püsimatult ööd ja päevad töötama, muutes tema olemise sageli päris kloosterlikuks, kuna tal tuli end peita ja varjata oma võlanõudjate eest, kes ei jätnud teda taga kiusamast ja tülitamast kõikjal. Selles palaviklikus heitluses võlanõudjatega ja oma taltsutamatu tööinnuga, mis

ei pööra mingit tähelepanu tervise hoidmisele, vaid juhib kirjanikku ülejõulisele pingutusele, — selles varisebki Balzac nii varakult kokku. Võlad ja ülejõulise tööga enese koormamine muutuvad Balzac'i elutragöödiaks.

Tänapäeval me võime lugeda Balzac'i ärilise tegevuse ülevaadet kõigis selle üksikasjus suurepärasest teosest, mille on koostanud Gabriel Hanotaux ja Georges Vicaire: „La jeunesse de Balzac. Balzac imprimeur" („Balzac'i noorusaeg. Balzac trükikojaomanikuna").

V. Esimene armastus.

Balzac'i romaanil „Louis Lambert" leiame järgmise pühenduse *Et nunc et semper dilectae dicatum* (Ja nüüd ning alati armastatule pühendatud). Kuigi pühendusel puudub „alati armastatu" nimi, teame meie seda äsjanimetatud Hanotaux ja Vicaire'i teose kaudu: see oli proua Laure-Antoinette de Berny, sakslase, harfimängija Hinner'i tütar. Balzac tutvus temast 20 aastat vanema proua de Berny'ga a. 1821 Villeparisis's, kus viimane veetis oma suvepuhkuse. Seal tekkis Honoré'l sõbralik vahekord abielupaar de Berny poja Alexandre de Berny'ga, keda ta õpetas koos oma noorema venna Henri Balzac'iga. Proua de Berny märkas Honoré de Balzac'i loomupäraseid andeid ja suhtus temasse hellitavalt, millega Honoré polnud kaugeltki harjunud. Peagi kutsusid need hellitused noormehes välja esimese armastuse tunded, hoolimata nende kahe vanuse väga suurest vahest. Proua de Berny tõrjus algul tagasi selle temale kirjalikult avaldatud armastuse, kriipsutades alla nende aastate vahet, kuid asjata: Honoré oli alati

küllalt püsiv kord algatatus, nii ka oma esimeses armastuses. Proua de Berny oli järeleandjaks ja nii tekkis armastusvahekord, millesse mees tõi kogu oma noorusliku hingelise tule, naine aga elukogenud õrnuse ja helluse; see armuvahekord

Laure de Berny. Tundmata kunstniku õlimaali järgi.

püsis aastaid ning tuli suureks kasuks just Balzac'ile, kes leidis proua de Berny's emaliku nõuandja ja sõbra, kes oma surmani ulatas kirjanikule alati aitava käe, hoolitsedes ja kaitsedes Honoré de Balzac'i tema elu paljudel raskushetkedel. Kui hiljem ka haihtus armastuse esi-

mene kuumus, jäid nad ometi headeks sõpradeks kuni proua de Berny surmani. Kõige sügavamast sõprusest tunnistavad Balzac'i sõnad, mis ta järelhüüdena pühendas oma armastatule: „Olevus, kelle ma kaotasin, oli rohkem kui ema, kui sõbranna, enam kui suudab olla ükski inimene teisele. Ta aitas mind läbi suurte tormide oma sõna, oma teo, oma andumusega. Kui mina elan, siis tänu temale. Kuigi meie viimase kahe aasta kestes haiguse, ajapuuduse ja kauguse tõttu teineteisest lahus olime, olime meie siiski teineteise juures: *elle réagissait sur moi, elle était un soleil moral* (ta mõjus minule, ta oli moraalseks päikeseks)."

Proua de Berny oli tõepoolest Balzac'ile sõbraks ja nõuandjaks tema kirjanduslikuski loomingus. Ta ei kiitnud heaks Balzac'i põhiolemuslikke vigu, nagu suuresõnalisust, kõrvalekaldumistes liialdusi ja filosoofilistes väljendustes teatud prohvetlikkust. See naine pidurdas Balzac'i alati eksalteeritud tujukust ja hoiatas teda tema kirjandusliku kuulsuse päevil naiste eest, kellele Balzac oli vaid kuulsaks mängukanniks.

Sellest suurest armastusest annavad tänapäeval tunnistust vaid Balzac'i kirjade vähesed mustandid, mis on alal hoidunud kirjaniku paberite hulgas, ja samuti need tema kirjad, mis ta on saatnud oma õele, emale ja proua Eva Hanskale, milles on jutt proua de Berny'st; sellele leiame veel lisa proua de Berny kirjadest Balzac'ile, mis on avastatud peale kirjaniku surma tema kirjavahetuse hulgas. Kõik Balzac'i kirjad proua de Berny'le on aga hävinud, kuna nende saaja oli teinud enne surma oma pojale korralduse, et see hävitaks kõik suure kirjaniku

kirjad, mis Alexandre de Berny ongi täpselt täitnud.

VI. Kunstilise loomingu esikteosed.

Balzac oli juba kolmekümneaastane, kui ta esmakordselt esines oma täie nime all rea teostega, mis tõid talle korraga mitte üksi Prantsusmaaga piirduva kuulsuse. 1829. a. märtsis ilmus Balzac'i ajalooline romaan „Le dernier Chouan ou la Bretagne en 1800" („Viimne Chouan ehk Bretagne 1800. aastal"). 1830. a. avaldas ta kaks köidet „Scènes de la vie privée" („Eraelu stseenid"), 1831. a. augustis realistliku nõidusloo „La peau de chagrin" *) ja 1832. a. aprillis novellikogust „Contes drolâtiques" („Veidrad jutustused") esimesed kümme novelli. Peale nende oli 1829. a. detsembris anonüümselt ilmunud tema „Physiologie du mariage" („Abielu füsioloogia"), mille autoriks Balzac enda tunnistas alles „Šagrään-naha" esimese trüki eessõnas.

Mitmes nimetatud teoses olid selgesti tuntavad need kirjanduslikud mõjutised, mis Balzac oli ammutanud erinevaist allikaist: „Viimne Chouan" oli tekkinud Walter Scott'i mõjul, „Abielu füsioloogias" oli ilmselt jälgitud Brillat-Savarin'i gastronoomia-õpetust „Physiologie du goût" („Maitse füsioloogia"). „Šagrääннaha" vaderiks oli kahtlematult tol ajal Prantsusmaal äsja tuttavaks saanud saksa fantastiline

*) Eestikeelses tõlkes ilmunud 1926. a. Eesti Kirjanduse Seltsi väljaandena: Honoré de Balzac, „Šagrään-nahk". Tõlkinud Henrik Visnapuu.

kirjanik E. T. A. Hoffmann, kuna „Veidrad jutustused" olid oma ainestiku ammutanud Boccaccio'lt ja keeleliselt õppinud Rabelais'lt.

Kuigi need eeskujud olid kirjanduses kogenuile selgesti tuntavad, ei puudunud üheski eelnimetatud teoses ka Balzac'i tugeva temperamendi ja loomupärase suure ande iseloomulised jooned, mis tõid talle mitte üksi kodumaiste, vaid ka välismailt selliste tuntud suuruste tunnustuse, nagu näiteks Goethe oma, kes tol ajal oli kahtlematult kõige üldeuroopalisema kuulsusega kirjanik.

Saavutatud tunnustus ja menu aga tiivustab Balzac'i otse palavikulisele loomingule. Ta ei piirdu üksi oma romaanide toodanguga, vaid teda jatkub kõikjale: ta kirjutab ajalehtedele ja ajakirjadele lühikesi humoreske, ülevaateid Pariisi poliitilisest, seltskondlikust ja kunstilisest elust ning lühikesi pilkelisi märkusi lugematul arvul. Balzac satub juba sel oma esimeste kunstiväärtuslikkude teoste loomingu ajajärgul nagu tööhullustusse, milles ta ei anna enesele armu, vaid samuti nagu kord varases nooruses ta oli kihutanud end lakkamatult teiste teoste lugemisele, nii piitsutab ta nüüd end kirjutamisele.

Sellises tööinnus ei puudunud aga Balzac'il ka hetked, mil ta mõnes oma kirjanduslikus kavatsuses ei pääsenud paigalt, kuna mõne romaani aine oli nii-öelda tekkimise ja käärimise staadiumis. Kuid loomingulisi tühemeid ei veetnud Balzac kunagi laiseldes, vaid neid vahemaid täitsid teised lõpmatus külluses üleskerkinud kirjanduslikud plaanid, mis Balzac, kui need olid jõudnud juba tema peas küpseda, jalamaid ja sama palavikulise innuga teostas, hüpates

ühelt poolikul olevalt töölt teisele, et, need lõpetanud, asuda kohe kolmanda kirjutamisele.

Balzac'i ande iseloomulisemaks küljeks oligi see, et niipea kui temas oli mõne romaani ainestik küpsenud, siis oli selle mahakirjutamine juba äärmises kiiruses teostatav. Pärast tuli küll parandamine ja muutmine, mida Balzac tavaliselt tegi juba korrektuurpoognates, mille kirevus tõestab seda suurt järelloomingut, millele allus pea eranditult Balzac'i iga teos. (Vt. kaanel toodud korrektuuri näidet.)

Sellise tööhullustuse reaalseks tagakihutajaks olid Balzac'ile võlad, mis talle ta äriline tegevus oli pärandanud. Täiesti kirjanduslikule tööle andudes, oli Balzac'il vaja kustutada umbes 100 000 franki võlgu, millelt tuli aastas maksta 6000 franki protsente, ja peale selle elatiskulud, mis selle suurt joont harrastava kirjaniku juures ei olnud kaugeltki väikesed, nagu me seda hiljem näeme.

Kui eelmisel sajandil olid kirjanikud elatanud end rikaste metseenide heldusest, siis olid nüüd revolutsiooni ja sõdade möllus ka need kadunud ja ainult oma kirjanduslikkudele sissetulekutele jäetud Balzac'il tuli pealegi pidada ägedat võitlust saagiahnete ja petiste kirjastajatega, kes olid kirjandusliku töö ekspluateerimises kaugelt osavamad, kui suutis seda olla juriidilise haridusega Balzac oma kasude kaitsmisel. Nii ei sünnitanud Balzac'ile vähe muret tema teoste paralleelväljaanded, mida kirjastasid belgia raamatukaupmehed, kuna tol ajal alles puudusid kunstilise loomingu rahvusvahelised kaitseseadused.

Kui me ajajärku 1822.—1826. a., mil Balzac kirjutas eri varjunimede all üle paari tosina

romaani, mis ta ise hiljem põlglikult nimetas *littérature marchande*'iks (turukirjanduseks), võtame ettevalmistusastmena tõeliseks kunstiliseks loominguks, siis tuleb meil „Viimset Chouan'i" nimetada uue ajajärgu esikteoseks, mis leidis nii lugejaskonna kui ka arvustuse poolt küllalt heatahtlikku vastuvõttu.

Nimetatud teose kirjutamiseks siirdus Balzac Pariisist oma isa vana sõbra kindral Pommereul'i Fougères'i lossi, mille ligem ümbrus oligi selle romaani 1798. a. ajalooliste sündmuste keskuseks ja mille otsemast lähedusest tahtis Balzac kogu sündmustikku oma teoses kirjeldada. Ta pöördub kirjaga 1. sept. 1828 Pariisist kindral Pommereul'i poole ja leiabki Fougères'i lossis lahket vastuvõtmist. Seal jagas Balzac oma aja täpselt ära: nii mitu tundi kirjutada ja muu aeg kasutada rännakuiks lossi ligemas ümbruses, et tutvuda maastiku ja rahvaga, kellest paljud olid kujutatud sündmustest nii või teisiti veel isiklikult osa võtnud. Otsemalt tööle pühendatud aja kõrval jatkus Balzac'il veel mahti osa võtta lahke lossiomaniku juures arenevast seltskondlikust elust, esinedes alati suurepärase seltskonna-inimesena, kes mõistis lõpmatus külluses jutustada igasuguseid lugusid, mis pidid kõik olema isiklikult läbielatud juhtumused. Ja kui siis mõni kuulaja asetas jutustajale küsimuse: „Kas see on ka tõsi, Balzac?", siis sai ta otsema vastuse, mille Balzac andis müriseva naeru saatel: „Mitte ainustki sõna ei ole selles tõtt. Kõik on puhas Balzac."

Nii oma vestlustega vabadel tundidel lõbustades lossiomanikku ja ta arvukaid külalisi, olid viimased ise omakorda Balzac'ile uurimisobjektideks, kuna nad kogu oma olemise ja komme-

tega pakkusid rikkalikke materjale, mis Balzac hiljem on kasutanud oma teises teoses ja nimelt „Scènes de la vie privée“ („Eraelu stseenid“), samuti nagu pakkusid ümbruskonna talupojad oma keelelt ja kommetelt andmeid kirjutamisel olevaks romaaniks.

„Viimse Chouan'i“ peategelaseks on markii de Montauran, kes hüüdnime all *Le Gars* (Poiss), on hakanud mässumeelsete talupoegade juhiks. Talupojad on omakorda fanaatiliste preestrite poolt üles kihutatud ega taha midagi teada vabariigi poolt maksma pandud seadustest ja korraldustest. Oma peiduurgastest peavad need mäslased tagajärjekalt sõda valitsuse vägedega, keda nimetatakse „sinisteks“. Kuna vabariigi väed ei saa jagu mässulistest talupoegadest, otsustatakse nende juht meelitada salakavalusega püünisesse. Selleks püüniseks valitakse tuntud kurtisaan, kes tahab markii de Montauran'i meelitada oma armuvõrkudesse, et teda siis ära anda valitsuse vägedele. Kirjanik laseb aga sellel kurtisaanil tõeliselt armuda reedetavasse, toob siis à la Scott oma teosesse veel teisigi keerdkäike teiste äraandjate näol, et selle kõigega tõsta jutustuse sündmustiku põnevust.

Põnevuselt on Balzac'i see teos kahtlemata teiste hilisemate poolt ammugi ja kaugelt ületatud, nii et kõnealune romaan selles suhtes meie aja lugejale ei paku enam seda mis romaani ilmumisaegsele lugejale, kes ise seisis neile sündmusile veel võrdlemisi ligidal ja need teda siis sellistena ka märksa rohkem kaasa kiskusid. Küll aga leiame meie veel praegugi seda teost lugedes sealt tolleaegse metsiku Bretagne'i looduslikku ilu ja kodusõja metsikuste haaravaid kirjeldusi, mille üksikud ja episoodilisemad kujud tolle-

aegses miljöös ei jäta praegugi oma kaasakiskuvust avaldamata.

Kui „Viimne Chouan" tõi Balzac'ile poolehoiu ajaloolise romaani harrastajate juures, siis oli see nagu vajaliseks täienduseks sama 1829. a. lõpul anonüümselt ilmunud „Abielu füsioloogiale", mis oli selle teose autori muutnud nagu kõigi karidele joosnud abieluliste ilmlikuks nõuandjaks, kelle poole pöörduti kõikjalt kirjalikult abi ja nõu otsides.

Kahtlematult oli Balzac prantsuse kaasaegsete kirjanikkude hulgas kirjanduslikult haritum ja kogenum kirjanik, keda võiksime selles suhtes julgelt kõrvutada käesoleval sajandil Anatole France'ile, kuna ta polnud mitte üksi kodu oma kodumaises kirjanduslikus loomingus, vaid tundis hästi ka inglastest Goldsmith'i, Byron'it, Lewes't, Anna Radcliffe'i ja Maturin'i, rääkimata Walter Scott'ist, keda ta inglastest eelistas eel kõige; saksa kirjandusest oli Balzac vaimustatud Goethe „Faustist", Schilleri Franz Moorist, Jean Pauli, Tiecki, Fontane' ja E. T. A. Hoffmanni töödest.

Viimatinimetatu oligi, kelle otsemat mõju on tunda Balzac'i 1831. a. ilmunud „Šagrääännahas", milles realism ja fantastika on õnnestunult segi paisatud.

Kuna selle teose eestikeelne tõlge on olemas, ei hakka me selle sisu juures peatuma. Hiljem on Balzac ise seda teost järgmiselt iseloomustanud: „Šagrään-nahas" on kõik müüt ja sümbol. See olla inimelu üldiselt väljendatud valem. Müüdi ja igasuguse salapärasuse, nagu ka maagia harrastus oli Balzac'i olemusse siginenud vast juba siis, kui ta Vendôme'i kolleegiumi õpilasena luges maagiat käsitlevat kirjandust. Oma

salapärasusega on Balzac'i meeli ja mõtteid köitnud ning vastava väljenduse leidnud tema hilisemaski toodangus nii maagia kui ka alkeemia. Nii määritleb ta magismi kui *la connaissance des principes en fusion, les causes de la vie, la vie avant la vie* (valmivate põhimõtete tundmist, elu põhjusi, elu enne elu). Ning eluea pikenduse probleem, selle sõltuvus puhtvälisest asjaolust, nagu näeme seda „Šagrään-nahas", on tõeliselt põhjendatud inimese enda põhiolemusega, tema soovidega.

Salapärasuse harrastus muutus hiljem Balzac'ile hädapäraseks vajaduseks ja kus see tõeliselt puuduski, sinna tõi Balzac selle ise sisse. Nii lausub ta ühes erakirjas: „Saladus on neid naudinguid, millega õrnad hinged mängivad... Saladus on pelgupaigaks neile kõigile, kes avalikkuse poolt on asetatud päeva heledasse valgusse." See kõik on viinud Balzac'i nii tema kirjanduslikus loomingus kui ka eraelus salapärasustega ümbritsemisele, põhjustades mõnda tema uurijaist nimetama Balzac'i „tahtelise hallutsinatsiooni" esindajaks, nagu teeb seda dr. Cabanès, või koguni asetama seda suurt prantsuse kirjanikku müstifikaatorite hulka, nagu on seda väitnud Albert Cim *).

VII. Tutvunemine Eva Hanska'ga.

„Šagrään-nahaga" on Balzac'i elus seotud tutvuse algus, mis sai saatuslikuks kirjaniku kogu järgnevaks eluks kuni tema varase surmani.

On alal hoidunud andmed, et 28. veebruaril

*) Vt. Albert Cim, „Mystifications littéraires et théâtrales". Paris, 1914.

1832. a. sai Balzac kirja tundmatult naiselt, nagu ta neid oma elupäevil juba nii palju oli saanud. Kiri ise on küll kaotsi läinud, kuid on teada, et see kandis allkirjana *L'étrangère* (Välismaalanna), kes tegi „Šagrään-naha" puhul kirjanikule etteheiteid selle teose realismi kohta ning pani autorile südamele, et see tulevikus loobuks irooniast ja skepsisest, mis läbib nimetatud teost. Esimesele kirjale järgnes mitu teist, ilma et nende kirjutaja oma nime oleks avaldanud. Ühes kirjas ta palus vaid, et Balzac kuulutusega ajalehes „Quotidienne" kinnitaks kirjade kättesaamist, millise kuulutuse Balzac ka avaldas 9. detsembril 1832. a. Kuigi Balzac ei teadnud selle „välismaalanna" nime ega asukohtagi, andis see oma kirjades selgelt tunda, et ta hoolega jälgib kirjasaaja loomingut, tundes seda vägagi hästi. See kõik mõjus romantiliselt, ja igal romantikal ning salapärasusel oli suur mõju Balzac'isse, nagu me seda juba eelpool nägime. Salapärasus kasvas veelgi juhusliku kokkusattuvuse tõttu, mis Balzac'ile oli „välismaalannaga" müstilise kokkukuuluvuse tõenduseks: samal päeval, kui Balzac asetas ülalnimetatud kuulutuse lehte, valmis kirjanikus kavatsus uue teose loomiseks, teose, mis pidi olema täiesti läbi imbunud evangeeliumi vaimust, ja nimelt „M é d e c i n d e C a m p a g n e" („Maa-arst", ilm. 1833). Ja mõni nädal hiljem sai Balzac kaugest Ukrainast pakikese, mis sisaldas rohelisse nahka köidetud väljaande „Imitatio Christi". See põhjustas Balzac'is uusi müstilisi unistusi tema ja saatjanna hingede telepaatilisest ühtekuuluvusest ja ta igatseb lähemaid teateid kirjade salapärasest kirjutajast, kes 1833. a. algul teatabki, et ta ligineb Prantsusmaale ja et nad siis võivad vabalt kirju

vahetada, kuid tingimusel, et Balzac ei püüaks teada saada, kes on kirjade kirjutajanna.

Nii saladuslikult algas see tutvus, mis pidi hiljem arenema Balzac'i poolt suureks ja kogu tema elu täitvaks armastuseks, mis aga hoiti ja pidi jääma saladuseks, nagu taheti saladuseks jätta kahe armastaja pärastist abielugi. Ja saladusega on kaetud seegi, kuidas nii suur armastus lõpuks ometi haihtus ning mis selle viimase põhjustas.

Kes oli Eva Hanska, „välismaalanna", kes alustas kirjavahetuse Balzac'iga?

Ta oli pärit Poola ajaloos suurt osa etendanud krahvide Rzewuski'te sugukonna vaesunud harust, sündinud 1805. a. ja juba 18-aastaselt abiellunud neljakümne-aastase poolaka, mõisniku Hanski'ga, kes elas lahkumatult Ukrainas oma Wierzchownia-nimelises mõisas. Hanski oli Viinis kasvanud ja hariduse saanud, vaimustatud itaalia muusikast, eriti Rossini' omast, purutagurlane, kes valitses karmilt oma arvukaid pärisorje ning tegeles vaid põllumajandusega, mille vastu puudus aga ta naisel igasugune huvi. Samuti puudus sel perekonnal suurem seltskondlik läbikäimine; viiest lapsest oli ellu jäänud vaid üks tütar, kelle eest pealegi hoolitses ta kasvatajanna, šveitslanna, kellega siis peamiselt mõisaproua Hanska veetiski oma külluslikku aega, lugedes prantsuse uuemat kirjandust, millest olid jõudnud kaugesse Ukrainasse ka Balzac'i teosed, nagu „Eraelu stseenid", „Abielu füsioloogia" ja „Šagrään-nahk". Kuna naiste kirjeldused teoses „Eraelu stseenid" vaimustasid pr. Hanskat, oli ta aga heidutatud Balzac'i naistekujutamisest „Šagrään-nahas" ja „Abielu

füsioloogias" ja see tekitaski temas soovi astuda teoste autoriga otsemasse mõtetevahetusse.

Kuna „välismaalanna" ei ole oma kirjades kirjaniku teoste kiitmises sugugi tagasihoidlik, ületab teda Balzac juba oma esimestes vastustes oma armastuse entusiastliku avaldusega, külvates otse üle oma armuavaldustega võõra, kellest tal pole mingit aimu. Kuna Eva Hanska kirjad pidi Balzac hävitama, on neist säilinud vaid vähesed katkendid, kuigi see kirjavahetus kestis inimese tubli pool eluiga. Sellevastu on aga pea tervelt alal hoidunud Balzac'i kirjad Eva Hanskale, mis trükitult täidavad mitmed köited ning avastavad vast veelgi paremini kui Balzac'i kirjanduslik looming tema eksalteeritud ja vastandlikku, kuid kõiges ja alati entusiastlikku iseloomu. Tuleb otse imestada, kuidas Balzac'il jatkus aega oma suures töökoormatuses, alalistes rähklemistes võlanõudjatega, matkade ajal, üldse kõikjal — kirjutada nii pikki ja üksikasjalisi kirju Eva Hanskale, kellele ta neis kirjades laotab nüüd samuti välja kogu oma elu, nagu tegi ta seda varem kirjades pr. de Berny'le ja oma õele. Avameelselt kirjeldab ta Eva Hanskale oma elu, alates lapsepõlvest, jutustab siis oma armastusest pr. de Berny vastu, kellega vahekord tol ajal oli juba muutunud emalik-pojalikuks helluseks, kuna Balzac pihib pr. de Berny'le sama avameelselt oma kirjavahetusest Eva Hanskaga.

Selles kirjavahetuses esineb Balzac täisverelise ja puhta romantikuna, kuigi ta oma kirjanduslikus toodangus seisab romantismi ja realismi õnnelikel vahemail. Sama tundeküllusest ülevoolav ja vastandlik oma pooldamistes, nagu olid seda kõigi maade romantikud, oli ka Balzac

neis kirjades. Loomulikult on Balzac kirjavahetuses tugevamaks pooleks ja poolatari Hanska kirjad osutusid vaid romantika nõrgaks vastukajastuseks. Õieti on Eva Hanska naiselikult uudishimuliseks küsitlejaks, kes ei piirdu üksi Balzac'i isikusse puutuvate küsimuste asetamisega, vaid pärib kirjanikult kogu Pariisi kirjandusliku ja muugi klatši üle teateid, millele kõigele Balzac otse aruandja täpsusega läkitab päris põhjalikke vastuseid, nii et me saame tolle aja rohkem kulisside taha jäävast elust päris ülevaatliku pildi.

„Teie kirjad vaimustavad mind; nad muutuvad ikka armastusväärsemaks. Aga on otse piin armastada tundmata teineteist," nii kurdab Balzac. Selle soovi täitumine pidi teostuma, kuigi Balzac ikka veel ei teadnud, kellega ta õieti kirjavahetuses seisab, kuna Eva Hanska polnud ikka veel avaldanud oma nime. Hanskite abielupaar on Vene keisrilt välismaale sõiduks loa saanud ja nad matkavad Austriasse ja sealt lubab Eva Hanska tulla Šveitsi ja nimelt Neuchâtel'i. Muidugi puudub Balzac'il nagu tavaliselt ka seekord matkaks raha ja aeg, aga siiski teeb ta võimatu võimalikuks: kümne päeva kestes sooritab ta töö, mille eest saab 100 louisdor'i ja sõidab Neuchâteli ettekäändel, et seal oodata teda mingi paberivalmistamisega seotud ja miljonilisi kasusid tõotav äri. Ainult sellel ettekäändel pääseb Balzac oma raskes majanduslikus olukorras olevate vanemate ja võlanõudjate käest matkale. Besançon'ist jõuab Balzac, veetes neli ööd magamatult postvankris, Neuchâteli, kus siis leidiski aset Balzac'i kohtumine tundmata ja nimeta „välismaalannaga". Teated selle kohtumise kohta on erinevad. Ühed andmed kõne-

levad, et Eva Hanska on ilmunud kohtumisele prantsuse romaan käes ja kui ta on silmanud lühikest ja paksu mehikest, kes välimuselt oli kõike muud kui naiste ilumõistele vastav, siis olla Eva Hanska kohe tahtnud põgeneda.

Koguni vastupidised olid aga Balzac'i muljed äsjakohatud poolatarist. Kirjas oma õele ei suuda ta küllalt ülistada Eva Hanskat, kellega ta Neuchâtelis viis päeva koos viibinud, mille järel Balzac on sunnitud Pariisi tagasi minema, leppides kokku uue kohtumise üle Genfis. Selleks on aga jälle raha vaja ja see puudub Balzac'il. Ent ta müüb 27 000 frangi eest maha kaksteistkümmend köidet enamasti veel kirjutamata romaane, kuid saab kirjastajalt tasuna vaid veksli, mida kirjanik kuskil ei saa rahaks vahetada. Kui see aga on lõpuks sündinud, peab ta oma võlgu tasuma ja jälle on raha otsas, sest järeloleva 500 frangiga ei saa ta ometi sõita. Nii kaovad päevad, mil Balzac töötab 18 tundi ööpäeva kohta, et teenida uute teostega uue summa. Genfist aga tulevad kirjad, mis kubisevad etteheidetest, täis armukadedust ja pahameelt viivitamise pärast. Balzac vastab: „Ma pean, enne kui saan ära sõita, neli köidet trükivalmis saama, viiest maksutähtajast kinni pidama, 8000 franki ära tasuma, ja need neli köidet on kokku 100 trükipoognat ehk sada korda kuusteistkümmend lehekülge, millest igaüks kolm kuni neli korda tuleb läbi lugeda, arvestamata käsikirja ennast." Kui aga Eva pakub Balzac'ile rahalist abi, siis lükkab ta selle tagasi, kuna see olla vaid tilk, mis ei suutvat midagi kustutada.

Lõpuks 1833. a. jõuluks jõuab Balzac Genfi, kuhu ta jääb kuueks nädalaks, olles Hanskite perekonna igapäevane külaline. Seltskonnas

olles on Balzac rõõmsaim ja igasugusteks vempudeks valmis kaaslane, kes oma vaimukusega ja tujuküllusega koondab enesele kogu seltskonna tähelepanu. Aga sellega põhjustas ta sageli Eva Hanska armukadeduse etteheiteid, niipea kui Balzac oli seltskonnas mõne daamiga veidi kauemini ja elavamalt keskustelenud. Aga selles uimaski ei unustanud Balzac tööd: kui ta päev ja õhtu kuulusid Hanskite perekonnale, siis aega kesköösi lõunani jagas ta töö ja lühikese puhkamise vahel. Nii lõpetas ta Genfi võõrastemajas „Contes drolâtiques" kolmanda novellikümne.

Kuis kahjatses Balzac, et ta polnud nii rikas, et oleks võinud kõikjale järgneda oma armsamale, kas või kaugesse Ukrainasse, kuid aumehena ei võinud ta Pariisist lahkuda, kus teda kannatamatult ootasid võlausaldajad ja kirjastajad, kellelt ta oli avansse võtnud ja kes nüüd nõudsid lakkamatult käsikirju.

Genfis elades tekivad Balzac'il uutegi teoste kavatsused: nii kõigepealt „S e r a p h i t a", milles kirjanik püüdis kehastada ülemaist olevust, kelle eeskujuks oli talle Eva Hanska. Teises teoses oli peaaegu autobiograafiliselt kirjeldatud tutvumine Eva Hanskaga. Ent Balzac'i kirjanduslikus loomingus jäävad need teosed kunstiväärtuslikult kaugele tagaplaanile.

Ja kui Balzac püüdis oma kallimale tõendada, et tema on uus ja noor *Dilecta* (Armastatu) ehk, nagu ta teda nimetas, *Praedilecta* (Eelistatult-armastatu), siis oli seegi suur eksitus: nii ennastsalgav armastuses ja sõpruses polnud Eva Hanska kaugeltki, kui oli seda olnud proua de Berny.

Ja kuigi see armastus lühikest aega enne

Balzac'i surma sai seadusliku abielu kuju, ei suutnud seegi lõpp kinni katta kogu seda traagikat, mis Eva Hanska tõi Balzac'i ellu nende armastuse järgmistel astmeil.

VIII. Sõbrannad.

Nagu me juba Eva Hanska puhul nägime, äratasid Balzac'i teosed erilist huvi just naislugejais, kes leidsid kas kiita või laita neid naiskujusid, mis esinesid kirjaniku romaanides: moenukk Foedora, neitsilik ja ennastohverdav Pauline, meelas kurtisaan Marie de Verneuil ja teised naistegelased andsid selleks küllalt põhjust. Seda andis aga vast veelgi rohkem Balzac'i „Abielu füsioloogia". On päris arvutu nende naiste hulk, kes otsisid neid huvitanud teoste autoriga tutvust, kas püüdes teda seltskonnas isiklikult kohata või talle kirju läkitades. 1924. a. ilmunud „Cahiers balzaciens" („Balzac'i-kaustikud"), mis sisaldavad naiste poolt Balzac'ile saadetud kirju, annavad küllalt kujuka ülevaate sellest kirjust naisperest, kes püüdis kirjanikuga astuda mõttevahetusse. Kuid neist „Balzac'i-kaustikuist" leiame nimeliselt vähem tuntud naisi.

Kui proua de Berny ja Eva Hanska moodustavad Balzac'i elus tema suure armastuse kaks palet, siis ei puudu nende kahe vahepeal rida teisigi naisi, kes on mänginud alati entusiasmivalmi geniaalse kirjaniku elus kas lühema või pikema aja kestes enam või vähem tähtsat osa.

Neist oleks nimetada kõigepealt hertsoginna de Abrantès, kes oli minevikust juba oma paljude armulugude poolest tuntud, kuid sealjuures täis seisusuhkust, kelle eest oli pr. de Berny

Balzac'i asjatult hoiatanud. Hertsoginna de Abrantès oli Napoleoni armualuse abikaasana seisnud prantslaste keisrile ligidal ja juba see joovastas Balzac'i kui Napoleoni geeniuse innukat austajat, kõditades suure kirjaniku eneseармastust ning edevust. Balzac pühendas hertsoginnale oma novelli „La femme abandonnée" („Mahajäetud naine") ja oli ühtlasi selle naise nõuandjaks tema kirjanduslikkude lepingute sõlmimisel kirjastajaga ning aitas tal lahendada vahekordi arvuka võlausaldajate perega, kuna hertsoginna ülejõu-elamine oli viinud ta lõpmatuisse võlgadesse ja ta oli kirjutanud oma kogemusterikkast elust kaheksateistkümne-köitelise mälestuste-raamatu, mille käsikirja Balzac aitas hertsoginnal 70 000 frangi eest kirjastajale maha müüa.

Kui see Balzac'i sõbranna oli varem olnud armuvahekorras Austria saadiku Metternich'iga, siis oli saatuse kapriislikuks tahteks, et Balzac pidi järgmisena tutvuma ja ka armuma naisesse, kel oli sündinud poeg eelnimetatud Metternichi pojalt prints Victor Metternichilt, kes töötas atašeena Pariisis Austria saatkonnas ja suri noorelt. Markiis de Castries — nii oli selle naise nimi — ei olnud vähem armukogenud naine, kelle eest de Berny samuti hoiatas Balzac'i, kuid jällegi asjatult. Kuigi see daam oli ajal, mil temaga tutvus Balzac, tervislikult sellises olukorras, et Pariisi kurjakeelelised nimetasid teda „elegantseks laibaks", kuna markiis oli jahil hobuse seljast maha kukkunud, siiski armus Balzac sellesse daamisse ja avaldas talle oma palavat armastust, mille aga seisusuhke markiis järsult tagasi lükkas. Kuid siin langesid ühte markiisi sugulase hertsog Fitz-James'i poliitili-

sed kavatsused Balzac'i enese auahnete plaanidega ning see soodustas vahekorra edasikestmist. Nimetatud hertsog oli prantsuse legitimistide juht ja tahtis sellena Balzac'i ära kasutada nii ajakirjanduslikult kui ka kuningriiklaste erakonna parlamendisaadikuna, mis omakorda vastas nii Balzac'i poliitilistele pooldamistele kui ka tema unistustele tõusta peeriks ja saada ministriks.

Tõsi, hiljem maksis Balzac kätte oma armuavalduse tagasilükkamise markiis de Castries'le sellega, et kujutas seda daami kogu tema valelikkuses novellis „Duchesse de Langeais" („Hertsoginna de Langeais"), mille autor pealegi ennast äratundvale markiisile ise ette luges.

Kuid õnneks ei puudunud Balzac'il ka teissugused sõbrannad, kes suhtusid suuresse kirjanikusse otsekoheselt ja südamlikult. Neist oleks nimetada tema õe sõbranna Zulma Tourangin, kes abiellus kahurväe-ohvitseri Carraud'ga. Selle abielupaari juures leidis Balzac igal ajal lahket vastuvõttu ja töötamisvõimalusi, kui tal aga oli vaja põgeneda Pariisist võlausaldajate ja kohtuotsuse-täitjate eest, et kuuluda täielises rahus ja üksilduses oma tööle. Ja kui Balzac ülepingutustest „Louis Lambert'i" kirjutamisel oli tervislikult kokku varisemas, kartes vaimuhaigeks jäämist, ning kõneles kurtes oma sõbrannale, kui armutult ja ükskõikselt koheldakse vaimuhaigeid, siis andis Zulma Carraud Balzac'ile lubaduse, et haigestumise korral tuleb tema teda põetama. Ja tõepoolest, kui Balzac oma elu lõpul saabus haigena ja kurnatuna tagasi Venemaalt koos Eva Hanskaga, siis kutsus ta Zulma Carraud, et see teda põetaks, ning pidas temaga nõu oma eelseisva abiellumise üle.

Balzac'i teise sama ohvrimeelse sõbrannana oleks nimetada Delphine de Girardin, kes oli ka kirjanduslikult tegev ja kelle salongis geniaalne kirjanik leidis alati sooja ja sõbraliku vastuvõtu, kõnelemata muudest poolehoiu-avaldustest.

Lõpuks ei saa nimetamata jätta ka seda sõprust, mis arenes Balzac'i ja George Sand'i vahel. See kirju minevikuga prantsuse naiskirjanik tundis juba Balzac'i esimeste tööde ilmumise järel noore kirjaniku vastu nii suurt huvi, et palus teda oma poole. Kuigi seda sõprust tumestasid mõned kirjanduslikud kokkupõrked, eriti „Veidrate jutustuste" puhul, milles George Sand leidis põhjust frivoolsuse ettekeideteks, nagu jutustab neist naiskirjanik ise oma autobiograafilises teoses „Histoire de ma vie" („Minu elu ajalugu"), oli see siiski küllalt kooskõlaline ja nii mõndagi Balzac'ile ja tema kirjanduslikule loomingule pakkuv.

IX. Kirjanduslik toodang 1830.—1832. a.

Kui produktiivne Balzac nimetatud kolme aasta kestes oli, sellest saame alles täielise pildi, kui vaatleme Lovenjoul'i poolt koostatud Balzac'i teoste kronoloogilist nimestikku, milles 1830.—1832. aasta kestes avaldatud teoste nimed täidavad juba kuus tihedalt täistrükitud lehekülge. Sellise rikkaliku toodangu üldsõnalisemakski vaatluseks puuduvad meil kahjuks võimalused ja me peame piirduma vaid üksikute tähtsamate ja kunstiväärtuslikumate teoste lühida käsitlusega.

Oma arvukate teoste ainestikuks noppis Balzac kõikidest aegadest ja prantsuse ühiskonna kõikidest kihtidest tegelasi, olles iga-

suguse miljöö ja kõige vastandlikumate kujude maalimises võrdne meister. Kord kujutas ta prantsuse Suure revolutsiooni aegseid sündmusi, siirdus siis Napoleoni sõdadesse, et teha sealt hüpe mõttekujutuslikkude piltide maalimisele ning sealt Don-Juani jutustuste vestmisele. Kõik need pikemad novellid vahelduvad päevast päeva lühikeste följetonidega kõige mitmesugusemate küsimuste üle, millest ta kirjutab mitmele ajakirjale ja ajalehele, millised vested sädelevad Balzac'i küllusliikust vaimust, kuna pilge ja huumor ei mängi kaugeltki ebatähtsat osa selle kirjaniku loomingus.

Tollest ajajärgust pärit olevaist ja „Stseenid eraelust" hulka kuuluvaist teostest vaatleme siin veidi lähemalt Balzac'i „La Femme de trente ans" (ilm. 1831) *), mis sai omamoodi ajajärku moodustavaks just oma aine poolest. Peategelaseks selles romaanis on pealiskaudse, kuid väga elegantse ratsaväe-ohvitseri (kelles kaasaegsed arvasid ära tundvat hertsog de Abrantès'i) kolmekümne-aastane naine, kes murrab abielulist truudust, mille eest aga saatus sellele naisele äärmiselt raskelt kätte maksab: truudusemurdmisest sündinud laps hukkub traagiliselt ja seaduslikust abielust sündinud tütar põgeneb meriröövliga, ja vananeva abielurikkujanna üksilduse kurbloolus on küllalt haaravalt kirjeldatud.

Selle teosega oli Balzac'i kuulsus naislugejate peres lõplikult kindlustatud, kuna naised tunnistasid üksmeelselt, et kirjanik on väljen-

*) H. de Balzac, „Stseenid eraelust: Kolmekümne-aastane naine". Tõlkinud Olli Olesk. Noor-Eesti Kirjastus, Tartus, 1928.

danud naisehinge paremat tundmist, kui oleks seda võinud loota üheltki pihi-isalt, kellele tuhanded naised on pihtinud oma patte. Kuigi arvustus ei jätnud märkimata „Kolmekümne-aastases naises" mõningaid turukirjanduslikke arusaamatusi, mis tõepoolest veel leiduvad selles romaanis, ei salanud ka nõudlikumad kaasaegsed teose peategelase hingeeluliste kirjelduste ja kujutluste peenust ja üldarengulist täpsust, milles autor igatahes oli ületanud kõik need mees- ja naiskirjanikud, kes seni kujutanud naisi.

Kuigi „Kolmekümne-aastane naine" ületas populaarsuselt kaugelt teisi sama ajajärku kuuluvaid Balzac'i teoseid, oli siiski kirjaniku enese südamele märksa ligemal „L o u i s L a m b e r t", mis ilmus a. 1832.

Nagu me võime „Šagrään-naha" peategelase Raphaeli nooruse kujutlustes leida jooni Balzac'i elust ja nimelt Pariisi katuskambris nälgimise aastailt, nii vastab „Louis Lambert'i" nimitegelane oma vaimsete kannatustega Balzac'i enese nooruses tuntud suuruse ja selle tunnustamatuse kannatustele Vendôme'i kooliaastail. Kirjanik kujutab Lambert'i geniaalse noormehena, kes olnud tema koolivend ja kelle vaimuannete suurust ta on tunnustanud juba tol varasel ajal. See geniaalne noormees variseb kokku liigses töötamises, jäädes vaimuhaigeks. Teda põetab tema pruut, kes on kirjeldatud ideaalse ennastohverdajana. Aga temagi ei suuda päästa Lambert'i, nagu ei suuda vaimuhaigusest äratada ka kohtamine oma armsa koolivenna Balzac'iga, ning noormees sureb, pärandades oma sõbrale aforismide kogu, mille mõtterikkus on tõepoolest tunnustamisväärne.

Oma pärastises liigituses on Balzac nimeta-

tud teose paigutanud „Filosoofiliste vaatluste“ sarja.

Kahtlemata on tabanud tõtt need, kes väidavad, et Balzac on selles teoses vastu kajastanud vaid oma isiklikke kannatusi ja et tal pole kunagi olnud Louis Lambert'i taolist koolivenda. Viimast tuleb võtta vaid sümboolse kujuna.

Tähtsaks pöördeliseks aastaks Balzac'i kirjanduslikus loomingus tuleb lugeda 1833. a., mil kirjanik on loonud mitmed püsiva kunstilise väärtusega teosed. Kõigepealt oleks siin nimetada kolm ühise pealkirjaga seotud novelli „Histoire des treize“ („Kolmeteistkümne ajalugu“). Ent Balzac'i peahool oli juhitud teosele „Médecin de campagne“ („Maa-arst“), millega autor soovis võita Montyoni-nimelist kirjanduslikku auhinda, et saadava rahaga püstitada Rabelais'le — ausammas. Kuid selle soovi teostamine nurjus, sest Prantsuse Akadeemia poolitas auhinna, ja osalise auhinna vastuvõtmisest Balzac keeldus. „Maa-arst“ kujutab meest, kes on kõigest loobunud ning täiesti pühendunud maal talupoegade keskel heategevusele. Selles teoses on Balzac oma arvutu hulga eitavate kujude kõrval andnud tõeliselt haarava eeskujuinimese, kes ei ole siiski mingi headuse võrdkuju, vaid elav inimene, kunstiliselt sama usutav nagu kirjaniku teisedki kujud.

Sama 1833. a. sügisel kirjutab Balzac mõne nädala kestes sellise maailmakirjandusliku suurteose, nagu on seda „Eugénie Grandet“ *).

Nimetatud romaanis on Balzac loonud kaks

*) Honoré de Balzac, „Eugénie Grandet“. Prantsuse keelest tõlkinud Arma Kristen-Linde ja Bernhard Linde. Noor-Eesti Kirjastus, Tartus, 1928.

suurepärast inimkuju: isa Grandet ja tema tütre. Vana Grandet on ihnuskoi, väärne ja võrdne Molière'i Harpagoniga, erinedes viimasest üksnes selle poolest, et viimane on üldistav tüüp, kuna isa Grandet on kõigi võimalikkude isikupäraste omaduste ja iseloomujoontega varustatud individuaalne kuju, kes väikselt alates on revolutsiooni ajal ja sellele järgnenud spekulatsiooniaastail kokku ajanud suured varandused, mis see ihnuskoi alatasa igasuguste võtete ja mahhinatsioonidega on mõistnud ja mõistab suurendada, eksploateerides kõiki, kellega ta aga kokku puutub, alates oma naisest ja kodakondsetest ning pügades isegi oma pankrotti aetud venna võlausaldajaid. Sellisel isal on tütar, kelle nime siis kannabki romaan. Eugénie Grandet on maailmakirjanduse kaunimaid ja õilsamaid kujusid. Temas on Balzac kehastanud kõik mõeldavad hingelised kaunidused ja väärtomadused: ohvrivalmis kuni eneseohverdamiseni, on Eugénie oma kergemeelsele onupojale truuks pruudiks, hoolimata oma jõhkra isa armutuist pealekäimistest. Kui Eugénie kuuleb oma onupoja abiellumisest, siis laseb ta peale isa surma, järele andes teiste pealesunnile, end laulatada rahaahne kohtunikuga, kelle varase surma järel noor lesk arendab laialist heategevust, elades vaid vaestele.

See naise ideaalkuju, mis on aga nii inimlikult kui ka kunstiliselt täiesti usutav, laseb end Balzac'i kirjanduslikus loomingus kõrvutada üksi samast 1833. a. pärit oleva „Maa-arsti" meesideaalkujuga. Teos ise oli pühendatud kellelegi Mariale, kes näikse olevat Eugénie algkujuks, kui uskuda pühenduse teksti. Selle Maria kohta aga puuduvad kahjuks lähemad teated, kuna Balzac ise oli väga kinnine oma armuvahekor-

dade üle kõneldes. Mõningad teated kinnitavad, et Maria olnud Balzac'i sama sõbranna, kes talle olla öelnud: „Armasta mind vaid aasta ja ma tahan sind armastada kogu oma eluaja", ja et sellest vahekorrast sündinud tütar, kes aga olla varakult surnud.

X. „Comédie humaine'i" algus.

Ikka samasse 1833. aastasse langeb Balzac'i kunstilise loomingu suurkava tekkimine ja nimelt selle aasta suvel juba käib Balzac'i peast läbi uus mõte: koondada ja koostada kogu oma kirjanduslik toodang ainsaks süstemaatiliseks tervikuks, mis oleks omasugune kosmos, mille moodustaksid üksikute teoste rühmad, ning see kirjanduslik kosmos peaks andma kogu prantsuse elu kajastuse minevikust kirjaniku kaasaegse olevikuni.

Balzac'i õde kirjeldab selle kirjandusliku kava leiutamise päeva järgnevalt: „See päev, mil teda valgustas see idee, oli temale ilusaks päevaks. Ta tuli Rue Cassini'lt (Balzac'i elukorteri asukoht Pariisis. B. L.) ja tõttas Faubourg Poissonnière'ile, kus ma tol ajal elasin: õnnitlege mind, ütles ta rõõmsalt meile, sest ma olen otsemalt geeniuseks saamas."

Aastaid kestnud heitlused olid nüüd viinud Balzac'i kindlale äratundmisele ja teadmisele, et teisedki usuvad tema suuresse andesse. Juba „Šagrään-naha" menu järel oli Balzac, hoolimata oma suurtest võlgadest ja majanduslikkudest raskustest, tahtnud oma tunnustamist väliseltki ära märkida: ta tahtis välja kolida oma vanast korterist ja asuda suuremasse ning kaunimasse, kuid oli siis leppinud sellega, et kattis kõik oma

toad kallite vaipadega, ja ostis kokku igasuguseid antiikseid mööbleid ja asju, millele ta ei lakanud kulutamast raha ka oma kõige rahakasinamail hetkil. Ennem võis Balzac nälgida ise ja oma sõprugi vastu võtta kõige viletsama lõunaga, kui et ta oleks suutnud loobuda mõne kallihinnalise muistse eseme ostust. Ta korter oli täis kuhjatud nagu mõni antiikasjade kauplus või muuseum, kuna selline kunstiesemete kogumine kuulus juba selle suure kirjaniku nooblite passioonide hulka.

Teatavasti veetis Balzac 1834. a. alguse Genfis Eva Hanskaga, kust ta veebruarikuus jõuab tagasi Pariisi. Olgugi et ta juba kohe peale päralejõudmist hakkab plaane sepitsema, kuidas uuesti kohata oma armsamat, kes oli Genfist matkanud tagasi Viini, kuid tavalised takistused, rahapuudus, töö ja sekeldused võlausaldajatega, ei lase tal uut matka teostada enne kui 1835. a. mais.

1834. a. ilmuvad Balzac'ilt kaks vastandlikku teost, mis olla autori enese ütluse järgi sama kaugel teineteisest nagu Gröönimaa Hiinast, ja nimelt: „La recherche de l'absolu" („Absoluutse otsimine") ja „Le Père Goriot"*), mis olid selle suure, kavatsusel oleva monumentaalse ehitise, millele Balzac alles kaheksa aastat hiljem nimeks andis „La comédie humaine" („Inimlik komöödia"), nurgakivilisi osi.

Juunist septembrini 1834. a. oli Balzac saja

*) Honoré de Balzac, „Isa Goriot". Prantsuse keelest tõlkinud Arma Kristen-Linde ja Bernhard Linde. Noor-Eesti Kirjastus, Tartus, 1929.

öö kestes kirjutanud „Absoluutse otsimise", mille peategelane Balthasar Claës elab rahulikult ja õnnelikult oma naise Pepitaga, kuni neid külastab poola ohvitser, kes äratab endises keemikus kire alkeemikute tarkade-kivi otsimiseks. Siitpeale pühendab Claës kogu oma huvi ja varanduse seatud eesmärgi saavutamisele. Puruneb endine perekondlik õnn, sulab kokku suur varandus ja Balthasar müüb tükk tükilt oma asju, et kõik ohvriks tuua oma teaduslikule eesmärgile. Sureb naine, kes teeb oma vanemale tütrele ülesandeks püüda taltsutada isa kirge, mis tütar teostabki energiliselt, kuid ka tema ei suuda isa uurimis-innule vastu seista ja nii peab see vaeseks jäänud rikas mees asuma väikese ametniku kohale. Isa eemalolekul suudab tütar perekonna varanduslikke asju uuesti korraldada. Kuid koju tagasi pöördunud, langeb Balthasar jällegi vana kire ohvriks. Lapsed tänavail pilluvad vaeseks jäänud vanameest poriga ja sõimavad nõiaks, mille tagajärjel Balthasar sureb tänaval rabandusse, hüüdes surreski „Heureka" („Leitud"!): tema viimne mõte kuulus tema suurele leiutusplaanile.

Siin on kirjanik kujutanud suure leiutaja fanaatilist kirge, mis ei hooli millestki ega kellestki: tal on ükskõik, et hävinevad ta varandused, et purunevad ta perekonnaelu ja -õnn. Pole see kirg suunatud mingite uute varanduste saavutamisele, vaid ainsaks ja kõikevallutavaks eesmärgiks säärasele poolhaiglasele leiutamiskirele on avastada midagi uut, enneolematut, mis ideena on haaranud leiutaja kogu olemise ja elamise.

Vaevalt oli Balzac lõpetanud selle alkeemiku-romaani, kui ta septembris 1834. a. alustas

ja ka lõpetas uue romaani „Isa Goriot", mis ilmus „Revue de Paris's".

Vaevalt saab enesele ette kujutada suuremat vastandit, kui on seda Balzac'i kujutatud kaks isa: Grandet ja Goriot. Kui esimene oli ihnusega oma tütrele ja kõigile teistelegi õudseks hirmuvalitsejaks, on isa Goriot, kes samuti nagu isa Grandet'gi on revolutsiooni ajal kogunud suure varanduse, otse oma kahe tütre ohvriks, andes neile kahele kergemeelsele naisele kogu oma varanduse, ja kui see on juba välja jagatud, siis müüb ta oma viimsed asjakesed, et aga rahuldada tütarde pillava elu piiramatuid nõudmisi. Isa Goriot on omasugune kuningas Lear'i kuju, ainult selle vahega, et meil siin on tegemist kodanluse esindajaga. Selle peakuju kõrval näitab meile kirjanik isa Goriot kahte tütart, nende armukest, mehi ja rea teisi kujusid kodanluse mitmesugustest kihtidest, esitades enamuses tolleaegse elu varjukülgi.

„Isa Goriot" oli Balzac'i kirjandusliku kuulsuse lõplikuks kindlustajaks. Kirjanik ise tähendab sel puhul: „Minu kõige kibedamad vastased nõtkutavad oma põlvi." Kuid ühtlasi lausus Balzac kiitlevalt: „Isa Goriot'sid võib igapäev kirjutada, aga „Seraphita"-taolise vaid kord elus." Nii küündisid kirjaniku soovid ikka kaugemale ja kõrgemale.

Kirjas Eva Hanskale 1834. a. oktoobris leiavad kõige selgema väljenduse need kirjanduslikud eesmärgid, mis Balzac on enesele seadnud teostamiseks. Selles kirjas on sõnastatud see kava, millele kirjanik kaheksa aastat hiljem nimeks andis „Inimlik komöödia". Need kavatsused on nimetatud kirja järgi järgmised:

„Tema ühiskondlikud vaatlused, mille kolm

peaosa ta loodab lõpetada 1838. a., peavad saama tema ilusa emakeele mälestiseks. Tema „Komblus-vaatlused" peavad kujutama kõiki ühiskondlikke väljendusi, ilma et ainsamgi kuju, mingi nais- või mees-iseloom, mingi eluline kuju, mingi kutse või mingi ühiskondlik kiht, ehk mingi Prantsuse maa-ala või veel miski muu, nagu lapsepõlv, vanapõlv, poliitika, õigusemõistmine, sõda või miski muu oleks unustatud. Kui see on sündinud, kui inimese südame iga kiu ajalugu on avaldatud, ühiskondlik ajalugu kõigis oma osades on lõpetatud, siis on sellega põhi antud. Need ei ole siis omavoliliselt väljamõeldud tõsiasjad, vaid ainult see, mis kõikjal sünnib. Teise kihi moodustavad siis filosoofilised vaatlused, sest avalduste järgi tulevad nende põhjused. Komblusvaatlustes olen ma maalinud tundmusi ja nende mängu, elu ja selle arengut. Filosoofilistes vaatlustes annan ma tundmuste ja elu põhjused: milline on piirkond, millised on tingimused, millest väljaspool ei suuda olla ei ühiskond ega inimene; ja peale seda, kui ma olen läbi katsunud ühiskonna, et seda kirjeldada, katsun ma selle uuesti läbi, et tema üle kohut mõista. Nii on üksikute individuaalsuste komblusvaatlused tüpiseeritud ja filosoofilistes vaatlustes tüübid individualiseeritud. Nii suudan ma eluga kõike hingestada; tüüpi sellega, et ma tema individualiseerin, ja individuumi sellega, et ma tema tüübistan. Ma annan üksikolevusele mõtte ja mõttele jälle indiviiduumi elu. Siis tulevad mõjude ja põhjuste järgi analüütilised vaatlused, milliste hulka kuulub „Abielu füsioloogia", sest põhjuste ja mõjutiste järgi tuleb põhimõtteid uurida. Kombed on näitemänguks, põhjused on kulissideks ja masinvärgiks, põhimõtted aga on auto-

riks. Kuid sel määral, mil kogu ehitis tõuseb spiraalidena mõtte tippudeni, muutub see kitsamaks ja tihedamaks. Kui komblusvaatlusteks on vaja 24 köidet, nõuavad filosoofilised vaatlused ainult 15, analüütilised vaatlused aga kõigest 9. Nii leiavad inimene, seltskond ja inimkond kordumisteta kirjeldamist, kohtumõistmist ja analüüsimist toodangus, mis oleks ühtlasi lääne „Tuhat ja üheks ööks". Kui kõik on lõpetatud, kui minu Madeleine-kiriku fassaad on silutud, katuseviilud välja nikerdatud, minu tellingid eemaldatud, viimsed korrad viiliga üle lükatud, võib mind kas õigustada või jälle hukka mõista. Ja peale seda, kui ma olen andnud luule, kogu süsteemi näitlikuks muutnud, tahan ma seda teaduslikult põhjendada oma katses inimlikkude jõudude üle. Ja selle lossi alusehitusel tahan ma lapseliku jonnakusega tõmmata saja kummalise loo piiritu arabeski. Kas te usute veel, madame, et mul jatkub palju aega mõne pariislanna jalgade ees kaotamiseks? See ongi see töö, see kuristik, see naine, kes röövib minu ööd ja neelab minu päevad."

Balzac pole ka ise kunagi ega kuskil tabavamalt ja selgemalt sõnastanud oma „Inimliku komöödia" põhijooni kui ülaltoodud kirjas Eva Hanskale, kelle alalistele armukadedusest tingitud etteheidetele ongi vastuseks kogu see oma töökava väljalaotamine, nagu selgub see kirja lõpul leiduvast paarist lausest, sest poolatar ei lakanud pea üheski oma kirjas tegemast Balzac'ile armukadeduse etteheiteid, niipea kui temani oli kandunud mingi klatš Pariisist, või jälle kui Balzac ise oli mõnes kirjas juhtunud mainima mõnd oma naistuttavat.

XI. Balzac Viinis.

Genfist Itaalia kaudu oli Hanskite abielupaar jõudnud Viini, kus ju pan Hanski oli üles kasvanud ja õppinud ja kus elas ka Eva Hanska tädi, krahvinna Rosalie Rzewuska, kelle salong oli poola aadlikkude, luuletajate ja teadlaste keskuseks. Nagu me varem juba mainisime, lubas Balzac Eva Hanskale tulla Viini uuele kohtumisele, kuid kerge oli lubada, raske aga lubadust täita, kuna töö ja võlausaldajad takistasid kirjaniku lahkumist, kõigepealt aga küll rahapuudus. Alles siis kui Eva Hanska ähvardas Viinist lahkuda, et sõita Ukrainasse, hankis Balzac oma uuelt kirjastajalt Werdet'lt 2000 franki, jällegi vekslites, vahetas need rahaks ja sai tuttavalt Austria saadikult krahv Apponyi'lt kahe päeva kestes — mis oli tol ajal omasugune rekord — reisipassi ja alustas „markii de Balzac'ina" teenri saatel matka Viini suunas. Kuna härra ega teener ei mõistnud kumbki sõnagi saksa keelt, on Balzac Saksamaa ja Austria pinnal postiljonidega sel teel hakkama saanud, et ta on neile rahasid niikaua pihku pistnud, kuni postiljoni nägu on löönud heameele pärast muhelema. Siis olnud Balzac veendunud, et ta on postiljonile juba tublisti üle taksi maksnud, ja sõit jatkunud.

Tööst loobumist ja matkamist olid Balzac'ile arstid ammu juba soovitanud, kuna kirjaniku tervis oli ületöötamise tõttu kahtlust tekitama hakanud, kuid jõudes 16. mail 1834. a. Viini ja külastades kõigepealt Eva Hanskat, tingib Balzac kohe temalt enesele töötamis-ajana iga päeva kohta 12 tundi ja nimelt kella kolmest öösel kuni sama kella-ajani lõunal, aga sellest heast kavatsu-

sest ei tule Balzac'i 18-päevase Viinis viibimise kestes palju midagi välja: aeg kulus kaasasolevate käsikirjade Evale ettelugemisega, vestlustega ja Eva laulu kuulates, nii et Balzac'il jäi vähe mahti oma uuema kirjandusliku kavatsuse teostamiseks. Juba mõni aasta tagasi oli Balzac ühele kirjastajale müünud 2500 frangi eest käsikirja „La bataille de Wagram" („Wagrami lahing"), mille kirjutamisele aga kirjanik ei julgenud enne asuda, kui ta polnud koha peal tutvunud kirjeldatava lahingupaigaga. Nüüd tahtis ta lahingupaika külastada ja otse värskete muljete all teose valmis kirjutada. Kuid see kavatsus jäigi teostamata: seltskondlik elu neelas täiesti Balzac'i kogu aja. Viinis külastab ta isegi kõikvõimsat riigikantslerit Metternichi, kelle juurde ta ilmus vist selle poja kallima markiis de Castries soovituskirjaga. Kirjanduslik kuulsus avas Balzac'ile Viinis teistegi kõrgesse aadlisse kuuluvate aristokraatide majad, millega kirjanik Pariisis hiljem nii mõnigi kord uhkustas, kuna see oli tema inimlikuks nõrgaks küljeks.

Ei tulnud Viinis viibimisel midagi välja Balzac'i teisestki kirjanduslikust kavatsusest viia lõpule „Seraphita", mille ta tahtis pühendada Eva Hanskale ja millisele teosele kirjanik ise andis sellise tähtsuse, nagu me seda juba nägime „Isa Goriot" puhul. Seegi teos jäi pooleli ja Balzac lõpetas selle alles Pariisis, kuhu ta peale lühemat peatust Münchenis jõuab tagasi 1834. a. juuni algul.

XII. Kirjanduslik looming jatkub.

Balzac ei ole ühelegi oma teosele nii suurt tähtsust omistanud kui „Seraphita'le" ja ometi on see nõrgemaid kirjaniku loomingus. Juba kaasaegseist hindas seda teost „Revue de Paris" toimetaja nii nõrgaks, et ta seda avaldamiseks vastugi ei võtnud, kuigi käsikiri oli ette ära ostetud.

Õieti on see teos tekkinud Swedenborgi mõtete mõjutusel ja selles on kirjanik püüdnud anda kunstilise kuju neile unistustele ja luulelennulistele ettekujutistele, mis Balzac täitsa ekslikult sidus Eva Hanskaga, idealiseerides ja luues oma hoogsas mõttelennus sellest võrdlemisi tavalisest poolatarist mingi inglitaolise olevuse, kelle fantastilise kuju püüdis kirjanik siis kunstiliselt tabada Seraphita kujus.

See kõik aga ebaõnnestus suurel kirjanikul täiesti ja neis meeleoludes tuli tal Pariisi tagasijõudmisel püüda lahendada matka tõttu oma enam kui sassi läinud rahaasju. Reis oli läinud maksma üle 5000 frangi; kaasavõetud 2000 frangile oli Balzac hankinud lisa kolme veksliga, millest ainult ühe 1500-frangilise oli kirjastaja Werdet parun Rothschildi käest välja lunastanud.

Arvustaja Sainte-Beuve'i romaan „Volupté" („Kiimalus") oli ilmumisel avaldanud Balzac'isse suurt mõju ja Balzac'i vastuvõtliku hinge juures oli tavaliseks nähteks, et temasse mõju avaldanud teos või mõne kirjaniku kogu looming leidis Balzac'i enese toodangus ikka mingi, ühe- või teisekujulise vastukajastuse. Nii sündis see ka käesoleval juhul.

Selle mõju viljaks oli armastusromaan „Le

lys dans la vallée" („Liilia orus", 1836), mille tegevuspaigaks on kirjanik valinud peamiselt Touraine'i, mis oli ka Balzac'ile enesele sagedaseks lemmik-asukohaks. Teose peategelane Felix de Vandénesse jutustab selles romaanis autobiograafia kujul ühele daamile oma nooruse armastusest ja kahest selles armuloos esinevast naisest. Kord suudleb see noormees ühel pidul kauni daami paljastatud õlga. Hulk aega peale seda kohtab de Vandénesse Touraine'is sama daami, kes on krahv Mortsauf'i auväärne abikaasa, kellesse noormees kohe armub. Krahvinnagi hakkab noormeest armastama, kuid hoiab vahekorra platooniliselt puhta. Et aidata kaasa noormehe karjäärile, sobitab krahvinna oma armsama Louis XVIII koja juurde, kus „vooruslik Cato" leiab vaid pilkamist, kuna armuasjades palju kogenud lady Dudley heidab Felix'i järgi võrgud välja ning jõuabki pea oma eesmärgile. Kuid see veel ei rahulda seda inglise daami, kes tahab võrdlevalt mõõta oma võimeid krahvinna Mortsauf'i omadega. See sünnibki ja lady'l õnnestub, olgugi vaid ainsaks ööks, meelitada noormees krahvinna juurest eemale. Noormehe nõrkus aga heidab krahvinna haigevoodisse ja surres kahjatseb see vooruslik naine oma võimaliku armuõnne eest eemalehoidumist.

„Liilia orus" põhjustas Balzac'ile kauakestva protsessi „Revue de Paris" väljaandja Buloz'ga, mis oli küllalt tagajärjekas oma kõrvalnähetega, viies kirjaniku sellise mõnituse ja sõimurahe alla, nagu see Balzac'ile varem veel polnud osaks saanud. „Revue de Paris" hakkas avaldama „Liilia orus" ja kõikvõimas väljaandja oli lasknud selle romaani alguse parandamata poognatest teha Peterburis ilmuval prantsuskeelsel aja-

kirjal äratrüki, mille üle Balzac äärmiselt vihastus ja katkestas „Revue de Paris's" oma romaani avaldamise ning kaebas väljaandja kohtusse. Kohtus tuli Balzac võitjaks ja Buloz pidi tasuma kohtukulud, mis oligi tolleaegsete seaduste järgi süüdlaseks tunnistatud poole kogu karistus. Kohtulikul viimsel asjaarutusel oli Balzac ise appi läinud oma advokaadile, kes oli juba vastasele poolele alla jäämas, ja oma kaitsekõne, milles kirjanik paljastas kõik Buloz' valelikud võtted, avaldas Balzac eessõnana oma romaanile, mis selle teose uus kirjastaja oli lasknud juba valmis trükkida, et romaani kohe peale protsessi lõppu turule saata, ja tõepoolest: 2000-eksemplarilisest trükist müüdi ära kahe tunni kestes 1800 eks.

Nüüd aga pani allajäänud väljaandja, kellel oli Pariisis suur mõjuvõim, kõik rattad käima, et ajalehtede igasugustes sepitsustes kallale tungida kirjanikule, kes oli julgenud jagada nii teravaid sõnapisteid kõigile oma vastastele, ning asjatud olid viimaste püüded maha salata Balzac'i sõnanooltest saadud põletavaid haavu.

XIII. Matk Itaaliasse.

Nagu väike vahepala Balzac'i seiklusrikkas elus mõjub tema matk Itaaliasse a. 1836. Pariisis oli kirjanik tutvunud abielupaar Visconti-Guidoboni'ga. Krahvinna oli sünnipärane inglanna, kes olnud ütlemata ilus, ja kurjad keeled teadsid omal ajal kõnelda nii mõndagi Balzac'i ja krahvinna Visconti-Guidoboni rohkem kui sõbralikust vahekorrast, mille kohta aga puuduvad kindlamad andmed. Küll aga oli Balzac selle perekonnaga niivõrd sõbralikus vahekorras,

et haiglane krahv tegi kirjanikule ettepaneku sõita tema asemikuna Turini, kus krahvil oli lahendada mingi pärandusprotsess. Juba 1831. a. oli Balzac kavatsenud Itaaliat külastada, kuid see oli nurjunud; nüüd aga pakkusid talle seda võimalust Visconti-Guidobonid, lubades katta kõik matka kulud. Pealegi soovitasid arstid kirjanikule tungivalt puhkust, kuna lühemaajaline peatus Touraine'is polnud suutnud avaldada küllalt tervendavat mõju. Juba puhkusele Touraine'is oli Balzac kaasa kutsunud kellegi pr. Marbouty, kes oli kirjaniku Jules Sandeau sõbranna ja kirjutas ka ise Claire Brunne'i nime all ühteteist. See Sandeau'le kavatsetud ninanips aga ei õnnestunud Balzac'il, kuid nüüd korrates samale daamile Itaalia-matka ettepanekut, leidis see juba vastuvõtu. Sellegi matka korraldas Balzac küllalt omapäraselt: ta arutas eneses, et kui ta tahab teostada matka seisusekohaselt, siis peaks ta sõitma omas vankris ja muidugi kammerteenri saatel, kuid selliseks kulukaks reisiks puudus tal raha ja seepärast soovitas ta pr. Marbouty'le, et nad lööksid oma tagavarad kokku, proua Marbouty oma 500 franki, ja et viimane sõidaks kaasa meheriietuses, millega nõustuski naiskirjanik. Nii sõitsid nad üle Mont-Cenis' Turini, kus Balzac suurte auavaldustega vastu võeti, kuna selleks olid teed tasandanud peale Balzac'i kirjaniku-kuulsuse veel Austria saadiku Apponyi' ja Piemonti saadiku Brignol'i mõjukad soovitused. Kuigi ümberriietus ei jäänud väljaspoolgi saladuseks, ei pandud sellele erilist rõhku ja mõlemaile said osaks igasugused tähelepanuja austusavaldused, sest pr. Marbouty'd peeti George Sand'iks. Austusavaldustest võtsid osa akadeemia ja kohalik kõrgem aristokraatia, mis

Balzac'i vägagi meelitas. Kuna protsess venis vastaspoole võtete tõttu, veetis Balzac mõne aja veel Milanos, puhates ja kosudes. Suurepärase mõju aga avaldas kirjanikule tagasimatk Lago Maggiore ja Simploni kaudu, mida Balzac veel 1842. a. mälestas pühendusega proua Marbouty'le, asetades oma „Grenadière'ile" („Grenadeerlanna") järgmised sõnad: „Matka luulele. Tänulik matkaja." Hilisemates väljaannetes aga tuli Balzac'il see pühendus kustutada, kuna pr. Marbouty polnud oma kirjanduslikus toodangus sugugi väiksem seiklejanna kui elus: ta oli avaldanud paskvillilise romaani, milles ka Balzac polnud esitatud kuigi meeldivais värves.

Itaaliast tagasijõudnud Balzac'ile oli suureks kurvastuseks teade, et vahepeal oli surnud pr. de Berny, kes oli seni olnud tema „kirjanduslikuks südametunnistuseks", valjemaks arvustajaks, kelle üle aga Balzac kunagi ei vihastunud, kuna ta oli veendunud, et, arvustades tema teoseid äärmiselt nõudlikultki, soovis pr. de Berny talle vaid kõige paremat. Nüüd oli Balzac kaotanud selle oma truuma ja õilsama sõbranna, kes oli talle seni otse kaitseingliks olnud ta eluteel ja kunstilises loomingus.

XIV. Ajakirjade väljaandmine.

Kuigi Balzac'i protsess Buloz'ga oli lõppenud esimese võiduga, oli peale seda tema vahekord Pariisi kahe mõjukama ajakirjaga täiesti rikutud ja teravamalt kui kunagi varem tundis kirjanik vajadust o m a ajakirja järele, mis oleks võimaldanud talle kõigile oma vastastele vajalikult ja oma soovide kohaselt vastu astuda. Keegi trükikojaomanik, kes soovis saada Bal-

zac'ilt kõigi tema seni ilmunud teoste uue trüki õigust, oli kaks korda nädalas ilmuva ajakirja-ajalehe „Chronique parisienne'i" omanikuks, mis kellegi Duckett'i juhtimisel oli täiesti hinge vaakumas. Balzac ostis „Chronique parisienne'i" 100 000 frangi eest trükikojaomanikult ära, jagades ostusumma 1000-frangilisteks aktsiateks. Aktsiatest võttis Balzac 30 000 frangi eest enesele, kuna endine omanik ja keegi Balzac'i sõber võtsid kumbki 10 000 frangi eest. Oli veel vaja leplikult kõrvaldada endine toimetaja Duckett, kellele kirjanik nõustus maksma 15 000 franki. Kõigist neist kohustustest lootis Balzac jagu saada, kuna tema plaanide kohaselt pidi „Chronique parisienne" lühikese aja kestes kõik teised perioodilised väljaanded kõrvale tõrjuma, oli ju sellele peale Balzac'i enese kaastöö kindlustatud veel rea teistegi silmapaistvate kirjanikkude oma. Nii kogusidki selle väljaande ümber Sandeau, Théophile Gautier, Gustave Planche, Charles de Bernard, Alphonse Karr ja rida noori ja seni tundmatuid, kelle ande avastamises Balzac oli tõeline geenius. „Chronique parisienne'i" ligemad kaastöölised kogusid igal laupäeval Balzac'i kirjastaja Werdet juurde, kus aeg möödus süües-juues kõige lõbusamas ja tujuküllasemas meeleolus, kuid Balzac'i kaastöö nõuete puhul toodi ette igasuguseid vabandusi, mille leidlikkus ja koomilikkus tõstis tuju veelgi kõrgemale, nii et kõik naerma pahvatasid, Balzac ise aga kõige mürisevamalt.

Kuna Balzac jäi nii üksi oma ajakirja peakaastööliseks, tõi see teatud ühekülgsuse väljaande sisusse ja kuigi alguses oli tellijate ja ostjate arv näidanud tõusu, hakkas see peagi kahanema ja viie kuu pärast tuli Balzac'il lõpetada

oma välispoliitilised ülevaated, milles ta muuseas kirjutas ka saksa Hansa linnadest, ja lõpetada „Chronique parisienne'i" väljaandmine. Sellegi ettevõttega oli Balzac saanud lisaks oma endistele võlgadele veel 40 000 franki uusi võlgasid.

Kuid veelgi halvemaid tagajärgi oli sel ettevõttel Balzac'i suhtes. Kättemaksuhimuline Duckett leidis nüüd olevat tulnud paraja momendi ja kaebas Balzac'i kaubanduskohtusse saadaoleva 15 000 frangi pärast, nõudes kas maksmist või jälle viivitamise korral võlavanglasse paigutamist, mis kohus otsustaski. Nüüd algas halastamatu jaht Balzac'ile. Kirjanik pidi end siin ja seal varjama, et mitte võlavanglasse sattuda. Kuid keegi armukade naine andis otsijaile teada Balzac'i salajase asukoha: mõnesugused andmed lasevad oletada, et Balzac asus oma sõprade krahv Visconti-Guidoboni korteris. Kirjaniku varjupaika ilmus kohtuotsuse-täitja ümberriietatult rahatoojaks-postiljoniks. Kuigi teenijaskond salgas maha, et keegi võõras elab majas, tungis valepostiljon kuni majaprouani, kellele ta luiskas, et tal on isiklikult Balzac'ile edasi anda 6000 franki. Ootamatu rahasaadetis meelitaski Balzac'i ilmuma ettetuppa, kus kohtuotsuse-täitja kuulutas kirjaniku vangistatuks. Ainult varjajate suuremeelsus, kes tasusid Duckett'i kogu nõudmise ühes protsentide ja kuludega, päästis Balzac'i võlavanglasse sattumisest. Sellest ja kõigist muudestki võlgnikkude ja võlausaldajate kavalustest jutustamiseks oli Balzac'il küllalt huumorit, kuna ta jutustas neid lugusid oma novellis „Roueries d'un créancier" („Võlglase konksud") ja pühendas selle lõbusa loo pealegi parun James Rothschildile,

Balzac'i karikatuur (tema enda joonistatud a. 1837).

kes oli Balzac'i võlausaldajaid ja tema vekslite diskonteerijaid.

Olgugi et Balzac'i välispoliitilised ülevaated „Chronique parisienne'is" olid diletantlikud ja pealiskaudsed, ilmusid selles perioodilises väljaandes ka kirjaniku novellid, mis oma tõelistelt kunstiväärtustelt oleksid küll väärinud lugejaskonna suuremat osavõttu. Selliste esmakordselt „Chronique parisienne'is" ilmunud Balzac'i teostena oleksid nimetamisväärsed kaks: „Messe de l'athée" („Ateisti missa") ja „L'interdiction" („Keeld").

Ajakirjandusliku tegevuse esimene täielik ebaõnnestumine aga ei kohutanud Balzac'i katsetamast ajakirja väljaandmist veel teistki korda: 25. juulil 1840. a. ilmub „Revue parisienne'i" („Pariisi ülevaate") esimene vihk. Ent kahjuks suudab seegi ajakiri püsima jääda vaid veerand aastaks. Balzac'i teine ajakirjanduslik katse on aga ajakirjanduslikust küljest märksa tuumakam ja sisukam, kui oli seda „Chronique parisienne". Balzac tundis eneses suurt vajadust avaldada oma arvamisi üldriiklikkude ja ühiseluliste küsimuste kohta ka puhtajakirjanduslikul kujul ja ta tegi seda sama plastiliselt ja jõuliselt, sama näitliku selguse ja veendumapaneva oskusega, nagu ta lõi ilukirjanduslikus loomingus oma kangelastegi kujud. Balzac'i kunstilisele loomingule on aga aina kasuks tulnud, et kirjanik ei pääsenud oma tööjõudu üle koormama ja killustama ajakirjanduslikule tööväljale siirdumisega.

XV. Korruptsiooni Iliaad.

Kuid kõige pahemgi olukord võib kanda tulevikus head vilja. See pidi tõestuma ka Bal-

zac'i kokkupõrke puhul ajakirjandusega. Kõigepealt andis see kokkupõrge Balzac'ile ajakirjandusest sellised kogemused, nagu tal neid enne seda kahtlematult ei olnud. Need isiklikud kurvad kogemused tol ajastul prantsuse elus maksvast korruptsioonist põhjustasid Balzac'i kahe romaani loomise, millised teosed oma kunstiväärtuselt kuuluvad autori paremate hulka: „Illusions perdues" („Kaotatud illusioonid", I osa 1837, II osa 1839) ja „La maison Nucingen" („Pangamaja Nucingen", 1838) on Balzac'i kahe romaani nimeks, millest esimene toob täies ulatuses esile selle suure korruptsiooni, mis oli vallutanud pea kogu juulimonarhia ajakirjanduse, kirjanduse ja kirjastusolud, kuna viimasena mainitud romaanis kirjanik on võtnud vaatlusele suurpankade spekulatiivsed võtted.

Juuli-kuningriigi ajal algas prantsuse „kirjanduse industrialiseerimine", mis käis küll esijoones ajakirjanduse kohta. Ühtlasi oli korruptsioon kõigil aladel jõudnud oma haritipule, kuna seda polnud enam miski taltsutamas.

Alates Suure Prantsuse Revolutsiooni päevadest, oli selgunud ikka rohkem, milline suur võim on ajakirjandusel, ja selle oma huvides ärakasutamisele asusid mitmesugused tumedad ärimehed. Samal ajal hakkasid kordkorralt taanduma ajakirjanduses töötajaist need, keda sinna olid viinud mingid põhimõtete pooldamised, kuna ühtlasi suurenes ja kasvas ajakirjanikkude peres nende arv, kes olid seal oma isiklikkude, vähemate või suuremate huvide ning huvikeste jahil. Need viimased olid aga müüdavad ning ostetavad nii hulgaviisi kui ka üksikult. Kuna ajakirjanduse alalt olid kadumas endised silma-

paistvamad ja andekad jõud, oli nüüd prantsuse ajakirjanduse rüsinal vallutanud täieline keskpärasus, mis on olnud alati ja kõikjal korruptsioonile kõige lopsakamaid õisi kasvatavaks pinnaks. Altkäemaksud ja tasud neilt, kes end kiita lasksid, olid sama tavalised nagu maksu eest süütuile kallaletungidki. Ja kui puudusid sellised teenimisvõimalused, siis olid väljapressimised ajakirjanikkudele silmapaistvaks tuluallikaks.

Tollesse ajajärku langeb ka pööre, mil ajakirjanduses tellijate ja ostjate osatähtsus lehe majanduslikus menus hakkas taanduma kuulutusekülgede tähtsuse ja tulukuse kõrval. See omakorda võimaldas sellistel omamoodi andekail ja väledail ajakirjanduslikel ärimeestel, nagu olid Dutacq ja Emil de Girardin, kes olid kõigeks valmis, ajalehtede hindasid alandada ja seega ajalehtede ümber tõmmata suuremaid hulki.

Kõige selle korruptsiooniga oli Balzac hästi tuttav ja seetõttu eriti sobiv nende väärolude kunstiliseks valgustajaks. Seda kinnitas ka tolleaegne suurim arvustaja Sainte-Beuve, kui ta oma päeviku märkustes „Notes et pensées" („Märkused ja mõtted") lausub, et Balzac oli kirjanik, kes oma aja korruptsiooni kõige paremini tundis.

Jälle tuli ka väline põhjus Balzac'i tööindu õhutama. Balzac'i kirjastajaist oli proua Béchet abiellunud ja oma abikaasa pealekäimisel hakkas ta Balzac'ilt nõudma lepingu järgi veel kaheteistkümnest köitest puuduva kahe köite käsikirja ja iga viivitusepäeva eest 50-frangilist kahjutasu, kuna Balzac oligi juba kaks kuud lepingu täitmisega hilistunud.

Nii jäigi Balzac'il ainsa võimalusena jälle põgeneda Touraine'i üksildusse, mille vaikus alati soodustas ta loomingulist tööd. Seal valmibki kirjanikul „Kaotatud illusioonide" kava ja kaheksa päeva kestes kirjutab ta selle romaani esimese kolmandiku valmis. Balzac ise teatab sellest järgnevalt: „Töötasin kogu oma jõu pingutusega. Ma kirjutasin iga päev viisteist tundi; tõustes üles päikesetõusul jõin ma enne õhtust söögitundi ainult harva kohvi."

Nii tekkiski romaan, mis Balzac ise hiljem nimetas korruptsiooni Iliaadiks ja mis on tõepoolest esimene ja seni ka suurim süüdistusteos ajakirjandusliku kõlvatuse vastu ning sealjuures ühtlasi tõeline kunstiteos. Kahtlemata oli 1835. aastal suureks vägiteoks astuda sellise paljastava teosega oma võimu esimeses joovastuses oleva ajakirjanduse vastu. See oli tol ajal kindlasti märksa suuremat julgust nõudvaks sammuks, kui oleks see tänapäeval.

Romaani peategelane on Lucien de Rubempré, kelle isa oli apteeker, kes suri varakult, jättes naise ja kaks last puudusse. Aadlikust perekonnast pärit naine ei kohku tagasi hakkamast ämmaemandaks ja tütar Eva pesupesijannaks, et aga pojale ja vennale võimaldada edasiõppimist. Lucieni noorpõlvesõbraks on David Séchard, harimatu ja ihne trükikojaomaniku poeg, kes on geniaalne leidur ja teotseb sellega, kuis taimede kiududest valmistada odavat paberit, millise leiutisega oli tegelnud varem just Balzac ise. David Séchard asub oma isa trükikoda juhtima, abiellub Lucieni õe Evaga, keda kirjanik ise nimetab oma ideaalseimaks naiskujuks. Lucieni kirjanduslikud kalduvused

juhivad temale kodulinna Angoulême'i kõrgemate ringkondade tähelepanu.

Elu kurvad kogemused viivad Lucieni Pariisis õpingute ajal mõttele asuda tööle ajakirjanduse põllul ja ta pöördub ajakirjanik Lousteau poole (kelle kuju olla vastanud tuntud ajakirjanikule Jules Janin'ile), kellele noormees loeb ette oma sonette. See kogenud mees aga soovitab Lucienile määrida parem tindiga oma saapaid, sest sellega hoiab ta viksi tarvitamises kokku, olgugi et Lousteau leiab, et Lucienil on andi, aga läbilöömise võimalused olla nii piiratud ja okkalised, et ta enne nõrkeb, kui eesmärgile jõuab, sest ka tema, Lousteau, on kord alustanud oma ajakirjaniku-karjääri suurte illusioonidega ja ideaalidega. Siin kasutab Balzac seda kogenud meest, et tuua esile prantsuse tolleaegses ajakirjanduses valitsevat korruptsiooni kogu selle lõpmatus ulatuses. Kuna aga Lucien püsib kangekaelselt oma soovi juures, siis nõustubki Lousteau hakkama noormehe teejuhiks, lubades soovitada algajat kirjanikku mõõduandvale kirjastajale. Juhus tuleb siin Lucienile appi: kuna Lousteau peab ise minema mujale, teeb ta Lucienile ülesandeks kirjutada teatri „Panorama dramatique" („Dramaatilise Panoraami") etenduse üle. Lucien kirjutabki vaimukusest sädeleva arvustusliku följetoni, millel on hiigla menu, ja üleöö on Lucien moekirjanik, kellesse armub vana ja rikka kaupmehe näitlejannast armuke Coralie. Viimase juures elabki Lucien, kelle ümber lipitsevad nüüd samad kirjastajad, kes alles hiljuti olid teda kõige jõhkramalt kohelnud. Kui Coralie rikas toetaja aga oma armukese ülalpidamisest loobub, muutub ainult oma kirjanduslikele sissetulekuile jäänud Lucien

kõige jultunumaks ajakirjanduslikuks altkäemaksude nöörijaks. Nüüd maksab ta kätte ka oma vaenlastele, proua de Bargetonile ja Chatelet'le, kes püüavad omakorda kardetava vastasega sobitada rahu, mille eest vastutasuna lubatakse Lucienile tema aadlisse kuuluvuse tunnustamise kinnitus, millise ettepaneku vastu ei suuda seista noormehe alpus, ning kannapealt lahkub Lucien klassitsistlikkude liberaalide hulgast, et astuda romantilis-klerikaalsete absolutistide laagrisse. Kuna aga noormees vajab raha, jätab ta oma endise peatoimetaja kätte mõningad käsikirjad, milles ta kallale tungis oma praegustele leivaisadele, lubades endist toimetust avaldada neid käsikirju, kuigi mitte oma nime all. See aga tehakse Lucieni vastaste poolt teda krahviseisusse ülendama pidavale ministrile teatavaks ja hangitakse Lucieni käsikiri vajaliseks tõenduseks. Selle kahekeelsuse eest kihutatakse Lucien absolutistide hulgast häbistatult ja jäädavalt minema, kõnelemata aadlidiplomi andmisest.

Kuid sellega veel ei piirdu Lucieni tuuleliplikkus. Ta oli olnud vaimustatud oma sõbra d'Arthez teosest, kuid avaldab siiski oma leivaisa pealekäimisel sama teose kohta mahategeva arvustuse, mille eest autori fanaatiline pooldaja sülgab Lucienile tänaval näkku. Sellele järgneb duell, milles Lucien saab raskelt haavata. Haigena põetab teda Coralie, kes ka ise raskesti haigestub, ja nii satuvad mõlemad äärmisse viletsusse, milles neil tuleb kannatada igasuguseid alandusi ja Lucien langeb koguni niikaugele, et ta võltsib oma õemehe allkirja vekslitel. Sureb Coralie, ja et saada puusärgi ostuks raha, sepitseb Lucien laiba juures tellitud vemmalvärsse.

Oma viimses hädas otsustab Lucien minna Angoulême'i oma õe ja õemehe juurde; Coralie truu teenijanna hangib noormehele matkaks leivaraha, müütades end tänaval. Lucienil õnnestub kükitada Angoulême'i sõitva vankri taha heinakottidele ja nii pärale jõuda.

Oma romaani Pariisis toimuva korruptsiooni kirjeldust on Balzac täiendanud veel provintsi korruptsiooni kujutlusega Angoulême'ist.

Toonud õnnetuse kaela oma õele ja sõbrale, põgeneb Lucien Angoulême'ist, et uputada end teel mõnda tiiki. Selles kavatsuses aga takistab Lucieni möödasõitev preester, kes on Louis XVIII ja Ferdinand VII salakäskjalg. See homoseksuaalsete kalduvustega preester lubab Lucieni teha kolme kuu jooksul markii de Rubempré'ks ja rikkama pariislanna abikaasaks, kui noormees aga tõotab täita preestri kõiki soove. Käsirahaks annab preester Lucienile 15 000 franki, mis viimane saadab omastele Angoulême'i, et ise minna koos preestriga korruptsiooni poolt tõotatud maise paradiisi suunas, olles päästetud kehalisest surmast, kuid minnes vastu hingelisele täielisele kokkuvarisemisele.

Sellele korruptsiooni paljastavale peateosele laskis Balzac järgneda rea teisigi, nagu näiteks „Cabinet des antiques" („Muinsuste kabinett") ja 1838. a. „Splendeurs et misères des courtisanes" („Kurtisaanide hiilgus ja viletsus") esimese osa, millele alles pikema vaheaja järel järgnes 1847. a. teine osa.

Kui Balzac hiljem veel teoses „Dernière incarnation de Vautrin" („Vautrini viimne inkarnatsioon") tagasi tuleb

Lucieni järgneva elu juurde, siis on see küll sama sündmusrikas ja -kirju, kui olid seda korruptsiooni keerud „Kaotatud illusioonides", kuid jutustuskäigul ja olukordade iseloomustustel puudub endine haaravus ja kirglikkus, nagu nägime seda Lucieni elusaatuse esimese poole romaanis, vaid kõiges tundub ainest eemalenihkumist ja väsimust.

Revolutsioon ja Napoleoni sõjad olid kodanikkude varanduslikud olukorrad koguni segi paisanud, tõugates endise aadli ja jõukad troonilt, kuhu segadusi kasutades olid rüsinal tunginud kolmanda seisuse mitmekesised esindajad, kes osalt jäid kättevõidetud rikkuste omanikeks ka juuli-kuningriigi ajal. Spekulatsiooniga koos oli korruptsioon küündinud suurpanganduseni, ilma et seda varem oleks ükski prantsuse kirjanik julgenud eitavalt riivatagi. Nagu eelpool korduvalt märkisime, tundis Balzac juba isiklikkudest kurbadest kogemustest vägagi hästi igalaadsete liigkasuvõtjate võtteid. Ka oli ta loonud kunstiliselt hästi õnnestunud liigkasuvõtja Gobseck'i suurepärase kuju. Elsassist pärit juut Nucingen oli kahe hiiglakonkursiga kokku ajanud suured varandused, mis ta mõistis oma hästivarjatud, kuid otsemalt masside väljakurnamisele suunatud võtetega iga päevaga veelgi suurendada. See kõik oligi tänulikuks materjaliks Balzac'i suurpanganduse korruptsiooni paljastavale teosele „Pangamaja Nucingen".

Kuid oleks ekslik arvata, et see korruptsiooni paljastamine oleks võinud Balzac'i kõrvale juhtida tema kunstilisest kavast, mille õilsaks eesmärgiks oli kogu meie olemise „inimlikku komöödiat" i g a k ü l g s e l t näidata. Lisaks neile arvukaile positiivseile kujudele,

mis prantsuse suur kirjanik oli andnud juba vaadeldud loomingus, esitas ta meile uue ja haaravama töökuse ja aususe esindaja César Birotteau näol teoses „Histoire de la grandeur et de la décadence de César Birotteau“ („Cäsar Birotteau suuruse ja languse ajalugu“, ilm. 1837), mis moodustab tabava vastandi Nucingeni kelmuste romaanile.

Birotteau tõuseb rohukaupluse õpipoisist selle omanikuks. Võtab kuningriiklasena osa mässust vabariigi vägede vastu ja saab haavata. Õnnestunud ärivõtete tõttu ta varandus aina kasvab ja Bourbonide tagasituleku järel hinnatakse ka selle endise talupoisi riiklikke teeneid: ta määratakse kaubanduskohtu liikmeks, abilinnapeaks ja ülendatakse auleegioni rüütliks. Seda oma tõusu pühitseb Birotteau uhke piduga. Kuid sealtpeale algab ka selle tööka mehe langus: notar, kelle käes ta hoiab oma raha, lööb selle üle. Pangad ja võlausaldajad nõuavad armutult neile võlgnevaid summe, ja kui veel keegi kelm oma kättemaksu teostab, ongi Birotteau laostunud ja tunnistatakse pankrotiks. Algab vaevarikas rahakogumine, kuna aus Birotteau tahab tasuda oma võlausaldajaile mitte üksi seaduslikku kolmneljandikku võlast, mis annaks võlglasele tagasi ausa kaupmehe nime, vaid ta kogub niikaua, kuni on tasutud kõik võlad ühes kõigi protsentidega ja kaubanduskohtu pidulikul istungil tunnistatakse Birotteau uuesti ausaks kaupmeheks, kellele antakse tagasi ka aumärk. Kui kodused tahavad seda sündmust pühitseda väikese pidustusega, langeb see töö- ja aususekangelane südamerabanduses kokku.

Balzac olla kaua kõhelnud, enne kui ta usaldas asuda väikekodanlase elu kujutusele. Kuid

siis oli haaranud kirjanikku selline tööind, et ta selle oma eeskuju-romaani nelja nädalaga valmis kirjutanud, olgugi et ta oli töötamisel sunnitud olnud enese ergutamiseks hoidma jalgu sinepivannis.

„Cäsar Birotteau suuruse ja languse ajalugu" aga mõjub peale masendavaid paljastusromaane nagu majesteetlikult kõlav ja kõikelepitav lõppakord, mis kauaks jääb kajana lugeja hinge püsima.

XVI. Teine ja kolmas matk Itaallasse.

Balzac'i tervis muutus niivõrd kartust äratavaks ületöötamise ja rahaliste murede tõttu, et ta juba mitmel puhul kavatses põgeneda Ukrainasse Eva Hanska juurde, kus ta maa üksilduses lootis vaikses rahus võivat sedavõrd viljakalt töötada, et võiks honoraridega tasuda oma kohustused. Kuid Ukrainasse jäämist oleks Pariisis kahtlematult tõlgitsetud kui võlausaldajate eest jäädavat põgenemist, ja see hoidis kirjanikku tagasi.

1837. a. varakevadel aga läheb Balzac teist korda Ülem-Itaaliasse, kuhu temaga pidi kaasa minema selline Itaalia tundja, nagu oli Théophile Gautier, keda aga viimsel hetkel takistasid ära sõitmast tema kunstiarvustaja ülesanded, ja Balzac sõitis seekord üksi, jäädes Itaaliasse kaheks kuuks. Käesolevgi matk oli seotud krahv Visconti-Guidoboni pärandusprotsessi lahendamisega, mis ikka veel kestis. Balzac matkas Milanosse, kus tal õnnestuski oma esimesel matkal alustatud protsessi võrdlemisi soodsalt lõpule viia. Siis siirdus kirjanik Lombardiast Veneetsiasse, Genuasse ja Firenzesse.

Seekordse matka muljed ei ole alul kuigi lohutavad, nagu kurdab seda Balzac oma kirjades. Ainult Veneetsia ja Šveits avaldasid kirjanikule sügavamat muljet: esimene oma ehitistega, teine loodusega. Veneetsias unistas Balzac, lastes peatuda gondlil väikese goti-stiililise maja ees, kuidas ta siin elaks oma Evaga üksi tagasitõmbunult vaikses rahus.

Vaikses rahus elamise võimalusi poleks aga Balzac'il sealgi olnud: tema kirjanduslik kuulsus oli juba ammu enne teda ennast Itaaliasse jõudnud. Arvustaja Sainte-Beuve teab kõnelda, et Balzac'i tööd olla Veneetsia kõrgemas seltskonnas nii populaarsed olnud, et seal olla üksteist kutsutud kirjaniku teoste tegelaste nimedega. Sama otsitud oli Balzac ka Firenzes, kus kirjanikul oli palju sõpru, kuna Milanos ei lakanud kujur Puttinati seni peale käimast, kuni kirjanik nõustus lasta modelleerida end ühel istungil. Sealne aristokraatia aga otse külvas üle Balzac'i oma küllakutsetega. Lahkumisõhtusöögi andis krahvinna Bolognini, kes lõpuks ulatas kuulsale külalisele väikese albumi, paludes sellesse kirjutada oma aadressi, kuid Balzac hakkas sinna midagi joonistama, mis pidi jäljendama Boulanger' joonistatud karikatuuri. Kuna see jäljend aga kujunes kaunis algeliseks, peatas teda majaproua, lausudes, et Balzac jäägu parem truuks kirjutamisele, milles ta loob meisterteoseid, kui et hakkab joonistama. Sellest märkusest heidutatud, hakkas Balzac joonistama enesest algupärast karikatuuri, mis kujutas kirjanikku seismas oma tavalises mungarüüs, ühel pool hunnik rahakotte, teisel aga — võlavangla aknatrellid. (Vt. lk. 61 toodud Balzac'i karikatuur.)

Balzac'i alaliselt rahutult teotsev vaim kihutas tema juba järgmisel 1838. a. uuele matkale ja seegi kord on see suunatud Itaaliasse, kuigi nüüd koguni teissuguste eesmärkidega.

Kõigepealt sõitis Balzac oma sõprade Carraud'de poole, et siis sealt külastada George Sand'i, kes oli pettunud oma armuvahekordadest Musset' ja Sandeau'ga. Härra Carraud'ga kui eriteadlasega pidas Balzac nõu mitte vähema kui uue tööstusliku ettevõtte üle, mis pidi kirjanikule tooma miljoneid. Eelmisel korral Genuas olles oli Balzac kelleltki kuulnud, et Sardiinias lebada veel maas roomlaste mäetööstusest saadik maapõuest välja toodud maake, milles võida leiduda hõbedat. Seda hõbedat läkski Balzac Itaaliasse otsima. Teel peatub ta paar päeva Korsika saarel, kus ta otsib Napoleoni perekonna mälestusi. Sealt sõidab ta Sardiiniasse, õppides seda tundma ratsamatkal, mille muljed on alal hoidunud Balzac'i kirjades Eva Hanskale. Mis aga puutub Balzac'i matka tööstuslikusse eesmärgisse, siis olid selle tulemused täiel määral nulliga võrduvad: need vähesed hõbedajäänused, mis Sardiinias tõepoolest võisid leiduda, olid itaallased juba ammugi ära koristanud, kuigi kirjanik oletas, et see võis olla sündinud just äsja enne tema päralejõudmist, kuna ta ise oli ettevaatamatult oma eelolevast kavatsusest võõrastele lobisenud ja need nüüd tema miljoneid tõotava tööstuse võimalused ära kasutasidki. Muidugi oli see kõik vaid suure kirjaniku mõttekujutus.

XVII. Fantastika igapäevases elus.

Nagu ei tundnud Balzac'i fantaasia kirjanduslikus loomingus peaaegu mingit piiri, nii

kandis Balzac selle mõttelennu sageli ka oma igapäevasesse ellu, laskudes ise ja kiskudes siis ka teisi kaasa fantastikasse, millel polnud sageli kõige vähematki reaalset alust.

Selliseid lugusid on säilinud Balzac'i elust säärases külluses, et need ise juba täidaksid paraja köite. Piirdume siin vaid mõne ilmekama ja iseloomustavama edasiandmisega.

Ühel hommikul tormanud Balzac oma sõbra Latouche'i juurde, lausudes sellele pikema sissejuhatuseta: „Teie peate vastu võtma kingina minu araabia hobuse." Kui teine sellele vastu vaielnud, saanud Balzac peaaegu kurjaks, miks Latouche ei taha temalt vastu võtta sõpruse tunnuseks hobust. Asjatud olnud Latouche'i väited, et tal puududa tall ja ka võimalus hobuse pidamiseks, kuid Balzac käinud talle seni peale, ähvardades tutvuse lõpetamisega, kuni teine nõustunudki. Kogu selle loo lõpp aga oli, et Latouche kunagi pole Balzac'ilt mingit hobust saanud ega polnud seda Balzac'il eneselgi.

Naljakirjanik Laurent Jan jutustab Balzac'ist järgmise loo. Kord äratanud teda öösel kella kahe ajal Balzac, tormates otse tuppa. „Tõuse üles, sa pead kohe minuga matkale tulema." — „Kuhu? milleks?" — „Rõõmustu! Me sõidame jalamaid Suur-Moguli juurde." — „Oled sa hulluks läinud? Mis sinna?" — „Kiirusta, ka Gozlan peab kaasa tulema, temagi peab saama osa neist rikkustest." Laurent Jan'i järelepärimiste peale seletanud Balzac: „Kas sa näed seda sõrmust?" — „Selle väärtus on kaks sou'd." Nüüd seletanud Balzac, et selle sõrmuse olla talle kinkinud kuulus ajaloolane von Hammer, kes sealjuures tähendanud, et kord saab Balzac teada, mis see kingitus tähendab. Eelmise päeva

õhtul Napoli saadiku juures pidul olles, olla Balzac seal kohanud Türgi saadikut ja sellelt küsinud, mis tähendavad sõrmusesse graveeritud sõnad, ja saanud vastuseks: „Teie kannate sõrmust, mida prohvet ise on kandnud: siin seisab prohveti nimi; umbes 100 aasta eest varastasid inglased selle sõrmuse Suur-Mogulilt ja müüsid selle kellelegi saksa vürstile." — „Mina sain selle sõrmuse parun von Hammerilt Viinis," vastanud Balzac. Türgi saadik aga lausunud: „Sõitke kohe Suur-Moguli juurde, kes on lubanud sellele, kes toob talle tagasi selle sõrmuse, anda tonnide viisi kulda ja teemante." Ja selle kulla ja kalliskivide vastuvõtmisele ja jagamisele kutsuski Balzac kaasa oma sõpru, ajades neid öösel üles. Kui Laurent Jan vastanud, et ta jääb oma pakkumise juurde ja maksab sõrmuse eest kaks sou'd, siis on Balzac hakanud märatsema, kuid lõpuks ometi rahustunud ja diivanile puhkama heitnud, magades seal hommikuni.

Kui Balzac kord jälle Henri Monnier'le kõneles oma aias ananaste kasvatamisest, mis pidi kirjanikule miljonilisi tulusid andma, kuna ta oleks avanud ka ananaste-äri, siis vastas sellele Monnier seega, et sirutas käe välja ja lausus: „Anna mulle selle peale avansina viis franki," mille järel Balzac vaikinud löödult: tal polnud taskus viitki franki.

Oma tõelisest olukorrast annab Balzac otsekoheseid ja tõsioludele nähtavasti täiesti vastavaid andmeid kirjas Eva Hanskale:

„1828. a. sattusin ma siia haledale Rue Cassini'le elama, ilma et mu vanemad mulle ülalpidamiseks vajalist toetust oleksid tahtnud anda; mind sunniti likvidatsioonile, mille tagajärjel ma võlgnesin 100 000 franki, omamata ise ainustki

sou'd. Nii vajasin ma 6000 franki protsentide maksmiseks, 3000 franki enda elatuseks, kokku 9000 franki aastas. Nüüd teenisin ma 1828., 1829. ja 1830. a. mitte rohkem kui 3000 franki, sest Latouche maksis „Chouan'i" eest ainult 1000 franki, kirjastaja Mame pankroteerus ja maksis „Eraelu stseenide" eest 1500 frangi asemel 750 franki, „Abielu füsioloogia" tõi mulle kirjastaja pahatahtlikkuse tõttu kõigest 1000 franki ja Girardin maksis mulle „Mood'i" eest kõigest 50 franki poognast. Nii kasvas mu võlg kolme aasta kestes 24 000 frangi võrra suuremaks. 1830. a. tõi raamatukauplemisse üldise tagurpidimineku. „Šagrään-naha" eest sain ma 700 franki, hiljem, peale „Filosoofiliste juttude" juurdelisamist, 3000 franki. Siis võtab mult „Revue de Paris" iga aasta kümme poognat à 160 franki, kokku 1600 franki. Nii toovad mulle 1830. ja 1831. a. kokku alla 10 000 frangi ja mul on 18 000 franki protsentidena ja oma ülalpidamisena maksta. Mu võlg kasvab 8000 frangi võrra. Võlasumma tõuseb seega 132 000 frangile. 1833. a. sõlmisin ma proua Béchet'ga lepingu, mille järgi oleksin oma võla protsentide tasumise ja elatuse sissetulekuga otsotsaga kokku viinud, kuna ma 1833.—1836. a. sain aastas 10 000 franki: protsente oli mul maksta 6200 franki ja ma lootsin, et 4000 frangiga suudan ma ära elada. Kuid edu hetkel tulid uued õnnetused. Mees, kel on ainult sulg ja peab muretsema 10 000-frangilise aastase sissetuleku eest, peab, kui tal seda raha ei ole, palju ohvreid tooma. Ma ei võlgnenud 132 000 franki, vaid 140 000 franki. Sest kuidas võitsin ma mind rusuva häda? Adjutandi (Werdet) abiga, liigkasuvõtjatega, kes mult võtsid 9, 10, 12, 20 protsenti ja

olid 50 protsenti mu jooksmiste ja kauplemiste põhjuseks. Siis olin ma lepinguid sõlminud kirjastajatega, kes olid mulle tulevaste tööde peale raha ette andnud, ja ma pidin, kui olin Béchet'ga kokku leppinud, 30 000 frangist, mis mulle „Kommete uurimuste" esimesed kaksteistkümmend köidet tõotasid sisse tuua, ära andma 10 000 franki kahjutasuks Gosselin'ile ja kahele teisele kirjastajale, Mame'ile jne. Seega ei jäänud mulle enam 30 000, vaid ainult 20 000 franki ja need 20 000 kahanesid 10 000 frangini kaotuse läbi, mis moodustasid selle summa: tulikahju Rue du Pot-de-Fer'il hävitas need köited, mis mulle Gosselin tagasi müüs. Sellele vastavalt on minu olukord 1837. a., et mul on 162 000 franki võlgu, sest kõik, mis ma olen teeninud, ei ole kunagi minu väljaminekuid katnud, ja iluväljaanded, mis Teie, madame Hanska, mulle vahel ette heidate, on tingitud kahest vajadusest: 1. Kui inimene töötab nii, nagu mina seda teen, ja tema aeg maksab 20—30 franki tund, siis vajab ta ka tõlda, sest tõld on kokkuhoidmine. Siis tarvitab ta valgust öösel, igal ajal kohvi, palju küttu, ja see muudab eluülalpidamise Pariisis kalliks. 2. Need, kes Pariisis spekuleerivad kirjandusega, ei mõtlegi muule, kui aga kuidas seda maha suruda: kui ma oleksin jäänud katusekambrisse, ei oleks ma midagi teeninud. See hävitab Pariisis kõik kirjanikud, Karr'i, Gozlan'i jt. Nad on vaesed. Seda teatakse. Neilt ostetakse 500 frangiga, mis on väärt 3000. Mina olen seepärast äriliselt paremaks pidanud näidata väliselt soodsate majanduslikkude olukordade paistet, et võiksin oma hindadest kinni pidada. Kui Te ei imetle meest, kes kannab sellise võla koormat ja, kirjutades ühe käega,

teisega iseennast lööb, aga kunagi alatusega hakkama ei saa; kes ei paindu liigkasuvõtjate ega ajakirjanduse ees; kes kellegi käest abi ei palu, ei oma võlausaldajalt ega ka oma sõbralt; kes pole kunagi vankunud kõige vähem usaldaval, enesearmastuslikumal ja kitsipungalisemal maal, kus laene antakse ainult rikastele; keda taga on ajanud ja praegugi ajab laim, et ma istuvat võlavanglas, kuna ma ometi olin Teie juures Viinis, — siis ei tea Teie midagi sellest maailmast. „Chronique parisienne'i" väljaandmist alustasin ma, et julge võttega tasuda oma võlad. Võidu asemel kaotasin ma. Hirmus löök!"

Kui käesoleva peatüki algul toodud lugusid arvesse võtta kui üldtuntuid Balzac'i kaasaegsete keskel, siis saame aru, et naljaheitjail ja pilkajail oli küllalt võimalusi võtta Balzac'i isikut jandikujuna, kelle pihta naljavaesedki nooli sihtides võisid loota menule. See kõik aga ei jätnud mõjutamata lugejaskonna laiemaid hulki ning omakorda aina raskendas seda suurt võitlust, mida pidas suur kirjanik päevast päeva ja millest ta ise on andnud nii plastilise ülevaate eelpool osaliselt toodud kirjas oma jumaldatud Evale.

XVIII. Kodus ja töös.

Pingutades oma tahtejõudu, et koguda töötasudega vajalisi summe võlgade maksmiseks, ei olnud Balzac aga kaugeltki kokkuhoidlik, vaid kulutas otse pillavalt, kui vaja oli korterit sisustada. Elades oma katseaastail Pariisis katusekambris, on ta juba siis vabatahtlikult sageli loobunud lõunastamisest, et selle rahaga osta enesele ahjusirm või mõni muu ese. Rue Cas-

sini'l asuva korteri tubade jaoks ostis kirjanik peale „Šagrään-naha" menu 1500 frangi eest vaipu, mille üle ta ema ei suutnud küllalt vihastuda. Kirgliku kohvitarvitajana loobus Balzac ennem sellest ja söökidest, kui et oleks raatsinud jätta ostmata hiina portselani ja hõbedat, nagu teab sellest kõnelda George Sand. Balzac'i algul tagasihoidlikud ilusate piltide, vanade raamatute ja antiikse mööbli ostud muutusid kord-korralt nende esemete kirglikuks kogumiseks. Osalt tahtis Balzac selle hiilgusega sugereerida kirjastajaile oma jõukuse mõtet, nagu kuulsime sellest eelmises peatükis tsiteeritud kirjast, kuid see oli küll vaid kirjaniku liialdatud ettekujutus, sest raske oleks arvata, et tema kirjastajad ei tundnud kirjaniku tõelist majanduslikku olukorda, mis oli Pariisis kuni pandimajapidajaini avalikuks saladuseks.

Hoolimata rahalistest raskustest ei lakanud Balzac oma korterite ümberehitustest. Nii teab meile jutustada tema kirjastaja Werdet, et Balzac on kulutanud 10 000 — 12 000 franki oma uue korteri sisustamiseks, mille täpse kirjelduse me leiame kirjaniku novellist „Kuldsilmadega neiu": keset tubade rida asus hiilgeruum, milles leidus kullatud marmorist kamin, seinade ääres ehtne türgi diivan, seinad kaetud india siidriidega, kašmirtekkidega, kuna tapeedid sarnlesid idamaiste sallidega ja kõikjal leidus massiivseid kroonlühtreid.

Kõige selle hiilguse ja uhkuse keskel askeldas kas rahutult või jälle istus, kõike ja kogu oma ümbrust täiesti unustanult Balzac ja töötas kiirelt kirjutades või jälle lõpmatute korrektuuripoognate parandusse süvenenult.

Kui Balzac armastas seltskonnas esineda

vägagi mõjuvalt ja sageli teatraalselt, siis oli ta omas kodus koguni selle vastand. Tavalisesti kandis ta kodus valget dominiiklasterüüd, millise rõivastuse kandmise tõeline põhjus pole teada, olgugi et on tehtud mitmesuguseid oletusi. Vii-

Balzac. (Boulanger' maali järgi.)

mastest näib kõige tõenäolisem olevat see, et Balzac tahtis oma mungarüüga mälestada tema poolt kirjanikuna nii lugupeetud Rabelais'd. Veneetsia kuldse keti küljes rippusid Balzac'il kuldne valtsimisnuga ja käärid, jalas kandis ta kuldtikandustega punasest marokään-nahast tuhvleid. See oli ta tööriietus, milles ta kodus viibis.

Balzac'i tööaja kohta lähevad andmed osalt

lahku, kuid tõenäolisem on siiski, et peamiselt ööd olid ta töötamisajaks, kuigi George Sand väidab, et Balzac ka päeval olla töötanud. Õigus on siin küll mõlemal poolel, sest vaevalt jättis see töögeenius kasutamata lühematki vaba aega, olgu see siis öösel või päeval, olles oma võrdlemisi lühikese eluaja kestes loodud hiigla toodanguga õilsaimaks näiteks Napoleoni ütlusele: „Geenius on raudne töötahe."

Kuigi Balzac kirjutas äärmise kiirusega, ei tähendanud see kaugeltki, nagu poleks ta oma käsikirjadega suurt vaeva näinud, nagu oleksid need pääsenud lugeja kätte sel kujul, nagu need tulid kirjaniku hanesule alt. Ei, vaid ümbertöötamine, muutmine, viimistlemine — see kõik algas Balzac'i juures alles korrektuurides, mille arv oli selle kirjaniku juures tavalisesti lõpmatu, alates poolest ja ulatudes kuni poolteise tosinani *). Kuigi Balzac juba esimeses korrektuuris jagas ladujale kõige täpsemaid ja üksikasjalisemaid näpunäiteid, nõuab ta siiski ikka uusi ja uusi korrektuure, milles kirjanik teeb lõpmatuid parandusi, muudatusi ja täiendusi. See kõik olla põhjustanud, et ükski trükiladuja pole tahtnud üle paari tunni töötada Balzac'i korrektuuridel. Kõik see muidugi pikendas ja venitas teoste ilmumist, ärritas ja närveeris trükikojaomanikke ja kirjastajaid, sünnitades neile uusi ja ettenägematuid kulusid, rikkudes autori ja kirjastajate niikuinii sageli pingul olevaid vahekordi. Olgugi et kirjastajad Balzac'ile raamatute ilmumise kiirustamisega lakkamatult peale käisid ja samas suunas veelgi käski-

*) Balzac'i korrektuuride näide on toodud käesoleva raamatu kaanel.

vamalt oli kirjanikku taga sundimas tema alaline rahapuudus, siiski ei lasknud Balzac kunagi juhtida oma teoseid üleliigse kiirustamise nii ülihädaohtlikule karile, mis oleks võinud hävitada teoste tõelise kunstiväärtuse. Viimane asjaolu seisis Balzac'il, nagu igal teiselgi suurel kunstnikul, esikohal ja sealt ta ennast millestki vääratada ei lasknud.

Kuid et Balzac võis tarbekorral viia oma töö lõpuni äärmise kiirusega, selleks on meile kõige selgemaks näiteks „Seraphita" lõpupeatükk, kahetrükipoognaline „Taevaminek". Kui peale protsessi Buloz'ga oli vaja nimetatud teos kiirelt turule saata, siis tegi Balzac oma kirjastajale Werdet'le korralduse, et see käsutaks trükikotta kella 11 õhtuks kõik trükiladujad, ja laskis eneselegi sinna asetada laua ja väljasängi, et ta võiks seal puuduva peatüki valmis kirjutada, selle lasta ära laduda ja trükikojas korrektuurid lugeda. Nii valmiski ainsa öö kestes kahe poogna suurune käsikiri, mis laoti ja mille parandused tegi autor ning mille trükk oli hommikuks valmis. Kui me selle kiiruserekordi juures veel silmas peame tolleaegse trükitehnika taset, millele olid tundmatud ladumismasinad ja kiirpressid, siis alles näeme täies ulatuses Balzac'i tööindu ja -kiirust.

Balzac oli oma kodu Pariisis luksuslikult sisustanud, kuid seal elamiseks ei pidanud tal pikka püsi olema. Ta ei talunud seda, et ta Pariisi elanikuna oli sunnitud osa võtma rahvuskaardi teenistusest, millest kõrvalehoidmise eest teda oli karistatud mitmepäevase arestiga räpases vanglas. Et rahvuskaardis teenimise kohustusest jäädavalt pääseda, kolib Balzac Pariisi eeslinna Ville d'Avray'sse, kus ta enesele

savisel pinnal ehitab majakese, andes sellele nimeks „Les Jardies". Majake ise oli aga nii väike ja ebapraktiline, et seal polnud ruumi teisele korrale viivale trepilegi ja see tuli asetada väljastpoolt redelina, aias aga ei leidunud ainustki puud. Kuid kirjaniku mõttelend lubas loota selle villa väärtuse tõusu miljoniteni, mida ta muidugi kunagi ei näinud.

Kahtlemata oleks Balzac sellegi majakese suurepäraseks kaunistanud, kui tal vaid raha oleks jatkunud. Kaunistuskavatsusi oli kirjanik hakanud juba kohe tegema, märkides kriidiga seinale, mis sinna tulevikus peab tulema: siia marmorkate, siia seedripuust stülobaadid, siia Delacroix laemaal, siia Aubussoni vaibad, siia Cipolin-marmorist kamin. Ja kui siis Gozlan kord Balzac'i külastades kriidi võttis ja ainsale vabale seinale märkis: ja siia Raffaeli arvamatu väärtusega maal, mida seni keegi veel pole näinud, siis naeris selle pilke üle Balzac ise kõige südamlikumalt.

Muidu aga valmistas villa kirjanikule vähe rõõmu: kuna maja oli ehitatud savisele pinnale, hakkas hoone vajuma ja alalised kaitsemüüri ehitused ja parandused nõudsid palju raha, ja kui majast siiski asja ei saanud ning Balzac enesele Rue Basse'il uue korteri üüris, siis polnud muidugi ka pilkest puudus.

XIX. „Contes drolâtiques".

Itaalia teiselt matkalt tagasi jõudnud, hellitas Balzac mõtet ka näitekirjanikuna õnne katsuda. Vist põhjustasid selle kavatsuse tekkimist need võrdlemisi head sissetulekud, mis läbilöö-

nud näidendid oma autoritele andsid. Kuid teostamist see veel ei leidnud.

Küll aga asus Balzac jatkama oma novellikogu „Veidrad jutustused", mille algus oli juba varem tehtud. Balzac'i kava järgi pidi nende novellide arv tõusma sajani, mis ta kahtlematult olekski teostanud, kui tal oleks jatkunud pikemalt elupäevi. Needki novellid on seotud Balzac'i lemmikpaiga Touraine'iga, mille kloostritest kirjanik ütleb nad olevat kogunud, kuid mis tõeliselt on tekkinud Boccaccio mõjul ja autori koduse Touraine'i kloostrite, losside ja turuplatside süvenenud vaatlemisest, kõigepealt aga Rabelais' kirjandusliku loominguga põhjalikust tutvumisest.

Peale Rabelais on kahtlematult veel teisi keskaegseid novelle Balzac'ile eeskujuks olnud, samuti nagu peale Boccaccio „Decamerone" on eeskujuna kirjaniku mõttes mõlkunud minevikust rida teisigi novelliste, kellega Balzac tahtis võistlevalt jõudu katsuda, sageli ületadeski oma eeskujusid. Nagu need eeskujud, ei võinud Balzac'ki jääda oma novellide kirjeldustes tagasihoidlikuks loomulikkude nähtuste kirjeldamises: väljendused on sageli frivoolsed, nagu on seda enamuses valitud ainedki. See põhjustaski, et Balzac'i nõudlikum arvustaja ja puhtameelsem inimene, proua de Berny, suhtus neisse novellidesse eitavalt just seal esinevate frivoolsuste pärast. Nähtavasti oletas ka kirjanik ise neile novellidele erilist, frivoolsusi harrastavat lugejaskonda ja oli üpris ebameeldivalt üllatatud, kui ta oli kuulda saanud, et ka Eva Hanska oli neid lugenud. Vanade meistrite jäljendamine on aga Balzac'il tõeliselt hästi õnnestunud ja see leidis väärikat tunnustamist kaas-

aegsetegi poolt, kuna juba Taine nimetab „Contes drolâtiques" novellide proosat „algupäraseks ja imetlusväärseks", ja hiljem on nende hindamises näit. prantslastest Barbey d'Aurevilly ja Emile Zola läinud kaugemalegi, pidades neid Balzac'i loomingu parimaiks paladeks.

Novellide sarja esimese kümne peategelaseks on ilus Imperia, kes oli Konstanzi kirikukogu ajal sealne kuulsaim kokott. Imperia paneb kõik piiskopid, kardinalid, preestrid, mungad, pihiisad, kes on saabunud kirikukogule kogu tolleaegsest kultuurmaailmast, enese ümber keerlema, ja sellele naisele on lubatud paavsti kohta kaugelt vabamad väljendused kui ühelegi lahkusulisele, keda selliste ütluste eest oleks kindlasti oodanud tuleriit. Kõik need vagad ja pühad isad on Balzac'i novellides kujutatud abielurikkujate ja prassijatena, kelle kõlbelist lodevust ja tegusid ei suuda kinni katta nende laiad mantlid.

Balzac'i novellide valdav koomika ja pilge aga vaheldub sageli haarava traagikaga, langedes teistes lugudes üllatavasse groteski, mis omakorda vaheldub nende novellide teises ja kolmandas kümnes humoreskidega. Pea iga novell omab ise-ilme, mis omakorda annab tunnistust sellest lõpmatust ja külluslikust fantaasiast, millega oli varustatud nende looja.

XX. Katsed näitekirjanikuna.

Näitekirjanikkude, nagu Hugo ja teiste head sissetulekud olid juba ammu äratanud Balzac'i tähelepanu ja siit hakkaski ta lootma abi oma rahapuudusele. Muidu aga ei jaganud Balzac'i kriitiline meel kaugeltki prantsuse romantikute

pooldamisi näitekirjanduse alal, olgugi et romantikud olid juba „Hernani" esietendusega 25. veebruaril 1830. a. saavutanud oma suurvõidu. Kui romantikud suhtusid täiesti eitavalt Scribe'i seltskondlikesse näidendeisse, siis ei jaganud Balzac põrmugi nende seisukohti. Sõber Gautier püüdis küll Balzac'i võita romantikute vaadete pooldamisele, kuid Balzac tundis siiski, et Scribe'i näidendeil ja tema enese loomingul on mõndagi sarnasust; samal ajal ei jäänud ka varju see suur vahe, mis eraldas tema toodangu Scribe'i kergeväärtuslikkudest kõlgastest: süvendatud iseloomud.

Balzac'i hoidis nähtavasti dramaatilisest loomingust eemale asjaolu, et ta peale oma esimest, noorusenäidendit „Cromwell'i" oli jõudnud veendumusele, et näidendite kirjutamine eeldab selle ala põhjalikku tundmist. Nii väljendab Balzac suurt aukartust Molière'i ja Beaumarchais' toodangu ees ja osa sellest aukartusest oli ta kahtlematult üle kandnud ka Scribe'ile ja tema näidendite-vabrikulisele tööstusele, mis oli ju andnud 365 mitmesugust lavatoodet.

Otse imelik on näha, kuis nii enesekindel ja iseteadev romaanikirjanik, nagu oli seda Balzac, muutub saamatuks ja kõikjalt abi otsivaks, asudes näidendite tootmisele. Oma abiotsinguis satub kirjanik sellistele abilistele, kes ise vajasid abi ja nõu temalt, ja selle kõige tõttu sünnib rida olukordi, mis oma koomikaga oleksid võinud ise asendada paremagi komöödia.

Juba 1837. a. veebruaris töötab Balzac pöörase innuga draama kallal, mis kannab nime „Ärijuhatajanna", mille sisust Balzac kirjutab üksikasjaliselt Eva Hanskale, kellele aga ainestik ei meeldinud, ja selle tõttu loobubki kirjanik

oma kavast. Jutustades aga sama kava õele ja George Sandile, leiab Balzac viimaste täieliku heakskiidu, ja tagasi jõudnud Sardiiniast oma asjatult hõbedaotsimiselt, tahab ta uuesti asuda kavatsetud näidendi kirjutamisele. Kui siis Zulma Carraud' sõber pakub end veel Balzac'ile vahendajaks tema ja „Théâtre de la Renaissance'i" vahel, siis nõustub kirjanik kohe, kui teater aga maksab talle 16 000 franki avansina, mis teatrijuhid ka lubavad anda. Balzac töötabki 16 päeva ja ööd suurima innuga, nimetades näidendi „L'école des ménages" („Majapidamiskooliks"), kuid teatrijuhid olid vahepeal saanud Dumas'lt neile paremini sobiva näidendi ja loobusid Balzac'i töö vastuvõtmisest, mille peaosa mängimisest kuulus näitleja Frédérick Lemaître oli pealegi ära öelnud. Teatrijuhtidele tundus Balzac'i näidend esialgu nõrgana, mida autor küll sellega püüdis parandada, et ta täiendas seda ainega, mis talle Viinis viibides oli soovitanud vürst Metternich, aga see ei toonud mingit paremust. Balzac luges oma näidendit ette aristokraatlikes ringes, kus leidis tagasihoidlikku kiitustki, mis Gautier ja teiste sõprade kaudu valgus ka ajakirjandusse, kuid kui autor andis oma teose tuntud valju kriitiku Gustave Planche'i kätte, ei soovitanud see näidendit lavastamiseks anda, ja nii jäigi näidend avalikkuse ette toomata.

1839. a. juba kirjutab Balzac uue näidendi, komöödia „Mercadet le faiseur" („Poseeriv Mercadet"), mille peaosa mängimisest ütles samuti ära Lemaître, mis kujunes jällegi teose lavalepääsu takistuseks. Kuid peale kirjaniku surma lavastatuna sai see komöödia hea vastuvõtu osaliseks ja jäi püsima prantsuse lava-

dele, nii et Mercadet nimi muutus hiljem tüübinimeks.

Mercadet on luiskav võlgade- ja plaanidesepitseja, kes oma võlausaldajaid igati tüssab ning uute plaanide ja oma kompanjoni tagasitulekuga troostib. Tema võlausaldajad pole ka sugugi väiksemad kelmid, vaid püüavad samuti üksteist pügada. Seda Mercadet'd petab omakorda, nagu ka tema majaperemeest ja võlausaldajaid, rikkaks peetud kosilane, kes tahab paluda Mercadet' tütre kätt. Komöödia üllatavaks lõpuks on aga see, et Mercadet ootuste vastu saab tõeks tema vale rikka kompanjoni tagasitulekust: see saabub Indiast tõepoolest mitmekordse miljonärina, maksab kõik Mercadet võlad kinni, kelle tütar abiellub oma valituga, ning Mercadet ise siirdub maa-idülli elama.

Kuigi Balzac'i kaks esimest näidendit polnud just lavalised hiilgeteosed, olid nad siiski täitsa mängitavad näidendid, mille peaosist loobumisega Frédérick Lemaître oli teinud suure vea. Balzac'i kolmas näidend „V a u t r i n" oli aga täiesti ebaõnnestunud ning asjatud olid suure ja skandaalse menu lootused selle lavastusest.

Kui „Vautrin" komöödiana peaaegu arvessegi ei saa tulla, siis on selle tekkimisega aga seotud nii palju koomilist, et see kõik lavale tooduna oleks andnud tõelise komöödia.

„Théâtre de la Porte Saint-Martin" direktor Harel oli tuntud leidlikkuselt ja selle kõrval mitte vähem oma hiiglavõlgadelt. Ta seisis pankroti lävel, kui Balzac talle oma suurepärasest tulevikukomöödiast kõneles; sellest haaras see leidlik teatrimees kohe kinni, lootes siit enesele päästmist, sest asjatu oli olnud tema pöördumine rahalise laenu asjus kuningas Louis

Philippi poole, millest kõneldakse, et kui Harel oli oma palve esitanud kuningale, olla viimane talle vastanud: „Harel, ma tahtsin teilt just sama paluda." Hareli teater oli oma rahahädas juba katsetanud igasuguste etendustega kuni dresseeritud ahvide esinemiseni.

Nüüd käis Harel kogu oma näitlejaskonnaga Balzac'ile peale, et kirjanik kiirustaks oma tööga. Näitekirjanduslikus loomingus ennast vähe usaldav Balzac kutsus enesele abiliseks ja nõuandjaks nälgiva lüüriku Lassailly, kellele ta andis oma „Les Jardies" villas ulualuse ja süüa, mille üle mees olnud algul üpris õnnelik, aga siis pole ta Balzac'i hirmuvalitsust välja kannatanud ja on plehku pannud. Oli ju Balzac öösel kõige paremal magamisajal Lassailly' mitmel korral üles ajanud, pärides järele, mis mees vaheajal on selle ja selle akti jaoks välja mõelnud.

Esimese äparduse järel otsustas Balzac kolida Pariisi, kus ta üüris enesele oma rätsepa juures toa. Sinna ajutisse korterisse on Balzac siis kutsunud oma sõbrad sõjanõu pidama. Aga laseme sellest nõupidamisest kõnelda kirjaniku sõbral Gautier'l:

„Lõpuks olete ometi siin, teie, Théo, Teie, laiskvorst; juba tund aega ootan ma teid. Ma pean homme Harelile viieaktilise draama ette lugema," nende sõnadega olla Balzac tervitanud oma sõpru. Gautier on võtnud tugitoolis mugavalt aset, et kuulata etteloetavat näidendit, kuid Balzac on neid üllatanud lausudes: „Draama ei ole veel kirjutatud." — „Siis peab ettelugemise kuueks nädalaks edasi lükkama." — „Mingit juttugi, mul on ees edasilükkamatu maks, me peame selle „dramorama" kohe üles lööma." — „Aga homseks on see ju täiesti võimatu, meil ei jatku

aega ümberkirjutamisekski." — „Ma olen selle kõik juba korraldanud: teie kirjutate ühe akti, Ourliac teise, Laurent Jan kolmanda, Belloy neljanda, mina viienda ja nii loengi ma homme lõunal Harelile näidendi ette. Sest ühes aktis on neli- kuni viissada rida ja seda suudab igaüks ööpäeva kestes kirjutada." — „Jutustage mulle siis lühidalt näidendi kava." — „Ah, kui ma teile veel pean kava jutustama hakkama, siis ei jõua me kunagi tööga valmis." Muidugi pole järgmisel päeval mingit näidendit ega selle ettelugemist olnud ja Balzac pidanud üksi tööle asuma, misjuures tal abiliseks olnud vaid Laurent Jan, kellega kahekesi siis kirjanik alatasa joosnud teatri vahet, kus Harel, Lemaître ja teised näitlejad nõu andnud, kuidas näidend saaks hästi efektideküllane; arusaadavalt aga pidi selline koostöö andma vaid mingisuguse monstrumi.

Me ei hakka selle näidendi sisu juures peatuma, märgime vaid, et komöödia „Vautrin" nimitegelasel ei ole midagi ühist „Isa Goriot" samanimelise tegelasega.

Harel oli muidugi selle ebaõnnestunud näidendi kui mingi imeteose välja kuulutanud, nagu see on jäänud teatrijuhatuste õilsaks kombeks tänapäevani. Balzac oli jätnud enese kätte esietenduse piletite enamiku müügi ja nii oli saal täitunud kõige nõudlikuma publikuga. Kolm esimest vaatust võeti 14. III 1840 esietendusel külmalt vastu, kuid igavus ja eitav suhtumine olid juba õhus liikumas. Kui aga neljandas vaatuses Lemaître ilmus mehhiko kindrali riietuses ja oma kübara peast võttis, tundis publik kohe soengus ja maskis ning hiljem ka hääles kuningas Louis Philipp'i ära. Juba järgmisel

päeval keelati näidendi etendamine. Asjatud olid Victor Hugo ja Dumas katsed ministrite juures mõjutada selle keelu tagasivõtmist. Asjatult pakkus kaunite kunstide minister Balzac'ile lepituseks 5000 franki, mis aga kirjanik järsult tagasi lükkas.

Ei leidnud esietendusel paremat vastuvõtmist Balzac'i teinegi näidend, mille ta oli kirjutanud, olgugi et kirjanik peale „Vautrini" läbikukkumist ja oma villa „Les Jardies'ga" sissekukkumist oli sellises meeleolus, et ta on tegelnud enesetapmise mõtetega või jälle on kavatsenud valenime all välja rännata Brasiiliasse, et seal täiesti loobuda kirjanduslikust tegevusest, nagu ta sellest kõigest kirjutab Eva Hanskale.

Uus näidend oli Balzac'i romaani „Les souffrances de l'inventeur" („Leiduri kannatuste") rööbasteos, mis kandis käsikirjas pealkirja „L'école des grands hommes" („Suurte meeste kool"), kuid kanti Vaudeville-teatris ette muudetud pealkirjaga „Les ressources de Quinola" („Quinola võimed"); selles käsitati leiduri saatust Hispaanias Philipp II ajal.

Kuigi see näidend oli lavaliselt märksa õnnestunum kui „Vautrin", leidis sellegi esietendusel aset skandaal, milles langes jällegi suur osa süüd Balzac'i enese vahelesegamistele. Juba lugemisproovil, kui autor oli lugenud neljanda vaatuse lõpuni, seletas ta üllatunud näitlejaskonnale, et ta viienda vaatuse sisu võib vaid jutustada, ja nii tulla siis näitlejail improviseerida. Kui selle peale teatri primadonna seletas, et ta säärastel tingimustel loobub kaasa mängimast, siis tuli Balzac'il lõpuks ikkagi kirjutada ka viimne vaatus. Piletite müügi võttis autor

jällegi enese kätte ja keelas kutseliste plaksutajate teatrisse toomise, nagu ta algul soovis esietenduselt ajakirjanikkudegi eemaldamist. Premjääril oli saal pooltühi, publiku hulgas hakati jäljendama igasuguseid loomahääli, ja seegi näidend oli läbi kukkunud, ning autor, kes oli esietenduse enesele rentinud 5000 frangi eest, ei saanud sellest 2500 frankigi.

Kõik see aga ei kohutanud Balzac'i nüüd enam ja ta oli peale sedagi veendunud, et ta kord suudab siiski näitekirjanikuna läbi lüüa, kestku see ka kas-või kümme aastat. Balzac kirjutas veel mõnegi näidendi ja oleks selles olnud ehk viljakamgi, kui teda poleks haaranud „Comédie humaine'i" teostamise, trükiks korraldamise võimalused, ja selle kõige kõrval ühtlasi ikka ja ikka jälle uute romaanide loomine, mis õnneks juhtisidki geniaalse kirjaniku tema andele vastavamatele radadele.

XXI. Romaani- ja novelli-looming jatkub.

Balzac avardas oma uute romaanidega kaasaegse prantsuse elu vaatlusi, avastades aine ikka uusi valdkondi ja valgustades neidki sama meisterlikult, nagu oli ta seda teinud juba oma eelmistes teostes.

Nii valmib Balzac'i kohta haruldaselt pika aja kestes, 1836.—1838. a., romaan „E m p l o y é s" („Ametnikud"), mis paljastab prantsuse bürokraatia saamatusi. Romaani peategelaseks on andekas väikeametnik, kes on välja töötanud projekti, kuis lõpetada ministeeriumides paberite uputus, kuis vähendada ametnikkude arvu, lihtsustada tööd kantseleides ja soodustada andekamaid ametnikke. Ent selle projekti varastab

keegi. Projektivalmistajast aga minnakse määramisel mööda ja ta sunnitakse lõpuks koguni ametist lahkuma, mille järel ta siirdub tööstusse.

Selles romaanis on kõrvalosades, milles esinevad bürokraatliku redeli kõigil pulkadel leiduvad ametnikud, alates ministritest kuni kõige alamate ametnikkudeni, nii palju humoristlikult joonistatud kujusid, et teos mõjub otse kaleidoskoobiliselt kirevana. Kuid kõik need sageli idiootlikud mehed ja mehikesed, kes veedavad oma olemise kõige frivoolsemas lipitsemises neile alluvate ametnikkude naiste ümber, tühipaljas nokitsemises või jälle kantseleidevahelises intrigeerimises, kuuluvad otsemalt Balzac'i meisterkujude hulka. Sinna kuulub ka selle romaani peategelase naine, tõeline *une femme supérieure* („ülimuslik naine"), nagu pidigi algul olema selle romaani nimeks.

Kui Balzac oli oma eelmistes teostes andnud rea vaimulikkude kujusid, kes olid varustatud väga paljudegi eitavate külgedega, siis avaldab ta 1839. a. teose, milles ta tahtis anda samasuguse positiivse hingekarjase kuju, nagu ta oli selle varem andnud maal töötavast arstist. „Le curé de village" („Maa-kirikuõpetaja") oli alustatud kirjanikul juba 1831. või 1832. a., kuid lõpule viis kirjanik teose alles 7—8 aastat hiljem, millega küll ongi seletatav, et nimetatud romaanis on nii mõndagi ebakooskõlalist Balzac'i muu loominguga, eriti sündmustikulises küljes. Kujutades ideaalset preestrit maal, on kirjanik kaldunud äärmisse katoliiklusse, mis muutub nimetatud romaanis selleks kõikeparandavaks ja kõikeõilistavaks, mis on võimeline muutma nii pea- kui kõrvalkujusid, olles mõõduandev isegi sündmustikulisest küljest.

Balzac oli kirglik muusika-armastaja, kes asetas selle kunstiala teistest kunstidest kõrgemale. Ta oli alaline ooperikülastaja ja Rossini'ga tihedais sõprus-sidemeis. Ta armastas Liszt'i muusikat, millest ta siiski Chopin'i oma kõrgemale asetas, kuid Beethoven'i loomingust oli ta jumaldamise esemeks C-moll-sinfoonia finaal.

Muusikaga tegelevad ka mitmed Balzac'i romaanid, nagu: „Gambara" (1837) ja „Massimilla Doni" (1839). Esimeses keerlevad kõnelused Meyerbeer'i tol ajal uudse ooperi „Robert-Kurat" ja teises Rossini „Mosé" („Mooses") ümber. „Gambara" nimi- ja peategelane unistab tuleviku muusikast, tuleviku muusikariistast panharmooniumist, tuleviku ooperist ja tuleviku muusikateooriaist. Selle muusika-entusiasti elu purunebki tema kunstilistes unistustes, mida ta jatkab ka veel siis, kui ta ise on juba langenud tänavamoosekandini.

Kuid kunstiliselt väärtuslikumad kui Balzac'i muusikaromaanid on need rohkearvulised prantsuse naiste kirjanduslikud portreed ja eluloolised katked, mis Balzac on andnud reas lühemais teostes. Milline mitmekesisus valitseb siingi!

Võtame näiteks „Les secrets de la princesse de Cadignan" („Printsess de Cadignani saladused", ilm. 1839), mille peategelane mõistab oma suurepärase vale-oskusega sedavõrd veenvalt uskuma panna oma neljateistkümnendat austajat, et tema, kolmekümneseitsme-aastane printsess, on veel täiesti püha, süütu ja vooruslik neitsi. Sellele valelikule printsessile leiame vastandi teoses „Une fille d'Eve („Evatütar", ilm. 1838), milles on kujutatud, kuis noo-

ruke naine usub ajakirjandusliku, suuresuulise ja tühipalja kehkenpüksi geniaalsusse.

Novellikogu „Beatrix“ (1839), millel esialgu oli nimeks „Les amours forcés“ („Sunnitud armastused“), on juba selle poolest huvitav, et selles on rida jutustusi koondatud ühe tegelase ümber. Ka Beatrix'i algkuju on teada. George Sandi külastamisel Nohant'is jutustas naiskirjanik Balzac'ile rea armulugusid krahvinna d'Agoult'st, kes oli Liszti elukaaslaseks, oli Cosima Wagneri ema, oli prantsuse kirjanduses tuntud Daniel Stern'i nime all ja oli hiljem Emil de Girandin'i armukeseks. Neist George Sand'i jutustatud lugudest ongi Balzac ümber kujundades põiminud Beatrix'i seiklusjutustused, mille teiste tegelastena pole raske ära tunda peale eelnimetatu veel George Sand, Gustave Planche ja Liszt vastavalt Camille Maupin'i, Claude Vignon'i ja Conti' nimede all.

Kuid Balzac ei otsinud enesele naiskujusid üksi Pariisi aadlikkude hulgast, vaid oma kõikehaaravuses tahtis ta maalida ka prantsuse pealinna kodanliste ringkondade naisi, kelle esindaja on näiteks paremini õnnestunud Balzac'i novellis „La vieille fille („Vanatüdruk“, ilm. 1836). Siin on kirjanik kujutanud provintslannat, kes on veidi kohtlane, innukas palvetaja, põlgab seni kosilasi, kuni abiellub pealtnäha päris jõumehena tunduva karjäristiga. See naine kurdab siis veel enne surma oma suurt muret: ta ei tahaks hauda viia oma neitsilikkust. Koguni teissugust provintslannat kujutab Balzac oma „Pierrette'i“- (1840) nimelises novellis. Selle kangelanna on kodus hellitatud laps, kes satub peale vanaema surma kaugete sugulaste juurde, kus teda koheldakse päris Tuhka-Triinuna ja

kavatsetakse vaid, kuis aga omandada tema pärandit.

Nagu Beatrix'i ümber oli kootud tsükl jutustisi, nii oli Balzac'i tähelepanu köitnud selline ajalooline naine, nagu Katarina Medici, kes on keskkujuks novellikogule „Cathérine de Médicis" (ilm. 1841). Balzac leidis sellele erakorralisele naisele vaid kiidusõnu, olgugi et see, mis ta sellest naisest jutustab, kõneleb sageli rohkem tema kahjuks kui kasuks.

Romaanis „Ténébreuse affaire" („Tume äri", ilm. 1841) oli Balzac pöördunud tagasi sündmusterikkama tegevuse juurde, muutes viimase hästi keerdkäiguliseks, nii et see teos ületab selles suhtes parimaidki kriminaalromaane ja oma põnevuselt nõudleb Balzac'i toodangus esikohta. Tegevus ise on paigutatud Marengo lahingu ajasse ja siin esinevad ajaloolistest isikuist peale Napoleoni veel Fouché, Sieyès ja Talleyrand, kes, olles teadmatuses, kelle poole sõjaõnn võib pöörduda, kas Napoleoni või Bourbonide poole, püüavad kindlustada oma seljatagust mõlemas laagris.

Kuna romaani tegevus ise on muudetud sedavõrd keerdkäiguliseks, et selle jälgimine viiks pikale, märgime ainult, et kujutuselt on parim just Napoleon, keda autor näitab meile keset lahingut sellise kunstilise usutavusega, et Napoleoni kuju sööbub jõuliselt meelde. Sama meisterlikult on Balzac siin edasi andnud kohtustseenid, advokaatide kaitsekõned, asjaolude tumendamise kohtulikul uurimisel, peaküsimusest kõrvalekaldumise ja kohtutes muud nii tavalised nähtused.

Napoleoni langemise järelaegadesse viib meid romaan „La rabouilleuse" („Vee-

segajanna"), milles kirjanik kujutab prantslaste suure keisri töötuks jäänud sõdurite saatust ja langust.

XXII. „Comédie humaine" hakkab teostuma.

Balzac'i seni juba avaldatud looming oli arvuliselt kui ka ainestikult niivõrd suur, et inimelu kõikehaarav kujutlus, mis algul oli kirjanikule eneselegi tundunud vaid hellitatud lootuse ja unistusena, võis nüüd juba tõsiselt kõne alla tulla.

Kolm kirjastajat, Dubochet, Furne ja Hetzel, olid ühinenud seks, et koos välja anda Balzac'i kogutud teosed, mille ühiseks pealkirjaks kirjanik oli peale Itaaliast tagasitulekut valinud oma sõprade soovitusel „Comédie humaine". Väljaanne pidi koosnema 20 köitest, umbes 500 trükipoognast, kokku miljon rida, ja oleks maksnud kõigest 80 franki, kuna samade teoste üksikväljaanded maksid kokku 300 franki.

Balzac oli nõustunud kõigi teoste tekstis tegema põhjaliku korrektuuri, mis veeretas tööka kirjaniku õlgadele uue ja ränga kohustuse, mis tuli täita jatkuva uusloominguga rööbiti. Eeskätt aga sünnitas autorile peavalu uue väljaande eessõna, mida kirjastajad talt nõudsid. Algul kavatses kirjanik lasta korrata varem-ilmunud kogutud teoste eessõna, siis aga tuli ta mõttele, et eessõna võiks kirjutada George Sand. Hiljem siiski otsustas Balzac Hetzeli soovitusel kirjutada uue eessõna ise. Kui kiirelt ja kergelt töötavale Balzac'ile on midagi raskena tundunud ja palju aega ning vaeva nõudnud, siis kahtlematult see trükipoognasuurune eessõna, millele

Balzac kulutas sama palju aega kui tavaliselt mõne raamatu kirjutamiseks.

Selles eessõnas kõneleb Balzac, kuidas algul oli talle „Comédie humaine'i" mõte tundunud mingi teostamatu unistusena, nii suurena ja inimlikku jõudu ületavana on paistnud talle see ülesanne. Siis aga on talle selle põhimõte selgunud loomastiku ja inimestiku võrdlusest, Geoffroy de Saint-Hilaire'i õpetuse pooldamisest. Ja nagu loomad kujuneda vastavalt olustikule, milles nad kasvavad, nii areneda ka inimesed vastavalt neile ühiskonnakihtidele, milles neil tuleb elada. Siis asetabki Balzac küsimuse: kui nüüd Buffon kirjutas loomadest üldise zooloogia, kas ei võiks siis koostada samasugust teost ka inimliku ühiskonna kohta. Siin märgib aga kirjanik, kuivõrd raskem on sellise teose koostamine inimeste kohta: kui Buffon võis isalõvi kirjelduse järgi mööduda vaid paari lausega emalõvist, on inimestikus lugu koguni teine, sest mõne printsi abikaasa ei ole vääriline olema käsitöölisegi naine, mõne kaupmehe naine aga võiks olla vürstilegi abikaasaks.

Edasi ütleb Balzac selles eessõnas, et „prantsuse seltskond peab ise olema ajalookirjutajaks ja tema, Balzac, ainult viimase asjaajajaks. Kuna mina alustasin vooruste ja pattude inventuuri tegemist, valisin seltskonna tähtsamaid omadusi, moodustasin tüüpe ühesuguste iseloomude ühendamise teel, võisin ma vahest ehk sinna jõuda, et alustada paljude ajaloolaste poolt unustatud komblus-ajaloo kirjutamist". Inimene ei olla sünnilt hea ega kuri. Inimese instinktide ja omaduste juhtimises olla aga kaks suurt tegurit: katoliiklus ja kuningriiklus, mis olla omavahel

õeksed. Nende kahe suure tõe, usu ja monarhia valguses kirjutavatki Balzac.

Etteheite, et ta moraali vastu eksivat, lükkab Balzac tagasi, kuna ta ei võivat mööduda vaikides häbistavaist ja kuritegelistest rühmitustest, kuid tema loomingus olla ülekaalus ausad ja vooruslikud tegelased võrreldes autute ja kuritegelistega.

Lõpuks peab Balzac tarvilikuks selles kirjanikumanifestis alla kriipsutada ka teisi oma lemmikvaateid ja harrastusi: ta kiidab swedenborgianismi kristliku budhismina, ennustab magnetismile, Gall'ile ja Lavater'ile, et selle ja nende vastu nüüd küll sõideldavat, nagu algul ka Kolumbuse ja Galilei vastu, kuid et nad lõpuks ikkagi jõudvat kuulsusrikkale võidule.

Varane surm takistas Balzac'i teostamast ja lõpule viimast seda suurt hoonet, mille ehituse kallal ta kogu aja püsis ja mida ta alatasa muutis. Millise ulatusega olid need muutused, sellest saame aimu, kui me näiteks võrdleme „Comédie humaine'i" esimest trükki selle nimestikuga, mis Balzac ise koostas 1845. a. kavatsetava teise trüki jaoks, mis pidi tulema juba 26-köiteline.

Keegi Balzac'i romaanitegelane ütleb: *Les romans sont devenus des sermons sociaux,* romaanid on muutunud sotsiaalseteks jutlusteks, ja see iseloomustus ongi vast kõige tabavam prantsuse suure kirjaniku teoste kohta. Need on valgustanud elu paljusid külgi haaravas ulatuses ja on samal ajal kirglikult jutlustanud elu hüvedest ja pahedest, juhatades meid elu õiglasemaile radadele.

XXIII. Matk Venemaale.

5. jaanuaril 1842. a. saabus Balzac'ile musta pitseriga kiri Eva Hanskalt, kes teatas selles oma mehe surmast. Nii olid üheksa aasta eest, 1833. a. alustatud kirjalikule tutvusele, millele oli järgnenud Balzac'i poolt palav armastus, avatud juba seadusliku abielu võimalused, vähemalt lähemas tulevikus. Selles arvamises oli Balzac, kes teatas Evale kohe oma kavatsusest sõita Venemaale. Aga nagu oli Balzac juba ammu varemgi Evale lubanud, kuid polnud ikka selle teostamiseni jõudnud, nii pidi nüüdki mööduma tervelt üle poolteise aasta, enne kui kirjanik suutis lunastada selle oma ammuse lubaduse. Kuid aastad ja suur vahemaa polnud suutnud Balzac'i armastuse hoogsust ja palavust põrmugi jahutada, vaid Balzac'i kirjades näitab see aina paisumist. Kaugus ja aastad selgitavad Eva mingiks ülinaiselikuks ideaalkujuks, kelle jumaldamist ja kiitmist on algusest lõpuni täis Balzac'i kirjad Evale. Peale proua de Berny surma kannab kirjanik ka kõik selle intellektuaalse naise kriitilised omadused Evale, eksides siin rängalt, nagu eksis Balzac tavalisesti nii paljudeski reaalelu nähtustes. Kui aga Balzac ei saanud alustada matka Venemaale nii kiirelt, nagu ta seda ise kõigepealt soovis, siis tuleb selle põhjusi muidugi jälle otsida kirjaniku sassiläinud rahaasjades. Balzac'il oli lootusi pääseda Prantsuse Akadeemiasse ja saada seal eluaegse sekretäri koha, mis oleks talle kindlustanud 15 000-frangilise aastase kindla sissetuleku, nagu teatab ta Evale, kes pidi temaga jagama kuulsust ja rikkust, avades Pariisis üleeuroopalise kuulsusega salongi, saades Prantsuse pealinna selts-

konna üheks kuningannaks. Selliseid tulevikuplaane saatis Balzac kaugesse Ukrainasse.

Venemaa kogu külmus aga paiskub Balzac'ile vastu Eva kirjast, mis saabub vastusena kirjaniku tulevikuplaanide kirjale: Eva teatab, et Balzac on vaba, sest tädi Rosalie Viinist ei soovitavat Evale Pariisi kolimist. Pealegi olla möödunud tervelt seitse aastat nende kohtumisest Viinis ja selle aja kestes olla Balzac'il olnud aega ja võimalusi külastada kolmel korral Itaaliat, kuid Ukrainasse sõidu lubadust pole ta seni ikka veel täitnud.

See oli löök Balzac'ile, kes läkitab jalamaid vabandus- ja seletuskirja — ja Eva annab järele. Või oli see kõik vaid poolatari diplomaatlik käik, et sel teel paremini maad kuulata? Raske on sellele küsimusele kindlat vastust anda. Eval tekivad Venemaal päranduse asjus protsessid ja Balzac pakub siingi oma abi ja jutustab, kuis ta on tagasi lükanud kõik oma õe poolt kavatsetud rikkad abiellumisvõimalused. Juba tahabki Balzac alustada 20. augustil 1842. a. matka Venemaale, kuid nüüd soovitab Eva talle viivitamist, sest ta pidavat Peterburi sõitma oma päranduasju korraldama. Balzac aga valab selle keelu üle palavaid pisaraid. Ta kurvastust aitavad lohutada vaid mõistuslikud meditatsioonid: kui lesk abielluks enne aastat peale mehe surma, võiks see tekitada asjatuid kõnelusi.

Ehk küll Balzac oli kirjades Evale kurtnud, et ta tööjõud on katkenud, tuleb tal nüüd kahekordselt pingutuda, et võlgade maksmisest jääks järele veel raha matkakski. Ta ei kirjuta nüüd enam üksi Pariisi kirjastajaile ja ajalehile, vaid ka väikese linnakese Lagny kirjastajale. Ei takistanud kirjanikku palavik ja peaajupõletiku

hädaoht kolimast Lagny väikese trükikoja urkasse, et seal valvata oma trükitavate raamatute korrektuuride järele, kuna tal oli lootus siit saada 7500 franki. Pariisis aga olid lõpetanud maksmise kaks ajalehte, kellele Balzac oli müünud oma romaanide käsikirjad, ning jättes neilt sissenõudmise oma advokaadile, sõidab Balzac vägagi kasina reisirahaga laeval Peterburi, kuhu ta jõuab pärale 1843. a. juuli lõpul. Kirjaniku päevaraamatust leiame selle kohta järgmise meeleolulise kirjelduse: „Ma jõudsin pärale 29. juulil ja mul oli lõunaajal õnn jälle näha oma kallist krahvinnat Evat ja tervitada teda. Ma polnud teda Viinist saadik näinud; leidsin ta sama ilusana, sama noorena, kui oli ta tol ajal. Ja ometi on sellest möödunud seitse aastat, mil tema oli jäänud oma nisukõrvesse, nagu mina Pariisi inimeste-kõrvesse. Ta võttis mind vastu nagu vana sõpra, ja minule näisid kõik tunnid, mis ma ei veetnud temaga, õnnetuina, külmadena ja kurbadena. 1833—1843 on möödunud kümme aastat, mille kestes kõik tunded, mis ma tema vastu tunnen, on tavalise seaduse vastaselt eemaloleku muredes ja pettumustes veelgi paisunud."

Balzac jäi Peterburi septembrikuu lõpuni ja see aeg oli aina õnnelik mõlemale armastajale, kes viibisid pea kogu aja koos, ja neilgi vähestel hetkedel, mis nad seal olid lahus, läkitas Balzac oma kallimale kirju ja tähekesi. Eva oli andnud oma külalisele lugeda Bettina „Goethe kirjavahetuse lapsega", millest oli äsja ilmunud prantsuskeelne tõlge. Sellest kirjavahetusest arvustab Balzac Bettina kirjad halastamatult surnuks, tehes seda naljatelles ja kergelt pilgates.

Balzac'i tunti noil tema kuulsuse tippaastail

vene kõrgemas seltskonnas tema romaanide järgi küllalt hästi, kuid Nikolai I-se aeg polnud kaugeltki nii kirjandussõbralik, kui oli seda olnud Katariina II, kes oli Voltaire'iga kirjavahetuses ja püüdis sel teel hoolitseda oma välismaise kuulsuse eest. Nikolai I oli eriti vihastunud Custine'i Venemaad käsitleva raamatu üle ja sestsaadik polnud mõeldavgi, et mõnele prantsuse kirjanikule oleks võimaldatud audients, ja seda polnud loota ka Balzac'il, kuid et teda vene seltskonnas vägagi hästi tunti, sellest on säilinud arvustaja Sainte-Beuve'i teostes Balzac'i enese jutustuse põhjal järgmine lookene: „Kellele kõnelete teie kuulsusest? Mina olen seda tundnud, näinud. Ma matkasin oma sõpradega Venemaal. Saabus öö, me läksime ühte lossi öömaja saama. Meie saabumisel oli majaproua ühes oma seltsidaamiga meid lahkelt vastu võtmas. Viimane lahkus, et meile midagi värskendavat tuua. Vahepeal tutvustatakse mind majaprouale; algab vestlus ja kui saabub daam, kes oli väljunud, käes nõu, millest ta tahtis meid kostitada, kuuleb ta minu poole pöördumist: „Teie usute siis, härra de Balzac...“ Rõõmsalt üllatatud, laseb daam nõu põrandale langeda, nii et see purunes. Kas see ei ole kuulsus?“

Peterburist lahkub Balzac posthobustel. Teelt läkitab ta peatuskohtadelt Evale kirju, milles kirjanik nimetab end „mužikiks“ ja Eevat oma „südame-käskijannaks, kes valitsevat veelgi piiramatumalt kui valitseb tsaar oma riiki“. Ta hellitas nüüd lootust, et peagi sõlmib oma kallimaga kirikliku abielu, mille vastu ei näi Evagi seisvat, kuid mis pidi siiski teostuma alles seitse aastat hiljem. Takistusi oli palju: pärandusasjade lahendamine, Venemaa karmid abielu-

seadused ja kaugeltki mitte viimase tähtsusega kaalutlused: kas maksab poola aristokraadil jäädavalt siduda oma saatust kirjanikuga, kes pealegi istus nii sügavalt võlgades. Need kaalutlused mõlkusid kahtlematult Eva enese mõtetes, kuid veelgi rohkem tegelesid nendega tema sugulased.

Tagasisõidulgi leiab kirjanik oma peatustel lahket vastuvõtmist: Tilsitis pühitseb kohalik postmeister kuulsa võõra läbisõitu kolmetunnilise pidusöögiga, ja Berliinis külastab Balzac'i hotellis peatumisel sealne prantsuse saadik Bresson, et paluda kirjanikku lähemal päeval peetavale suurele dineele. Kuid Berliin ei jäta kuigi meeldivaid muljeid kirjanikule, olgugi et ta seal leiab kõikjal lahket vastuvõtmist. Kas on selles osaliselt süüdi asjaolu, et Berliinis sai Balzac teada, et „Vaudeville"-teatris on tema draama „Paméla Giraud" läbi kukkunud, — on muidugi raske otsustada, on aga arusaadav, et see teade ei võinud tõsta kirjaniku meeleolu. „Berliin on igavuselinn; kui peaksin siin kaheksa päeva elama, sureksin ma," kirjutab Balzac ja sõidab Dresdeni, mis ja kus talle sellevastu kõik harukordselt meeldib. Ta on vaimustatud Dresdeni arhitektuurist ja linna ümbrusest ning eelistab Holbeini Madonnat Raffaeli omale. Üle Mainzi ja Kölni jatkub siis matk ja kirjanik naudib Reini vahelduva maastiku kaunidusi. Peale peatust Belgias saabub Balzac Pariisi tagasi — haigena: *arachnitis* sünnitab talle palju tuska; arstid keelavad talle töötamise, millest aga kirjanik midagi kuuldagi ei taha, kuid on siiski sunnitud arstile järele andma. Suure töömehe puhkeaega kasutab kujur David Balzac'i modelleerimiseks, mille tulemuseks oli hiiglabüst.

Selles olla kirjaniku „bulldogi-nägu muudetud olümplase peaks", nagu Balzac ise naljatledes Evale kirjutab. Kujust sai pärast Balzac'i hauale mälestis.

XXIV. Võitluses haigustega jatkub looming.

Merimatk Peterburi oli Balzac'i tervisele kosutavalt mõjunud, aga teekond maad mööda nõudis tol ajal küllalt pingutust. Olgugi et Balzac tegi mitmed peatused ja viibis mõnes kohas pikematki aega, oli see siiski niivõrd kirjaniku tervisele käinud, et ta juba Belgias haigestus.

Pariisis kiirustas Balzac töö alustamisega sest ei tohi unustada, et tal noil aastail oli käsil just „Comédie humaine'i" trükkimine ning uued kavatsused ootasid teostamist, milleks kõigiks olid kirjanikku raudse sundijana taga kihutamas ikka endiselt tema võlad. Asjatult püüdis Liszt Balzac'i sellega troostida, et Lamartine olla veelgi halvemas olukorras, et ka George Sand'il olla võlad, et Lamennais olla maksujõuetuks jäänud, et Berryer ei teadvat, kuis oma võlausaldajatega hakkama saada. See troost polnud aga kuigi lohutav ja Balzac alustas kordkorralt paranedes oma töötunde alul kella poole viie, siis poole nelja ja lõpuks poole kolme ajal hommikul.

Balzac alustab mitme uue romaani kirjutamist, kuid peab juba ise tunnistama, et ta ei suuda enam endise hoo ja värskusega töötada, kõnelemata endisest püsivusest. Alalised peavalud annavad end liiga takistavalt tunda ja närvid on ülepingutamisest lõplikult rikkis, kuid Balzac jätab ka nüüd arstide hoiatused tähele panemata, leides, et peavalud pole tekkinud muust kui kohvi liigsest tarvitamisest.

Ei jää tulemata ka muud töötamist pidurdavad asjaolud. Eelpool märkisime juba, et Balzac pani lootusi Akadeemia liikmeks valimisele, mis oleks tema majanduslikku olukorda aidanud parandada. Victor Hugo toetas energiliselt Balzac'i Akadeemia liikmeks vastuvõtmist ja surev Nodier õnnistas juba Balzac'i oma järglaseks Akadeemias, kuid Balzac jäi siiski valimata, kuna Akadeemia põhjendas oma teguviisi sellega, et ei olla soovitav valida Akadeemia liikmeks inimest, keda võidakse võlavanglasse paigutada. Noil raskeil aegadel hoidis Balzac'i elujõudu ja energiat ülal suur armastus, mis nüüd loitis veelgi kõrgemalt Eva vastu. Kuid omakorda kihutas armastus kirjanikku ülejõulistele kulutustele: nüüd, mil olid kihlasõrmusedki vahetatud, hakkab Balzac oma tulevase korteri sisseseadet muretsema ning see pidi muidugi vürstlik olema. Olgugi et kirjanikul vahel pole sou'dki taskus, ostab ta antiikse kummuti ja kirjutuspuldi, makstes nende eest 1350 franki, kuna need pidid olema Maria de Medici ja Henri IV omad.

Siis valmib Balzac'il 1844. a. märtsis uus romaan „Les petits bourgeois" („Väikekodanlased"), mille tegelasteks on pensionile lastud ametnikud, kelle väike auahnus, alpus ja muud pisipatud on teoses valgustatud koomilisest küljest. Sellise rahva keskele on kirjanik paigutanud vaeste-advokaadi, kes tunneb üksikult oma kaaskodanikkude salajasi soove ja kalduvusi, mis ta osavalt oma kasuks mõistab pöörata, paisudes kaastegelaste pisipattude koondatud kehastiseks, sarnledes selles Tartuffe'iga. Ja autor ise kirjutab Eva Hanskale, et ta selles romaanis on kasutanud neid pudemeid, mis Molière on jätnud tarvitamata.

Vaevalt oli Balzac oma „Väikekodanlased" lõpetanud, kui tal sama 1844. a. märtsist juulini valmis teine romaan — „Modeste Mignon" („Malbe Mignon"), mis samuti nagu eelminegi oli pühendatud Eva Hanskale, kuigi viimase õiget nime polnud kummalgi korral mainitud.

„Modeste Mignon'i" puhul oli sel pühendusel rohkemgi põhja: Eva Hanska oli katseks kirjutanud novelli, kuid olles sellest pettunud, käsikirja ära põletanud; hiljem aga, kui ta Balzac'ile sellest teatanud ühes novelli sisu lühikese kokkuvõttega, oli see Balzac'ile meeldinud ja viimane oli palunud, et Eva novelli uuesti maha kirjutaks ja temale läkitaks, lubades seda vajaliselt parandada. Nii oli siis tekkinudki „Modeste Mignon" Balzac'i ja Eva Hanska ühistööna, kuid kahtlematult oli see siiski kaugelt rohkem Balzac'i teos.

Ajaleht „Journal des Débats" oli Balzac'ilt „Väikekodanlased" avaldamiseks vastu võtnud ja samale lehele annab kirjanik ka „Modeste Mignon'i", saades selle eest 6000 franki. Tol ajal tekkis prantsuse ajalehtede vahel omasugune võistlus följetoni-osa suhtes, millega taheti juurde võita uusi tellijaid, ja sellest võistlusest loodab Balzac enesele kasu ja kujutab selle põhjal end juba uhke maja omanikuna, milles Eva kuningannana valitseks.

Ühtlasi sooviks Balzac elada Ukrainas Wierzchownia mõisas Eva Hanska juures. Selline puhkus oleks kirjaniku tolleaegsele tervislikule seisukorrale olnud enam kui hädapärane, olgugi et arstid soovitasid talle sõita Karlsbadi. Esialgu aga ei pääse Balzac kuhugi, kuna kollatõbi sunnib ta mitmeks nädalaks voodi heitma; siis tuleb maksapaistetus, kirjanik langeb sageli

minestusse, — need kõik ennustavad tulevasi kannatusi. Selle kõigega liituvad veel armukadedusepiinad: Eva nõusolekul oli Balzac andnud Lisztile soovituskirja Eva nimele Peterburi ja Liszt oli viimase erakorteris korraldanud oma kontserdi: siit peale sõimab Balzac ungarlasi, kes jäädа ikkagi mustlasteks ja kel olla ainult nende sõrmed.

Hoolimata arsti keelust jatkab Balzac töötamist 1844. a. suvel, unistades möödunud aasta matkast Peterburi ja pühitsedes selle reisu aastapäeva. Töös on talle ainsaks lohutuseks, et ta võib oma teostega nii palju teenida, mis võimaldaks talle võlgadest täielikult vabaneda, suurepärase maja osta ning kõige selle järel oleks tal veel 500 000 frangi eest kirjutamisülesandeid ja rahateenimisvõimalusi.

1845. a. veebruaris tuleb Eva Hanska oma tütre Anna ja selle peigmehe, poolaka krahv Mniszek'iga mõneks ajaks Dresdeni. Balzac aga on töödega niivõrd koormatud, et ta sinna sõidule mõeldagi ei saa enne kui alles sama aasta 1. mail. Dresdenist sõidavad nad siis neljakesi Kannstatti ja mujale, viibides ühisel matkal augustikuuni. Juba kohe peale Eva Hanska jõudmist Dresdeni oli Balzac teda kutsunud *incognito* sõitma Pariisi, mida aga Eeva siis vastu ei võtnud. Nüüd sõidab Eva ühes oma tütre ja Balzac'iga kui viimase õde ja õetütar Pariisi. Külastatakse neljakesi peale Saksamaa ja Prantsusmaa veel Belgiat ja Hollandit.

Sama 1845. a. sügisel kohtas Balzac Evat Châlons'is ja sõitis sealt 29. oktoobril ühes oma kallima, tema tütre ja selle peigmehega üle Marseille Napolisse, kuigi ta juba kolme nädala pärast peab Pariisis tagasi olema. Kolm kuud aga

püsib Balzac seekord Pariisis ja sõidab siis Itaaliasse, kus Roomas kohtab Evat ja seal veedavad nad mõne nädala õnnelikult. Roomast on kirjanik vaimustatud ja tahaks siia kogu talveks jääda, et tutvuda selle linna kõigi 300 kirikuga. Roomas õnnestub Balzac'il truu katoliiklasena suudelda paavsti jalga.

Pärast seda matka loetleb Balzac õnnelikuna kõiki neid 23 linna, milles ta on Evaga koos viibinud, alates Neuchâtel'iga, kus algas nende tutvus. Pühitsetuiks nimetab Balzac kõiki neid linnu, andes igale neist lühikese vastava iseloomustuse.

Ärevust aga tekitab 1846. a., kuna siis päevakorrale kerkis kiires korras salajase laulatuse vajadus, sest Eva ootas lapse sündi, kelle isaks pidi olema Balzac, kes teebki igasuguseid ettevalmistusi, et lasta kiires korras registreerida oma abielu Evaga, mis pidi esialgu jääma avalikkusele saladuseks. Pikkade ettevalmistuste järel leiab Balzac registreerimiskohana kõige sobivamaks Metzi linna, kus meer ja prokuraator kindlustavad kirjanikule saladuse hoidmise. Kiire abiellumise ainsaks eesmärgiks oli, et kindlustada peatselt oodatavale lapsele abieluline sündivus. Laps pidi muidugi olema poeg, — selles oli Balzac kindlalt veendunud. 1846. a. detsembris sünnitabki Eva, kuid enneaegselt ja surnult sündinud tütarlapse. See vahejuhtumus kurvastab Balzac'i väga, kuid ta ainsaks lohutuseks on, et surnult sündinu oli vaid tütarlaps ja mitte poeg, kellele Balzac oli valinud juba nimeks Victor Honoré ja kellest ta kirjutas Evale enne lapse sündimist: „Meie oleksime teda eneste juures pidanud kuni 25. eluaastani. Niikaua on meil veel koos elada."

Aga kui teisiti see kõik pidi minema!

Eva enneaegne sünnitus jäigi tema viimseks raseduseks. Kuid Balzac'il olla siiski maha jäänud järeltulijaid, kui uskuda kirjaniku sõbra Théophile Gautier' tõendust, kes väidab, et Balzac'il olla olnud väljaspool abielu sündinud poeg, kuna arst Cabanès teab koguni kõnelda Balzac'i neljast lapsest.

XXV. Lõpu eel.

Veel korraks, ja seekord kahjuks viimseks korraks, pidi Balzac'i töövõime kõrgelt loitma, andes kunstiliselt seletatud valgust mitmes kirjanduslikus väärtteoses. See Balzac'i uus loominguline tõus algas kohe peale seda, kui ta Eva juurest Roomast Pariisi tagasi saabus. Puhkus ja jumaldatud naise lähedal viibimine olid tiivustanud Balzac'i vägeva vaimu uueks loomingiliseks võimeks, mis laskis kirjanikul endise pidurdamata hoogsusega luua rea teoseid. Võib-olla oleksid need honorarid suutnud osaliseltki tagasi tõrjuda endiste võlgade survet, kui Balzac poleks Roomast ühes oma värskendatud töövõimega kaasa toonud — uute võlgade tegemise samuti uuendatud indu. Nüüd sündis võlgadetegemine tulevase korteri sisustuse õilsa ja pühendatud tähe all: Balzac'i oli haaranud otse antiik-esemete korjamise maania, ta muutub Pariisis antikvariaatide alaliseks külastajaks ja ostab neist kokku igasugust mööblit, portselani, hõbedat ja pilte sel määral, et kirjaniku korter Passy tänavas jääb kitsaks ja Balzac hangib majaomanikult panipaigaks veel lisaruume.

Korter Passy tänavas oli aga Balzac'ile eriti sobiv, kuna sellel oli kaks juurdepääsu eri täna-

vailt, mille tõttu kirjanik võis kaduda teise kaudu, kui ühelt mõni võlausaldaja või kohtukäskjalg mõne maksukäsuga liiga pealetükkivaks muutus ja kuidagi enne ei eemaldunud, kui oli oma silmaga näinud, et Balzac'i tõepoolest kodus ei olnud. Ega võetudki selles majas kedagi vastu, kes ei teadnud salajast märgusõna, et Balzac'i asemel tuleb küsida madame Brugnol'i: nii oli kirjaniku majapidaja nimi.

Eeskätt asus Balzac ammukavatsetud romaani „Les paysans" („Talupojad", ilm. 1844) kirjutamisele. Nagu Balzac oli juba andnud maa ümbruses ja olustikus tegeleva maa-arsti ja maa-vaimuliku kujud kahes romaanis „Médecin de campagne" ja „Curé de village", nii tahtis kirjanik kaht eelmist täiendada kolmanda romaaniga, mis kujutab suurmaapidajat keset väikekohti harivaid talupoegi, kelle isu oli äratatud suure revolutsiooni ajal teostatud kirikumaade ja osaliselt ka suurmaapidamise jaotamisega. Olgugi et Balzac ise oli tõeliselt pärit talupojaseisusest, osutub ta uues teoses oma esivanemate seisuse äärmiselt karmiks ja nõudlikuks kohtunikuks.

Romaanis „Les paysans" asub Napoleoni-aegne kindral maale elama, ostes seal enesele mõisa. Eesotsas kohaliku meeriga, kes osutub ninameheks sellele väikeste ja suuremate kelmide jõugule, kellena on kujutatud mõisa ümbruses asuvad talupojad, hakatakse oma mõisa tulnud kindralit ründama, varastades küll tema põllult, viinamäelt ja metsast, ning isegi tema elule kallaletung ei puudu selles otsemas piiramisolukorras. Kogu see kallaletung nii kindrali varandusele kui elule sünnib kokkuräägitult

„külaparlamendis“ — kõrtsis — ja need salajased nõupidamised võrduvad otse diplomaatiliste nõutlemistega, nagu neid Balzac varem juba mitmel puhul oli kujutanud. Kindralivastane sissisõda saavutabki oma eesmärgi: kindral müüb kahjuga oma mõisa ning rõõmsalt asuvad ostjad kohaliku meeriga eesotsas mõisa jagamisele.

Rikkalik kogu talupoegade kujusid, mis kirjanik selles romaanis esitab, on silmapaistev üksikute kujude plastilisuselt ja kunstiliselt haaravalt selguselt, olgugi et „Talupoegade“ ilmumisel 1844. a. Girardin'i ajalehes tuli romaani jatkamine katkestada lugejate nõudmisel, kuna paljud tellijad leidsid romaani olevat igava, mis muidugi on eeskätt seletatav sellega, et juba tolle aja ajalehe-lugeja hakkas följetoni-lisas ilmuvale romaanile asetama samu nõudmisi, mis on tänapäeval muutunud juba nii enesestmõistetavaks, et selle vastu enam vaieldagi ei maksa: kirju ja põnev sündmustik käib eel kõige, kõik muu on ajalehe joonealusele romaanile liigne koorem. Liiati kui juba tolgi ajal paljud prantsuse kirjanikud, nagu eeskätt Sue, püüdsid kõigiti lugejate nõudeile vastu tulla. Et Balzac'ki võis sündmustiku kirevusega oma lugejaid ja nende põnevust vajavaid instinkte haarata, selleks on küllaldaselt tõestusi kirjaniku varasemas loomingus; seda tõestasid veenvalt ka kõnealusel ajajärgul kirjutatud romaanid „Le cousin Pons“ ja „La cousine Bette“. Et ka „Talupojad“ leidsid tunnustavat hindamist, seda tõestab kõige selgemini seegi, et Théophile Gautier, kes oli sel ajal Girardin'i „Presse'i“ följetoni-lisa toimetajaks, kui seal katkestati kõikvõimsa ajalehemagnaadi Girardin'i käsul „Talupoegade“ jatkamine, et sama Gautier asetab oma juba 1858. a.

ilmunud essees romaani „Talupojad" Balzac'i suurimate meisterteoste hulka.

Olles kokku ostnud külluses igasuguseid mööbleid ja kõike muud, pöördub Balzac'i tähelepanu elamu otsimisele. Muidugi peab see olema vääriline Evale, neile kunstiväärtuslikele mööbleile ja teistele kunstiesemeile ning lõpuks ka vägagi nõudlikule Balzac'ile enesele. Esialgu aga ei ole ta sellegi kohta veel jõudnud täiele selgusele, kas peab tema tulevane elamu olema mõni loss maal või jälle vastav palee Pariisis — mõlema ostmiseni ei näi küündivat isegi Balzac'i nii kaugeulatuslik mõttelend. Lõpuks jääb kirjanik siiski peatuma majaostule Pariisis, mis teostubki 1846. a. septembris. Balzac ostab Rue Fortunée'l „Pavillon Beaujon'i", mis on pärit XVIII sajandist ja mille ehitajaks oli olnud rikas riigimaksude-rentnik. Balzac ise jääb küll elama oma vanasse korterisse, aga sisustab ostetud maja kõigi nende kunstivaradega, mis ta oli antikvariaatidest kokku ostnud, muutes uue elamu otse luksuslikuks muuseumiks. Seal on siis koos kõik need kunstiesemed, mis Balzac oli kirgliku kunstikoguja innuga ostnud Pariisis ja oma matkade ajal Roomas, Genuas, Haagis ja Saksamaal. Selle muuseumilise uue elamu kirjelduse on Balzac ise andnud pea täielikus täpsuses romaanis „Le cousin Pons", kirjeldades pealkirjas nimetatu kui kirgliku kunstikoguja kodu, mis on õieti tõeline jäljend autori uuest kodust.

Arusaadav, et sellised ostud pidid tõukama Balzac'i rahahankimisel uutele spekulatsioonidele, mis olid seekord suunatud börsile: kirjanik ostis 627 frangiga põhja-raudtee pabereid, mis aga peagi langesid 575 frangile ja lõpuks koguni

alla *pari*. Nii lõppes seegi äritsemine Balzac'ile sama kurvalt kui kõik tema eelmised katsetused majanduslikkudel aladel. Ja Balzac oli jällegi sunnitud piirduma ainult oma kirjanduslikkude sissetulekutega, mis olid nüüd küll tunduvalt kasvanud, aga poleks siiski suutnud katta veel kõiki endisigi võlgu, kõnelemata neist suurist väljaminekuist, millega olid seotud kirjaniku majaost ja kunstiteoste kogumine.

Selline olukord kihutab Balzac'i taas uute teoste loomisele, kuna ta tunneb oma loomisvõimes jälle otse nooruslikku värskust. Kirjanik asub oma vana korteri töötoas kirjutama ja vähem kui poole aasta kestes on tal valmis 48 trükipoognat, kaks romaani, mis on sündinud 40-kraadilises kuumuses, kuna sama maja teisel korral elavad pesupesijad, kes ülemisel korral kuumutavad nii kangesti, et alumisel, kirjaniku korteriski tõusis kuumus nii kõrgele. Sellises olukorras valmivad „La cousine Bette" („Onutütar Bette", ilm. 1846) ja „Le cousin Pons" („Onupoeg Pons", ilm. 1847), millest esimene ilmus ajalehes „Constitutionnel" ja oma põnevusega võitis lugejaskonna säärase poolehoiu, et kui autor sõitis mõneks päevaks Wiesbadeni Eva Hanskat külastama ja vajaline jatk puudus — Balzac kirjutas seda romaani päevast päeva ajalehe iga ilmuva numbri jaoks —, siis ajalehe omanik kannatlikult ootas autori tagasitulekut, teades, milline menu oli sel romaanil lugejaskonnas.

Ei ole vist palju eksitud, kui oletame, et Balzac oli oma kahes kõnealuses romaanis võtnud õpetust romaani „Talupojad" lugejate poolt igavaks põlgamisest ja nüüd „Onutütar Bette'is" ja „Onupoeg Pons'is" arendas põnevust, nagu

seda polnud leida vast üheski tema varasemas teoses, ületades selles suhtes paljud kaasaegsed prantsuse kirjanduslikud põnevusmeistrid neljakümnendailt aastailt, nagu Sue' ja Dumas vanema.

„Cousine Bette'i" peategelaseks on Lisbeth Fischer, inetu taluneiu, kes on juba varakult jäänud elu võõraslapseks: ta peab tegema kõige raskemaid maatöid, kuna tema onutütar, ilus Adeline on kõigiti eelistatud pailapseks, mis äratabki Bette'is, nagu teda lühendatult kutsutakse, äärmise vihkamise Adeline'i vastu. Viimane abiellub Hector Hulot'ga, kelle vend on Napoleoni kindral. Abielupaar Hulot'd kutsuvad Bette'i oma elukohta Pariisi, kus sugulased püüavad neiut juhtida abielu sadamasse, kuid Bette lükkab kõik kosilased tagasi. Ühel ööl kuuleb see neljakümneaastane neiu kõrvaltoas oigamist, ja kui ta sinna tõttab, leiab ta sealt kellegi noormehe, kes on tahtnud end mürgitada söevinguga. Bette päästab noormehe, kes osutub Liivimaalt pärit olevaks poola krahviks Steinbockiks, emigrandiks ja kunstiharrastajaks. Selle noormehe eest hakkab vanatüdruk emalikult hoolitsema ja tema töötahet ergutama, kuni noormehest saab päris korralik rakenduskunstnik, kes hiljem tutvub Adeline'i tütrega ja abiellubki sellega. Nüüd lööb Bette'i vihkamine uuele lõkkele ja ta kavatseb kõigile Hulot'dele verist kättemaksu, mille tööriistaks ta valib Valerie Marneffe'i, ministeeriumi väikese ametniku müüdava abikaasa. Proua Marneffe aitab kõigiti lahkelt kaasa oma mehe karjäärile, kuid ei põlga ära teisigi rikkaid mehi. Proua Marneffe'i küüsi juhib Bette oma onutütre mehe Hulot', kelle see naine viibki täielisele langu-

sele: ikka suuremaid summe nõudev Marneffe ahvatleb Hulot riigiraha vargusele. Selle kõrval esitab kirjanik meile veel paar teistki Marneffe'i lõas siplevat kuju: endise kaupmehe Crevel'i ja Brasiiliast tagasi tulnud ilmatu jõuka parun Montès de Montejanos', kellest viimane satub samuti Marneffe'i võrkudesse, nagu langes sinna krahv Steinbock, Hortense Hulot' abikaasa, kuna esimene neist kolmest, Crevel, on Marneffe'i väärne ja võrdne kelm, kes abiellubki selle kõlvatu naisega.

Nimetatud romaan on täis seiklusi ja tegelaste elu keerdkäike, millest meile vastu särab vaid Adeline'i ingellikult puhas ja ususe eeskujulik kuju.

Eelmise romaaniga ei ole „Onupoeg Pons" seotud mitte üksi loomisaja ühtlusega, vaid need on kaks tõelist sõsarteost, mis teineteist täiendavad, olgugi et nende ainestik on pärit eri valdkondadest.

Pons on mingis teatris kapellmeistriks, kuid tema õigeks kutseks on kunstiesemete kogumine. Kuigi Pons'i rahalised võimalused on võrdlemisi piiratud ja ta enesele põhimõtteks on seadnud, et ta kunagi ei anna korraga rohkem raha välja kui 100 franki, on ta siiski aastate kestes suutnud koguda vägagi väärtusliku kogu kunstiesemeid, mille kirjeldus vastab Balzac'i omale kunstikogule. Selle oma noobli passiooni juures on Pons'i teiseks nõrkuseks soov hästi süüa. Kuna ta aga pole nii rikas, siis armastab ta oma jõukate sugulaste ja tuttavate juures söömas käia. Pärast üht suuremat pettumust tõmbub ta külaskäikudest täiesti tagasi ja lepib oma koduse piskuga, mis ta ühes korteris elades jagab teise muusikamehe, sakslase Schmucke'ga, kes juba

esines Balzac'i teoses „Eva-tütar". Need kaks rauka lepivad siis sellega, mis neile valmistab nende majapidaja Cibot. Siis aga tuleb mõne kuu pärast lepitus Pons'i ja jõukate sugulaste vahel, ning et viimastele meelepärane olla, lubab Pons sobitada nende tütre abielu kellegi miljonäriga, kes aga seletab, et ta ei julge kosida üksikut ja hellitatud tütart. Sugulased arvavad, et see kõik on vaid Pons'i kättemaks. Pons haigestub selle ülekohtuse süüdistuse tõttu ja surebki, määrates enne oma pärijaks Schmucke. Kuid Pons'i surma põhjustas tõeliselt keegi allakäinud arst, kelle oli kutsunud majapidajanna Cibot, kes oli ühtlasi saanud teadlikuks Pons'i kogutud kunstiesemete tõelisest väärtusest, oli neist juba nii mõndagi osanud kõrvale toimetada ning tegutseb nüüd üksmeeles Pons'i sugulasega, et kätte saada kadunu varandust. Peale mürgitaja arsti on Cibot'l ja pärandusahnel sugulasel truuks abiliseks veel keegi allakäinud jurist, kes kaupleb enesele ja arstile teenete eest vastutasuna välja: enesele rahukohtuniku ja arstile hospidalidirektori koha Pariisis. Igasuguste vempudega, muidugi kooskõlas seadustega, saadaksegi kätte Schmuckelt pärand, mida lapsemeelne muusikamees ei ole enesele ihaldanudki.

Sellesse kõrvalsündmustest, mis siin nimetamata jäänud, rikkasse romaani on Balzac valanud kohati päris Dickensi-laadset nalja ja huumorit, millega on pea kõik kujutused nagu üle valatud.

Kuskil nimetab Balzac ennast ühiskondliku arstiteaduse doktoriks ja sellist ühiskondlikku ravi otsibki kirjanik algkristliku mõtteviisi taaselustamisest, ligimesarmastuse ja vaenlastelegi heategemise kaudu. Selle probleemi lahendami-

sele on pühendatud Balzac'i veidi kummalise pealkirjaga romaan: „L'envers de l'histoire contemporaire" („Kaasaegse ajaloo pahempool").

Notari kontoris ja ajakirjanduse alal oma jõudu katsetanud Godefroi ei leia enesele ei ühel ega teisel alal õiget paika. Väljavaateta noormees üürib enesele toa madame de la Chanterie juures, kus ta näeb oma perenaise laiaulatuslikku heategevust, mis viimane on arendanud, ja Godefroi asub madame de la Chanterie juhtimisel samuti päästearmee tööle. Seal kohtab ta kedagi õnnetut isa, kelle tütar kannatab rasket haigust, ning Godefroi leiab juudi arsti, kes parandab õnnetu haige. Haige tüdruku isa aga osutub tuntud advokaadiks, kes oli revolutsiooniaastail kuningriiklaste vihasemaks vaenlaseks ja peab nüüd restauratsiooni-ajal elama varjunime all. Kui nüüd Godefroi viib endise juristi madame de la Chanterie juurde, siis tunneb viimane ära temas advokaadi, kelle süüdistusel oli proua de la Chanterie tütar mõistetud surma ja tema ise kahekümneks aastaks vanglasse, kus ta oli tutvunud igasuguste vaeste ja viletsatega ning oli otsustanud pühendada oma elu peale vanglast vabanemist heategevusele, mis ta oligi teostanud. Nüüd langeb õnnetu advokaat oma heategijanna jalgade ette ja palub andestust, mis proua de la Chanterie peale pikemat hingelist võitlust oma endisele vaenlasele annabki. Godefroi aga võetakse vastu päästearmeelaste ordusse.

Selle romaani all leiame dateeringu: „Wierzchownia, Ukraina, detsember 1847."

XXVI. Viimsed matkad. Abielu ja surm.

1847. a. oktoobri algul alustab Balzac Pariisist matka Ukrainasse ja viibib peatamatult kaheksa ööd-päeva teel. Jõudnud pärale, läkitab Balzac kirjeldusi Wierzchownia mõisa kohta, mis olla pindalalt sama suur kui Prantsuse departemang; Eva väimees ja tütar käsutada 20 000 talupoja üle, kuna aga hiiglamõisa täieliseks majandamiseks oleks vaja 400 000 inimest. Siis järgneb Venemaa rikkuse ülistus, ning kohe valmib Balzac'il ärilinegi plaan, mis ta esitab oma õemehele insener Surville'ile: tuleks hakata Wierzchownia mõisast Prantsusmaale vedama liipreid, mis annaks Balzac'i arvestuste järgi vähemalt üks miljon ja kakssada tuhat franki puhaskasu; aga kui Surville teatab talle liiprite veokulud, siis on vist Balzac'ilegi selge tema plaani fantastlikkus. Wierzchownia mõisa majandamises kuuluda teenijaskonda omad kingsepad, kondiitrid, rätsepad ja koguni oma orkester, ning nüüd mõistab Balzac, et Hanskil olnud ikkagi õigus, kui ta omal ajal Genfis kõnelnud, et tal on kokku 300 teenijat.

Balzac'i abiellumise lootused aga nihkuvad jällegi kaugemale, kuna Eva kinnitab, et ta pidada oma väimehele krahv Mniszekile ja tütrele jääma nõuandjaks Wierzchowniasse.

Ukrainas teeb Balzac matka Kiievisse, mis oma kolmesaja kirikuga Balzac'i tõenduse järgi võrduda Roomaga.

Kõik kirjad, mis Balzac Venemaalt omakseile saadab, kubisevad peamiselt Wierzchownia ülistustest. Peale kõige muu valitsevat seal ideaalne rahu, kuna kirjanikul olla kasutada kolmetoaline apartemang, milliseid olla selles

mõisas viie-kuue külalise jaoks. Balzac'i ainsad mured tema Ukrainas viibimisel näikse olevat hoolitsused uue maja pärast Pariisis, kuna Eva Hanska varguste kartused aitavad neid muresid aina suurendada. Ukraina külmas ilmastus saab kirjanik katarri ja tunneb end üldse selles „aasialikus kliimas" kaunis ebamugavalt, kuna ta ei leia sooja isegi Siberi rebaste nahkses kasukas, kuid kirjanik kannatab seal siiski meeleldi välja neli külma kuud kuni veebruarini, et siis Pariisi tagasi sõita, kuhu ta jõuab kümme päeva enne Prantsuse veebruari-revolutsiooni algust.

Revolutsioonipäevil tunginud Balzac sinna, kus rahutused ja laskmine olnud täies hoos, kuna teda kiskunud kaasa ajalooliste sündmuste käik. Pariisi klubi „Fraternité universelle" („Ülemaailmaline vendlus") tahtis seada Balzac'i kandidaadiks parlamendisaadiku kohale ja nõudis kirjanikult selleks tema poliitiliste vaadete deklaratsiooni, millest aga Balzac järsult ära ütles, põhjendades seda sellega, et need, kes teda peavad vääriliseks kuuluma valitavate 900 saadiku hulka, peaksid juba ammugi tema teoste kaudu tundma tema poliitilisi vaateid. Kui talle just pakutakse, võtaks ta saadiku mandaadi vastu, kuid hankima ta seda ei hakka. Alates 1789. a. kuni 1848. a. olla Prantsusmaa iga 15 aasta tagant valitsemisviise vahetanud, nüüd olla juba kätte jõudnud aeg stabiilsemaks valitsusviisiks. Järsult lükkab Balzac ümber ka oletuse, nagu oleks ta kaugelt Venemaalt selleks tagasi tõtanud, et kodumaal kandideerida: tal olla oma kirjanduslik töö, pealegi pidada ta midagi kiires korras ka teatrile kirjutama.

Revolutsiooni keerises muutus Balzac'i rahaline olukord veelgi täbaramaks, kuna ka hono-

raride saamine läks keerukamaks ja nõudminegi kirjanduse järgi kahanes, nagu sünnib tavalisesti revolutsioonide ja sõdade ajal. Jälle pani Balzac oma lootused teatrile. Tal oli nimelt kavatsus kirjutada näidend „Peeter Suur ja Katariina", mis aga jäigi paljaks kavatsuseks. Küll aga mängiti „Théâtre historique'is" 25. mail 1848. a. Balzac'i draama „La Marâtre" („Ronga-ema").

Selle näidendi peategelaseks on noor 18-aastane neiu, kes on armunud noormehesse, kelle isa on Napoleonile truudust murdnud ja Bourbonide poole üle läinud. Neiu peab aga abielluma enesest 32 aastat vanema kindraliga, kes on vandunud kõigile Napoleoni vastastele verist kättemaksu ja kes erus on hakanud töösturiks. Kindrali noor abikaasa muretseb oma mehe vabrikus valitseja koha oma kallimale, kes esineb seal valenime all. Noormehesse aga armub vana kindrali tütar esimesest abielust ja leiab ka vastuarmastust. Nüüd algab võitlus kahe naise vahel, mis peetakse kõigi võimalikkude salakavaluste kasutamisega. Lõpuks aga mürgitab enese kindralitütar arseenikuga, mis võõrasema oli oma võõrastütre kõrvaldamiseks valmis muretsenud. Kindralitütar läheb surma, et päästa noormeest võõrasema kättemaksu ja isa äkilise viha käest, kui viimane noormehe õige nime teada saaks. Kohtust pääseb võõrasema kerge vaevaga, kuna ta on küllalt kaval ja osav, nagu kõik Balzac'i kuriteolised naised.

Veel võtab Balzac osa kirjanikkude suuremast koosolekust, millel viibisid väga paljud vanemad ja nooremad prantsuse kirjanikud: minister Ledru-Rollin oli kutsunud 25. juuliks 1848. a. „Prantsuse instituudi" pidusaali kirjanikud, et

nad avaldaksid oma arvamust „kunstipäraste väljaannete“ üle. Peale pikemaid ja segaseid vaidlusi, mis Balzac'ile palju nalja sünnitasid, otsustati saata ministri juurde kaks saadikut, kes pidid seletama, et kunstiraamatud on revolutsiooni ajal vähem sobivad kui rahvapärased väljaanded, ja Balzac valiti ühelhäälel üheks saadikuks. Selle au aga lükkas Balzac järsult tagasi, põhjendades seda sellega, et minister pole soovinud nõuandmist, vaid arvamisavaldust kunstipäraste väljaannete üle.

Poliitiliselt elav aeg nõuab ka Balzac'ilt päevaküsimuse käsitlemist ja ta kirjutab 1848. a. kevadel „Kirja töö kohta“, mis aga saatuse kurjal tahtel pidi ilmuma alles poolsada aastat hiljem. Juba noil revolutsioonilistel aegadel kerkis üles kirjanikkude ja teadlaste ühevõrdse palga kindlustamise küsimus, mis meil alles 75 aastat peale Balzac'i kirja kirjutamist pidi päevaküsimuseks tõusma ja meeli erutama. Balzac arvustab teravalt kuningas Louis Philippe'i iga hinna eest rahu alalhoiu püüdu: kuningas unustavat, et au seisab rahust kõrgemal. Teravalt astub Balzac välja palkade ja tööaja ühtlustamise vastu, mis eeldada, et inimestel oleksid ka ühesugused kõhud ja ajud.

1848. a. sügisel sõidab Balzac teist korda Ukrainasse: saades oma kirjastajalt Souverain'ilt 5000 franki avanssi, kavatseb ta jääda Eva Hanska juurde kuni kolmeks kuuks, kuna Balzac'i ema jääb poja uue korteri hoidjaks. Wierzchownias võetakse Balzac kuninglikult vastu, kuid seal koheldakse teda ikkagi külalisena, mis ei valmista kirjanikule vähe tuska. Nähtavasti kohutab Evat Balzac'il lasuv 400 000-frangiline võlg, milleni see on kasvanud maja- ja kunsti-

esemete-ostude tõttu. Sama tõenäoline on, et Eval rikka lesena ei puudunud teisigi kosilasi, kes ihaldasid seda ikka veel oma ilu alal hoidnud naist kas tema rikkuse või krahvliku tiitligi pärast, ja nähtavasti on Eva Hanska kõiki oma kosilasi kaalumisele võtnud. Kui siis Balzac ikkagi Eva nõusolekul pöördub Vene tsaari poole, et see armuaktiga kinnitaks prantsuse kirjaniku ja Eva Hanska abielu, keeldub tsaar seda andmast ja juhib paluja tähelepanu Venemaal maksvaile seadustele. Ka on Eva omad rahalised asjad — kuigi vaid ajutiselt — mõisas olnud tulikahjude ja kasuahnete sugulastega päranduse jagamise tõttu, halvenenud, mis leske samuti tagasi hoiab Balzac'iga abiellumast. Balzac'i rahaasjad aga on muutunud otse katastroofilisteks, kuna ta alates 1847. aastast pole enam honorare saanud, välja arvatud väike summa, mille ta sai „Cousine Bette'i" dramatiseeringu eest. Kirjaniku uued näitekirjanduslikud kavatsused ei leia ka tema lähemate sõprade poolt heakskiitmist. Prantsuse Akadeemia aga valib vabanenud kohale Balzac'i asemele kirjanduslikult tähtsusetu hertsog de Noailles'i, mille puhul Balzac pilgates kirjutab: „Mina olin parem aadlik, sest ma astusin omal ajal Victor Hugo kandidatuuri kasuks tagasi. Parem kirjanik meist kahest on aga nähtavasti hertsog de Noailles, kel ei ole ka võlgasid." Paranemist sellise ainelise ja vaimse kriisi olukorras loodab Balzac vaid tugevalt monarhistlikult valitsuselt.

Säärastes muredes ja töökavatsustes, pealegi kannatades palju oma armastuse pärast, ei panegi Balzac kuigi suurt rõhku oma tervisele, mis halveneb niivõrd, et esialgu kavatsetud kolmekuine viibimine Ukrainas venib märksa pikemaks, kuna

tervislik olukord ei luba kirjanikul pika matka ettevõtmist. Kohe peale päralejõudmist Wierzchowniasse muutus Balzac'il hingamine niivõrd takistatuks, et tal oli raske liikuda. Ukraina kare kliima tõi kaasa uue külmetuse sõidul Kiievisse ja peale seda ei suuda kirjanik enam kümmet sammugi astuda; mitmel korral kannatab ta lämbumise all, nii et arstid juba kõige pahemat kardavad. Arstideks on Viinis õppinud isa ja poeg dr. Knothe'd, kelle diagnoos kõneleb südame hüpertroofiast. Ühtlasi kannatab Balzac alalist peavalu, mille puhul kirjanik kurdab, nagu oleks ta pea Rooma Peetri kiriku kellatorn, milles undavad kõik kellad. Leidub küll ka lühemaid paremana tundmise hetki, kuid siis variseb Balzac uuesti kokku ja peab kuueks päevaks voodi jääma. Selle järel on küll jälle paranemist märgata, kuid arstid on siiski Eva Hanskale ja abielupaar Mniszek'itele Balzac'i peatse surma teatavaks teinud ja kui nüüd Eva nõustub abiellumisega, siis sünnib see vaid kaastundest suure kirjaniku vastu, keda ta oli põetanud oma mõisas tõelise innuga, nii et ta isegi haigestus, nähes neid suuri valusid, mille all kannatas Balzac.

Viimaks ometi on ka Balzac sedavõrd paranenud, et 14. märtsil 1850. a. võib saabuda Balzac'i poolt nii kaua ja nii innukalt oodatud hetk: ta laulatus Eva Hanskaga Berditševi linnakese katoliku kirikus, kuna Eva oli loobunud kogu oma suurest varandusest tütre kasuks, jättes enesele vaid kindla aastase rendi, millega olidki kõrvaldatud kõik takistused nende abieluks.

Kahtlemata oli suur ja ammuigatsetud hetk ajutiselt kaasa aidanud Balzac'i kosumisele sel määral, et abielupaar Balzac'id võisid juba kuu

aega peale nende laulatust, 1850. a. aprillis, alustada matka Pariisi, kuid nii varakevadine matk tolleaegseil Vene ja Poola poriseil teil andis kirjaniku tervisele uue hoobi, kuigi matkati äärmiselt aeglaselt ja suurte peatustega, nii et kulus sõiduks Dresdenini tavalise kuue päeva asemel kuu aega. Dresdenist kirjutab Balzac oma emale, et ta loodab 20. või 21. mail Pariisi jõuda ja käsib selleks ajaks ehtida toad ja trepid lilledega, kuid ise mitte nende päralejõudmist ootama jääda, sest poeg soovib, et ta abikaasa teeks esimese visiidi oma ämmale.

Kui siis Balzac'id peale sellist rasket matka viimaks ometi jõuavad kirjaniku maja ette, põlevad seal kõigis tubades tuled, kuid sisse laskma ei tule neid keegi, hoolimata Balzac'i enese ja kutsari helistamisest ja kloppimisest. Tuleb kutsuda lukksepp, kes muugib uksed lahti, ja seal selgub, et Balzac'i teener on jäänud nõrgameelseks, ning Balzac'i esimeseks mureks oma uues kodus on teenri hullumajja saatmine.

Veel suudab Balzac vaevaliselt liikuda oma palee tubades, mis ta oli sisustanud nii suure armastuse ja innuga. Ta variseb aga silmanähtavasti päevpäevalt, ei suuda enam lugeda ega kirjutada. Teatmed kõnelevad, et abikaasa Eva olla Balzac'i kokkuvarisemisse suhtunud märksa ükskõiksemalt kui kirjaniku õde Laure. Seda tõendavad kaudselt ka Eva kirjad Balzac'i ravivale arstile, dr. Nacquart'ile.

Victor Hugo annab oma „Choses vues's" („Nähtud asjad") järgmise kirjelduse Balzac'i külastamisest 18. augustil 1850. a.:

„Ma kõlistasin. Kuu paistis pilvede vahelt. Tänav oli tühi. Keegi ei tulnud. Ma kõlistasin

teist korda. Uks avati. Ilmus küünalt käes hoidev teenijanna. „Mis härra soovib?“ Teenijanna nuttis. Ma nimetasin oma nime. Mind lasti salongi, mis asus alumisel korral ja milles kamina vastu postamendile oli asetatud David'i valmistatud Balzac'i marmorist hiiglabüst. Küünal põles kaunil laual, mis seisis keset saali, kuna lauajala moodustasid kuus peenemaitselist kullatud statuetti. Tuppa tuli veel teine naine, kes ka nuttis ja mulle lausus: „Ta sureb. Madame läks oma tuppa. Arstid ei anna eilsest saadik enam mingeid lootusi. Tal on haav pahemal jalal. Põletik on juurde löönud. Arstid ei tea, mis teha. Mineval kuul vigastas härra ennast, kukkudes mööblite ilustise vastu.“ „Arstid võtsid ette punktsiooni, aga jalale tekkis paise. Härra Roux opereeris teda. Eile võeti sidemed ära. Haav ei olnud mädane, vaid punane, kuiv, põletikus. Siis arvasid arstid, et ta on lootusetu, ja ei tulnud enam tagasi. Mindi nelja-viie teise arsti juurde. Kõik vastasid, et pole midagi parata. Öösel tundis haige end halvasti. Hommikul kella üheksast saadik ei kõnelevat härra enam. Madame laskis preestri kutsuda. Ta tuli ja võttis ette viimse salvimise. Härra andis märgi läbi mõista, et ta teab, mis sünnib. Tund hiljem ulatas ta oma õele, madame de Surville'ile, käe. Alates kella üheteistkümnest koriseb ta. Ta ei ela enam ööd üle. Kui te soovite, kutsun ma härra de Surville'i, kes ei ole veel magama heitnud.“ See naine lahkus. Ma ootasin mõne hetke. Küünal valgustas vaevaliselt saali mööbleid ja seintel rippuvaid Porbus'i ja Holbeini toredaid maale. Marmorbüst vankus hämaruses, nagu selle mehe vaim, kes oli suremisel. Laiba lehk täitis maja. Härra de Sur-

ville astus tuppa ja kinnitas kõike seda, mis teenijanna juba oli öelnud.

Me sammusime läbi koridori, tõusime siis punase vaibaga kaetud ja kunstiteoste, kujude, vaaside, piltide ja emailitud vaagnatega tihedalt kaunistatud treppi mööda üles, siis jõudsime teise koridori, milles ma märkasin avatud ust. Kuulsin valju, hirmuäratavat korisemist. Ma olin Balzac'i toas. Voodi oli asetatud keset tuba. Mahagonivoodi kaunististega, jalutsis ja peatsis aparaat, mille otstarbeks oli haiget pöörata. Härra de Balzac oli selles voodis, pea toetatud hulgale padjule, millele olid asetatud veel diivani punasest damastist padjad. Ta nägu oli violetne, peaaegu must, paremale poole laskunud, habe kammimata, juuksed hallid, lühikeseks lõigatud, silmad lahti ja vaade tardunud. Ma nägin teda profiilis ja ta sarnles keisriga. Vana naine, haigepõetaja, ja teener seisid teine teisel pool voodit püsti. Üks küünal põles laual ja teine kummutil ukse juures. Hõbevaas oli asetatud öölauale. Mees ja naine vaikisid nagu mingis hirmus ja kuulasid haige valju korisemist. Küünal laual valgustas heledalt kamina juurde riputatud punapõselise naeratava noore mehe pilti. Raskelt talutav lehk tõusis voodist. Ma tõstsin teki üles ja võtsin Balzac'i käe. See oli higiga kaetud. Ma surusin ta kätt. Ta ei vastanud sellele. Samas toas olin ma teda kuu aja eest külastanud. Ta oli lõbus, täis lootusi, ei kahelnud oma paranemises, näidates naerdes oma paistetust. Me olime palju vestelnud ja poliitika üle vaielnud. Ta heitis mulle ette minu „demagoogiat". Ta oli legitimist. Ta ütles mulle: „Kuis võisite teie nii rõõmsa meelega loobuda Prantsusmaa peeri tiitlist, mis on ilusaimaks

tiitliks peale Prantsusmaa kuninga oma?" Ta ütles mulle veel: „Ma ostsin härra Beaujon'i maja küll aiata, aga selle eest tänava nurgal asuva väikese kiriku juurde kuuluva oratooriumiga. Mul on seal oma toas uks, mis viib kirikusse. Võtmepööre — ja ma olengi missal. Ma pean sellest rohkem kui aiast." Kui ma tema juurest lahkusin, saatis ta mind selle trepini, käies vaevaliselt, siis näitas ta uksele ja hüüdis oma abikaasa: „Kõigepealt näita Hugole kõiki minu maale."

Põetajanna ütles mulle: „Päikese tõusul sureb ta." Ma laskusin trepist ja võtsin kokkuvarisenu kuju kaasa. Kui ma läbi saali sammusin, nägin ma büsti uuesti, liikumatuna, tundmusteta, ebamäärasest läikest üle valatud, ja ma võrdlesin surma surematusega.

Koju jõudnud, kohtasin ma — see oli pühapäeval — mitut tuttavat, kes mind ootasid; seal hulgas Riza Bey, Türgi asjaajaja, hispaania luuletaja Navarrete ja itaalia emigrant krahv Arrivabene. Ma laususin neile: „Minu härrad, Euroopa kaotab praegu suure vaimu."

Ta suri öösel. Ta oli 51 aastat vana. Ta maeti kolmapäeval."

Nii kirjutas prantsuse suurim kirjanik oma võrdsest kaaskirjanikust.

Surnu asetati Beaujon'i kabelisse, kuhu ta viidi sama ukse kaudu, mille võti oli Balzac'ile nii kallis olnud. Giraud maalis Balzac'ist ta surmapäeval pildi. Maskivõtmine aga osutus võimatuks, kuna Balzac'i nägu oli hirmsasti moondunud.

Matused olid 22. augustil 1850. a. Philippe du Roule'i kirikusse olid ilmunud: Victor Hugo, minister Baroche, Houssaye, Nerval, Sainte-

Beuve, Dumas-vanem ja -noorem, Banville, David, Frédérick Lemaître, Augustine Brohan, Rothschild ja paljud trükiladujad ja -töölised, kes olid Balzac'i teoseid ladunud. Kirstu nurkadel seisid: Victor Hugo, Alexandre Dumas, Sainte-Beuve ja Baroche. Printspresident Napoleon oli iga päev lasknud kadunu tervisliku seisukorra järele pärida ja seda enesele teatada. Minister Baroche, kes istus kirikus Victor Hugo kõrval, olla lausunud viimasele: „Ta oli suur mees." Hugo on vastanud: „Ta oli geenius."

Balzac maeti Père Lachaise'i kalmistule, kus ta haud asub Nodier ja Casimir Delavigne'i haudade kõrval. Peale kiriklikku talitust võttis sõna Victor Hugo, kes haaravas hauakõnes hindas kõrgelt ja väärilisel oma geniaalse ametivenna kirjanduslikke teeneid.

XXVII. Kes oli Eva Hanska?

Kui lugeda Balzac'i kirju sellele naisele ja nende kirjade järgi luua enesele ettekujutus Eva Hanskast, siis pidi see naine võrduma vähemalt ingliga. Vaevalt võib leida mingit head ja kaunist omadust, mis oleks puudunud Eva Hanskal Balzac'i kirjelduse järgi.

Octave Mirbeau on aga jutustanud loo, et samal ajal, kui Balzac on lamanud surmavoodil, olla Eva kõrvaltoas kunstnik Gigoux'ga voodis vähkrenud ja alles põetajanna korduvate appihüüete peale ilmunud Eva poolalasti oma mehe surmasängi juurde.

Kus on siin tõde?

Me teame, et Balzac'i lühike abielu oli küll kõike muud kui õnnelik. Abielutülid algasid

juba matkal Wierzchowniast Pariisi, kuna nägelemisi põhjustasid nii Balzac'i haiglane olek kui ka Eva äkiline ja taltsutamatu meel. Kindlasti tekitas tülisid Pariisis ka võlausaldajate rünnak, mis algas kohe peale noorpaari päralejõudmist. Muidugi võttis Balzac tavalisi võlausaldajate pealekäimisi märksa ükskõiksemalt kui sellega harjumatu Eva, kelle kannatlikkus löödi võlausaldajate rünnakuga lõplikult rööpast välja. Kõik see seletab osaliselt neid põhjusi, miks Victor Hugo ei leidnud Evat sureva Balzac'i voodi juures, see aitab meid mõista neid rahulikke ja külmigi kirju, mis Eva läkitas Balzac'i ravivale arstile.

Kuid teisest küljest kõnelevad paljudki asjaolud selle naise kasuks. Balzac oli oma testamendis määranud Eva oma pärijaks, jättes naisele aga täielise võimaluse pärandit kas vastu võtta või jälle tagasi lükata. Testamendis oli ka märgitud, et Balzac on laenanud oma naiselt 130 000 franki. Eva ise aga kirjutab, et ta on maksnud alates 1848. aastast kuni kirjaniku surmani Balzac'i võlausaldajaile nimetatud summa enam kui kahekordselt, mida tõendavat Rothschildi raamatupidamine ja väljalunastatud vekslid, ning veel olla tal maksta 60 000 franki, kõnelemata Balzac'i emale makstavast 3000-frangilisest elatusrahast. Eva võttis vastu pärandi ja sellega ühes kõik need arvamatud raskused, mis olid seotud selle pärandiga. Ta maksis Balzac'i emale kolme aasta jooksul täpselt tema elatisraha kuni vanakese surmani, mida tõendavad Balzac'i ema ülevoolavad tänuavaldused. Eva nõutles ärialaliste ja kirjanduslikkude asjatundjatega ja tasus aastate kestes kõik Balzac'i võlad viimse sou'ni. Samuti püüdis Eva oma mehe

poolelijäänud teoste lõpuleviimise ja näidendite mängukavasse võtmise eest hoolitseda ning korraldada Balzac'i järelejäänud paberid ja „Contes drolâtiques" illustreerimist kunstnik Doré poolt.

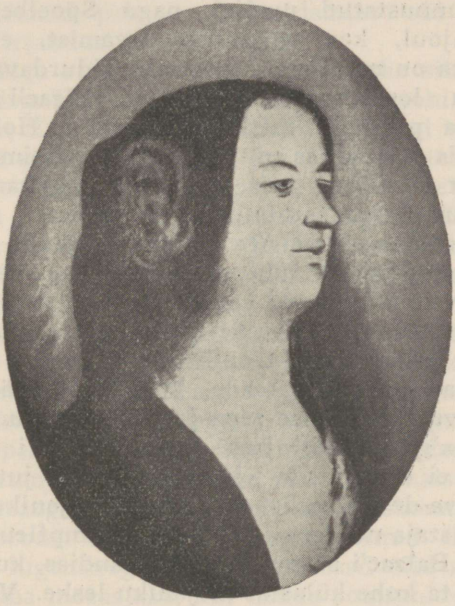

Eva Hanska (Jean Gigoux' pastellmaal 1851. a.).

Kahtlemata oli Eva, samuti kui oli seda Balzac, müstikasse kalduv naine ja nagu sellised tavalisesti ikka äärmiselt meelas. See sensualism oli ilma suurema intelligentsi pidurduseta arenenud Eva juures rohkem seksuaalsusse kui erootikasse. Kõike seda aga oli väliselt ilmestamas tubli osa slaavilist teatraalsust, mis selle

naise esinemistes olla väljendunud. Nii leiamegi, et pea kõik Balzac'i eluloo uurijad suhtuvad Eva Hanskasse kui just mitte eitavalt, siis vähemalt äärmiselt tagasihoidlikult ja skeptiliselt. Kindlasti on ka õigus Balzac'i eluloo sellisel tunnustatud uurijal, nagu Spoelberch de Lovenjoul, kes väljendab arvamist, et Eva Hanska on mõjunud võrdlemisi pidurdavalt kirjaniku loomingule, sundides Balzac'i kaasa tegema pikemaid matku Saksamaal, Hollandis, Šveitsis ja Itaalias ning tulema ja viibima kestvamalt Ukrainas, mis kõik aina takistanud ja seganud Balzac'i rahulikku töötamist.

Kahtlemata on aga Balzac'i sõprade ja esimeste eluloolaste suhtumist sellesse poolatarisse tunduvalt mõjutanud ka see võrdlemisi erootikaküllane elu, mida Eva de Balzac peale oma mehe surma jatkas. Kuigi teenib vähe uskumist Octave Mirbeau eeltoodud teade, kuna on tõenäolisem, et tutvumine endise sepa ja pärastise kunstniku Gigoux'ga kuulub ajasse peale Balzac'i surma, siiski ei saa pidada ebausaldatavaks jutustust, mis Eva de Balzac'ist on andnud kirjaniku innukas austaja nooremast põlvest, Champfleury, kes viibis Balzac'i surma ajal Normandias, kust saabudes ta kohe külastas kirjaniku leske. Viimane olla Champfleury väga lahkelt ja vabalt vastu võtnud. Peame meeles pidama, et Champfleury oli tol ajal 34-aastane boheemlane ja Eva de Balzac 45-aastane daam, kelle välimusest annab esimene järgmise kirjelduse: „Ta oli siis juba väga paks. Tal oli Katariina II nina, ja mina, kes ma noor ja boheemlane olin, tundsin teatud ärevust ja hirmu olla Venemaa keisrinna Katariinaga armuvahekorras." Kogu see lugu, mille Champfleury on meile pärandanud, tuletab elavalt

meelde piiblist tuntud Potivari naise ja Joosepi lugu. Eva de Balzac aga leidis korduvalt põhjusi kutsuda Champfleury'd enese poole, valides ettekäändeiks kord kadunud kirjaniku romaani „Talupojad" jatkamise pakkumise, siis Balzac'i järelejäänud paberite korraldamise või mõne muu kirjandusliku nõutlemise.

Kõige selle vaatlusel ei tohi kahe silma vahele jätta Eva slaavilist päritolu, ei tohi unustada, et Eva oli poola krahvinna, olgugi vaeseks jäänud perekonna võsu, ja selles suhtes ongi mitmeti õigus tema onupojal, krahv Rzewuskil, kes on püüdnud teoses „Le mariage de Balzac" („Balzaci abielu") oma tädilt kõrvaldada neid varjusid, mis temale on tekkinud Balzac'i eluloolaste kirjelduste tõttu.

Balzac'i kirjade põhjal võis ju tekkida Eva suhtes liialt kõrgendatud nõudeid, millele poleks vastanud üksnes see keskpäraste vaimuannetega sensuaalne, praeguse terminoloogia järgi *sex-appeal*'ikas naine, vaid millised nõuded oleksid ületanud reaalsuses iga võimaliku naise. Eva oli tolleaegseile mõisteile vastav seltskonnadaam, mõisaproua, kes oli oma aega veetnud Balzac'i teoste lugemisega, kui need teosed olid muutunud juba moeasjaks, kui nende romaanide lugemine ja tundmine oli kõrgemas seltskonnas liikudes saanud juba paratamatuseks. Võib olla, et Eva tähelepanu juhtis Balzac'i romaanidele prantslasest šveitslanna, kes oli proua Hanska tütre kasvatajaks ja kelle nimele Eva laskis Balzac'il kirjutada esimesed kirjad. Ekslik oleks aga arvata, nagu oleks Eva kunagi suutnud täiel määral mõista oma abikaasa loomingu tõelist suurust. Selleks puudus sellel seltskonnadaamil lihtsalt vajaline sügavam intellektuaalsus. Kirja-

vahetuse algatamist Eva poolt tuleb võtta kui igavust tundva seltskonnadaami kapriisi vahetada mõtteid moekuulsusega ja kui siis saabus esimene kohtamine, ei tohi unustada, et Eva oli niivõrd kohutatud Balzac'i välimusest, et ta pidi end tunda andmata põgenema. Ka Eva onupoeg, krahw Rzewuski, kinnitab oma eelpoolnimetatud teoses, et Eva olla Hanskit armastanud, mis muidugi ei takistanud ega tarvitse takistada seltskonnadaami soetada armuvahekord mehega, kes on nii kuulus, nagu oli tol ajal Balzac, ja kes pealegi kõike seda võttis naise puhta ja õilsa armastusena, vähemalt kinnitades seda teistele oma kirjades.

Vist on samuti õigus ülalnimetatud krahv Rzewuskil, kui ta Eva teguviisi põhjendab sellega, et tol ajal olla selle naise lähemas sugulaskonnas peetud Eva abiellumist Balzac'iga mesalliansiks, sega-abieluks, sest ei tohi unustada, et Eva onu, krahv Severin Rzewuski oli üks neist kolmest diktaatorist, kes XVIII sajandi lõpul valitsesid Poolat. „Armuvahekorda poleks pahaks pandud, aga abielu plebeilase, välismaalasest kirjanikuga", tarvitades Eva onupoja sõnu, ei suutnud vist poola ennast-täis ja upsakas kõrgem aadel tol ajal kuidagi täielikult mõista. Ja kas ei püsinud Rzewuskite sama mentaliteet Evas ka veel siis, kui ta oli juba Balzac'i abikaasa?

Võttes armuvahekordi slaavilise süttivuse ja kerge mööduvusega, ei võinud Eva peale oma mehe surma tunda ka leina ning kurvastust kuigi sügavalt, kuna selle abielu seaduslik osa oli kestnud vaid mõned kuud ja needki mõned kuud pole olnud kuigi õnnelikud mesinädalad, nagu möönab seda Eva onupoeg krahv Rzewuski. Ja

me teame, et Balzac'i surm oli kaugelt rabavamaks löögiks tema õele Laure'ile, kirjaniku sõbrannadele Zulma Carraud'le ja Delphine Girardin'ile, kes olla minestusse langenud, saades kuulda Balzac'i surmast, George Sand'ile ning sõpradele, nagu Théophile Gautier'le, Victor Hugo'le, Lamartine'ile ja Sainte-Beuve'ile — kõik nad olid Balzac'i surma järel kaugelt tõsisemad leinajad kui kirjaniku lesk.

Eva de Balzac elas veel kaua peale oma mehe surma: ta suri 9. aprillil 1882. a. ja on maetud oma mehe kõrvale Père Lachaise'i kalmistule Pariisis.

XXVIII. Balzac inimesena ja ta kirjanduslikud kaasaegsed.

Balzac on ise öelnud enese kohta: *„Pour me connaître il faut me pratiquer et longtemps"* — kes teda tahab tundma õppida, peab selleks kaua aega tarvitama. Nii see ka on. Ja sellega ongi seletatav, et tal oli oma elupäevil nii palju vastaseid ja kadetsejaid, kuigi ta polnud sageli kaugeltki kadetsemisväärses olukorras. Vastasteks ja kadetsejaiks olid aga need, kes kergelt möödudes olid tähele pannud suure kirjaniku juures mõne tema paljudest koomilistest külgedest, aga sealjuures ei osanud või ei tahtnudki näha neid paljusid ja väärtuslikke omadusi, millega Balzac oli inimesena nii rikkalikult varustatud.

Balzac'ile heideti ette, alates juba varasest noorusest, suuruse-maaniat, mida Balzac ka sageli väljendas, ega tahetud talle andestada enesekiitmist ja oma väärtuse tundmist. Aga sealjuures ei nähtud või ei tahetud näha geniaalse

kirjaniku lapselikku avameelsust ja otsekohesust, mille kasutamises olid nii meisterlikud kõik, kellega kirjanik äriliselt kuidagi kokku puutus. Kui Balzac'il oli kirjanikuna vaja vaid ainus kord näha mõnd inimest, kes köitis ta tähelepanu, et võida juba ühekordse nägemise järel anda sellest inimesest mõnes kirjanduslikus teoses hästi-õnnestunud ja suurepärane kuju, mis tõeliselt õigustas teda kirjanikuna nimetama end suureks inimestetundjaks, siis oli ta eraelus samade inimestega vahekordadesse sattudes kergesti nende poolt pügatav ja petetav, nagu tõendavad seda nii hiilgavalt kõik Balzac'i ärilised ettevõtted.

Paljud kaasaegsed on nimetanud Balzac'i ennast täis olevaks ja koguni inimesi vihkavaks, kuid lugedes vähegi tähelepanelikult tema järelejäänud ja säilinud kirjavahetust, õpime alles tundma i n i m e s t Balzac'is ja mida rohkem me teda tundma õpime, seda ligemale astub meile h e a Balzac'i kuju. Samas veendume, kui vähegi jälgida neid rohkearvulisi pühendusi ja pühenduskirju, millega olid varustatud väga paljud kirjaniku teosed. Vaevalt on keegi teine kirjanik nii sageli ja nii palju oma teostest pühendanud eri isikuile, kui on seda teinud Balzac. Iseloomulik tohiks juba olla, et nii palju pühendaja pidi tundma otse vajadust midagi annetada neile, kelle vastu ta üksikuil momendel tundis mingil põhjusel tänu. Ja tänu tunneb Balzac kõigi vastu, kes temale on kunagi ja kusagil vastutulelikkust üles näidanud: ta pole pühendanud oma teoseid üksi naissõpradele, vaid isegi oma ajutiste asulate omanikkudele, kelle juures on kirjutatud mõni teos, pea kõigile oma sugulastele, oma kirjanduslikkudele sõpradele ja

isegi oma vekslite diskonteerijale parun Rothschildile. Mõnede pühenduste poolanonüümsed nimed, nagu „Beatrix'i" pühendus „Sarah'le", on hilisem aeg suutnud avastada, — Sarah oli krahvinna Visconti-Guidoboni, sündinud Francis-Sarah Lowell; kuid kes peitub „Maria" eesnime taga, kellele on pühendatud „Eugénie Grandet", see on tänapäevani jäänud saladuseks. Võib-olla oleks sellele vastuse andnud Balzac'i kirjavahetuse see osa, mis läks kaotsi siis, kui peale Eva de Balzac'i surma kirjaniku maja läks oksjonile ühes muu Balzac'ile kuulunud vallasvaraga ja kirjaniku kirju pilluti otse tänavale: väsimatu Spoelberch de Lovenjoul ei suutnud kaugeltki kõiki neid päästa. Eva Hanska tütar, krahvinna Anna Mniszek oma pillava eluga oli põhjustanud peale oma ema surma Balzac'i kokkuostetud varade oksjoni.

Balzac'i elupäevil tema kohta igasuguste võimalikkude ja võimatute laimujuttude, anekdootide ja lugude tekkimiseks andis erilist hoogu just see asjaolu, et kirjanik oli oma isikliku elu juhtumuste avaldamises äärmiselt tagasihoidlik ja kinnine. Seepärast ei saagi võtta kuigi usaldavalt neid lugusid ja humoreske, mis Léon Gozlan on peale kirjaniku surma koondanud kahte raamatusse: „Balzac intime" („Balzac intiimselt") ja „Balzac en pantoufles" („Balzac toakingades"), oli ju nende teoste autori vahekord Balzac'iga muutlik, kuna omaaegsele sõprusele oli järgnenud vihavaen.

Oma isiklikust elust ei kõnelnud Balzac igakord ka oma sõpradele kaugeltki tõtt. Eelpool märkisime juba kirjaniku kalduvust müstifikatsioonidesse. See avaldus ka tema isikliku elu nähtuste tahtelises moonutamises. Nii on ta

sageli kirjutanud ja kõnelnud oma mungalise elu askeetsusest, mille vastu aga kõneleb kõige selgemalt asjaolu, et kirjanikul oli vähemalt üks järeltulija väljaspool abielu, kui jätta kõrvale arst Cabanès'i väide Balzac'i neljast lapsest. Üldiselt oli Balzac, nagu äsja mainitud, äärmiselt kinnine oma isiklikkudest elamustest kõnelemises, mispärast ongi nende kohta kasinaid teateid.

Need portreed, maalid ja fotod, mis Balzac'ist on olemas, ei anna siiski kirjanikust täit pilti, ehk olgu siis, et me neid võtame üksteist täiendavalt. Iga maalija on nimelt Balzac'i näinud iselähtekohast. Kirjanikule enesele olla kõige rohkem meeldinud sarnasuse mõttes 1842. a. tehtud ülesvõte.

Balzac'i välimuse kirjeldusi on mitu, kuid kõige üksikasjalisem ja kindlasti ka kõige õiglasem ning õigem on Théophile Gautier' oma, mille ta avaldas ajalehes „Presse" Boulanger' Balzac'i-portreede ülevaates ja millest toome siin järgmise lühendatud kokkuvõtte:

„Balzac ei olnud ilus. Ta näojooned olid ebakorrapärased, ta oli kasvult lühike ja paks. Elu ja tuli, mis tema näost vastu sädelesid, andsid talle aga erilise ilu. Boulanger' pildil on Balzac mähitud oma mungarüü voltidesse, mõlemad käed rahuliselt ja jõuliselt risti rinnal, kael vaba, pilk kindel ja otse vaatav, ülalt langev valgus laseb selgelt paista Balzac'i otsaesise ja tema väga arenenud protuberantsid, mustad juuksed, annavad tema peale omapärase elulikkuse, ja silmad, mille sarnaseid on raske leida, vaatavad üllatava teravusega. Nina peale olla Balzac ise juhtinud kujur David d'Angers'i tähelepanu: „Pange hästi tähele minu nina, minu nina on omaette maailm." Selle nina

laiade ja punaste sõõrmete kaudu on kirjanik sügavalt ja kirglikult hinganud. Lihav ja eriti alumises huules kirglikkust väljendav suu naeris pilkeliselt, olles varjatud vurrudest, mille värv oli kaugelt heledam juuste omast. Trotslikult tõusvat lõuga ühendas kaelaga lai ja vägev lihavus, mis sarnles noore härja kaelaga. Balzac'i kael ise oli atleetiliselt tugev ja päris erakorraline. Palete vägev lihavus oli kaetud hea tervise mahlaka punaga, nagu väljendas üldse Balzac'i välimus heatujulisust, olles rahustav oma suurepärase tervislikkusega. Balzac'i pea oli osalt mungalt, osalt sõjamehelt pärit, mingi haruldaselt erakorraline segu sügavast mõtlikkusest ja heatujulisusest, kaalutlusest ja hoolimatusest; mõtleja ja elukunstnik ühinesid tema olemuses omasuguses kooskõlas. Asetage selle laia rinna ümber raudrüü ja te saate ehtsa palgasõduri, nagu neid nii rõõmsaina on maalinud Terburg. Mungarüüs aga tuletaks ta nii elavalt meelde Rabelais' „Gargantua'st" Jean des Entommeurs'i, kuid ärge unustage sealjuures, et ta silm oma kollakalt sädeleva lõvipilguga tungib läbi tüseduse ja heasüdamlikkuse, rektifitseerides madalmaise mugavuse. Selline mees võibki vastu pidada kõigile söömingute, lõbustuste ja töö liialdustele. Ja me ei olegi imestunud nii hulga köidete üle, mis Balzac avaldas nii lühikese eluaja kestes. See imetlust vääriv töö ei ole jätnud väsimuse jälgegi neile tugevaile punastele põskedele ja sellele laiale valgele otsaesisele. Hiiglatöö, mis oma koormaga oleks maha rõhunud pool tosinat teisi harilikke töölisi, on vaevalt kolmandik sellest mälestisest, mis ta tahtis püstitada."

Nende kahekümne töö-aasta kestes, mis Bal-

zac'il tema kunstiliseks loominguks olid kasutada olnud, tekitas see hiiglatöö peale hulga vaenlaste ka palju sõpru kaasaegsete kirjanikkude ja kunstiinimeste hulgas.

Eespool juba kuulsime, kuis Victor Hugo, suurim ta kaasaegseist, nõudis Balzac'i valimist Prantsuse Akadeemia liikmeks, kuigi Balzac ja Hugo oma poliitilistelt veendumustelt kuulusid otse vastupidistesse laagreisse: Hugo oli demokraat, Balzac aga kuningriiklane. Kui Hugo alustab Balzac'i lahtisel haual oma nii haaravat matusekõnet lausega: „Pilgud ei pöördu enam nende peade suunas, kes valitsevad, vaid nende peade poole, kes mõtlevad, ja kogu maa võpatab, kui üks neist peadest lahkub," siis leidis ta oma järgnevais mälestussõnades täiesti õieti, et tema legitimistliku ja kuningriikliku sõbra kunstiline looming iseenesest juba oli revolutsiooniline, nagu on seda iga uudne tõde, mis veel pole saanud hulkade tõeks. Ja Balzac'i demokraatlik sõber lõpetas oma vägeva hauakõne sõnadega: „See ei ole tühjus, see on igavik. See ei ole lõpp, see on algus. Kas pole see tõde, teie kõik, kes teie mind kuulete? Puusärgid, nagu see siin, annavad tunnistust surematusest."

Prantsuse mõjukaim ja suurim kaasaegne naiskirjanik George Sand ei mälestanud Balzac'is mitte üksi oma endist sõpra, vaid korduvalt märgib George Sand oma teostes, milline suur kunstnik oli Balzac, keda ta nimetab inimkonna suureks arvustajaks, kelle romaanid ületavad romaanide tavalise mõiste. Théophile Gautier, kes viibis Balzac'i surmapäeval Veneetsias, ei ole oma silmi tahtnud uskuda, kui ta ajalehest on lugenud oma suure sõbra surmasõnumi. Sama ülistavalt, nagu suhtus Balzac'isse Victor Hugo,

kirjutas temast ka Lamartine. Prantsusmaa tolleaegne suurim arvustaja Sainte-Beuve, kel varem olnud nii mõnigi kokkupõrge Balzac'iga, kuid kes sellest hoolimata hindas viimases ikkagi suurt kirjanikku, oli esimene, kes kirjutas kadunu loomingust pikema ja tunnustavalt hindava ülevaate.

Balzac'i looming oli äratanud väljaspool Prantsusmaad juba tema elupäevil sageli suurematki tähelepanu kui kirjaniku kodumaal. Eelpool oli kõne sellest, millist tähelepanu olid avaldanud Balzac'i romaanid Itaalias. Saksamaal oli Balzac'i romaane kiitvalt nimetanud koguni Goethe. Heine oli Pariisis elades seisnud õige sõbralikus vahekorras Balzac'iga, kelle surma järel saksa suur armulüürik ja pilkekirjanik teatas Laube'le: „Ma olen kaotanud oma sõbra Balzac'i ja teda nuttes mälestanud." Balzac oli oma elupäevil nimetanud Heinet „juutide täiuslikuks vaimuks", nagu ta Rothschildi nimetas „juutide täiuslikuks rahameheks". Venemaal oli Balzac'i romaani esimeseks tõlkijaks Feodor Dostojevski, ja sealgi oli Balzac'i teostel sama suur menu nagu kõikjal mujalgi, Austrias, Ungaris, Poolas, kuhu aga tungisid prantsuse raamat ja ajalehed.

XXIX. Lõpetuseks.

Balzac'i kirjanduslik looming sai kesta kõigest kakskümmend aastat ja tema hiiglakavatsus „Comédie humaine" ei jõudnud poolenigi, kuid isegi torsona on selle kirjaniku looming oma ulatuses selline, et sellesse süvenemine nõuaks tänapäeval aastaid, kui tahetaks saada natukenegi

selgem ülevaade toodangust, mis see loov vaim oli suutnud anda oma loomingu lühikeste aastate kestes, pealegi aastate kestes, mis olid kirjanikule inimlikkudelt muredelt sama külluslikud kui tema loomingki.

Balzac'i romaanid käsitavad prantsuse XIX sajandi elust kolme ajajärku: keisririik, restauratsioon ja kodanline kuningriik, millest peamiselt on pärit need üle 2000 tegelase, kes esinevad kirjaniku toodangus. Kõik kolm ajajärku olid küllusliku oma vastandlikelt püüdeilt ja siiski sama tihedas seoses üksteisega, nagu nad kronoloogiliselt ja oma sisemise arengu loogikaltki üksteisest sõltusid ja järgnesid: kõik kolm ajastut olid vaid Suure Prantsuse Revolutsiooni ligemad või kaugemad järellained, mis tõid enesega kaasa küllalt väärtuslikku, aga sellega ühes ka küllalt põhiolluslikku ahnitsemist, ametialalisi ja eraelulisi kelmusi, karjärismi ja tühiseid karjäriste.

Kõigi kolme ajastu iseloomulisemate kujude nägemiseks oli Balzac'il silma, veel rohkem aga oskust nende iseloomuliste kujude tabavaks karakterjoonistuseks ja üksikute kujude individualiseerimiseks, milles Balzac on meisterlikult eeskuju-andev veel tänapäevalgi.

Oma teoste faabula valikus ja sündmustiku arendamises on Balzac teatud määral kõikuv ja kõhklev, püüdes siin teha mõningaid kontsessioone ja järeleandmisi lugejaskonna maitsele põnevuse suunas. Ja kui Balzac kord asus põnevuse arendamisele, siis läks ta selles sageli liigsetesse keerdkäikudesse, mis ei toonud kuigi suuri lisaväärtusi. Kuid oma paremais teostes pole Balzac põnevusele iseseisvama väärtusena

erilist rõhku pannud ja see pole neile kunstiliselt kahjuks tulnud.

Kui veel klassilise kirjanduse ajastu ei pidanud romaani kirjandusliku liigina kuigi tähelepanuväärivaks ega seisnud tol ajal romaan sugugi väärilisena teiste kirjandusliikide hulgas, siis jääb romantikute, eeskätt küll Walter Scott'i teeneks asetada romaan kirjandusliikide omavahelises võistluses esikohale, kuna aga Balzac'ile sai osaks viia XIX sajandi teisel veerandil romaan kunstiteosena sellisele täiuslikkusele, et sealt peale on jäänud romaanile kui kirjandusliku loomingu kõige mitmekülgsemat ja täielisemat väljendust võimaldavale liigile esikoht teiste kirjandusliikide hulgas. Balzac on moodsa romaani, nagu see arenes Flaubert'i ja Zola kaudu, loojaks ning ühtlasi romaani andekamaid esindajaid XIX sajandi esimeselt poolelt, kelle mõõduandev seisukoht on kindlalt püsiv tänini. Kui Balzac oli enesele seadnud ülesandeks „*exprimer mon siècle*" („väljendada oma sajandit"), siis oligi ta selle oma romaanides täiuslikult teostanud.

Balzac oli intuitiivselt loov kunstnik, kes sageli on kandnud aastaidki mõne oma romaani kavatsusi mõtetes ja meeltes, enne kui ta tundis selle valmimist sel määral, et võis istuda kirjutuslaua taha ja mõne nädala või kuu kestes maha kirjutada selle, mis nägematult oli sündinud kirjaniku alaliselt töötavas vaimus. Balzac on ise mitmelgi puhul kinnitanud, et ta võis asuda oma järsku tekkinud intuitsioonide teostamisele alles siis, kui need olid muutunud täiesti visionaarseiks, kui ta neid oma silme ees arvas nägevat elavate ja täiesti tuntavatena. See kujutuses ilmnevate inimeste ja sündmuste nägemise võime

ulatus Balzac'i juures hallutsinatsioonide nägemiseni. Kuid seejuures oli Balzac ometi kirjanik, kes võttis kõik oma teoste tegelased reaalsest elust. Eelpoolseis peatükkides oleme mõnigi kord märkinud neid üksikuid kaasaeglasi, kes olid Balzac'ile ühe või teise tema loodud kuju algmudeliks. Spoelberch de Lovenjoul teab veel nimetada mehegi, kes on tundnud Balzac'i pea kõigi tegelaste algkujusid.

Kuid oleks ekslik lasta nende algkujude olemasolemise põhjal kerkida oletust, nagu oleks Balzac olnud osav maalija looduse järgi, kes oskas vaid nähtud kujusid loomutruult tabada ja siis oma romaanides ära kasutada. Nagu Balzac ei olnud tema elupäevil valitseva mõõduandva kirjandusliku voolu, romantismi pooldaja, nii ei saa me teda paigutada ühegi teise kirjandusliku suuna kitsasse raamistikku, vaid ta kuulus ja kuulub geeniusena neisse kõigisse ja mitte ainsassegi neist üksikult. Reaalsuse kasutamise küljelt võivad ju realistid Balzac'i teatud õigusega lugeda realismi esiisaks, aga niipea kui me siirdume Balzac'i loomingu siseolemuslikule küljele, vaatleme selle motiive ja sageli müstilist põhiolemust ja tuuma, siis märkame selgelt, et oleks täiesti ekslik lugeda teda kirjanikuna realistide kilda. Juba tema elusaladuste otsing, mis ei läbi kaugeltki üksi tema teost „Tundmata suurteos", vaid leidub Balzac'i väga paljudes teisteski romaanides ja novellides kõrvalteemana, ehk jälle kirjaniku kallak fantastikasse ja müstikasse — kõik see eemaldab ta realistidest.

Balzac'i teoste stiililine külg on kahtlemata kirjaniku elupäevil leidnud kõige rohkem atakeerimist ja seda kindlasti ka kõige põhjustatumalt.

Mõtteline küllus ja rikkus, mida leiame nii üleujutavalt kõigis Balzac'i teostes, ei võinudki olla kuigi kerge lausesse sulgemiseks, ja Balzac oma jõulise temperamendi ekspansiivsuses ei olnud ka selline stiili viimistleja ning nukitseja, nagu oli näiteks Flaubert. Selleks oli Balzac liialt oma ikka jälle pealesuruvate mõtete paisu rõhumise all, kui et ta oleks võinud kestvalt juurelda oma teoste väljendusliku külje juures lause lauselt, lehekülg leheküljelt, pühendades esimestele nädalaisse ulatuvaid päevi ja teistele kuudeks venivaid nädalaid, nagu tegi seda Flaubert. Balzac'il sündisid intuitsiooni heledal põlemisel novellid ja romaanid kergema vaevaga kui Flaubert'il mõni üksik lehekülg. Kui Balzac'i esimene mahakirjutus oli vaid pealetormavate mõtete paberile pildumine, siis polnud ka temale järellooming kaugeltki sama kerge, vaid veel 1842. a. tunnistab kirjanik ise, et iga tema teose poogen on 17—18 korda parandatud, millised parandused olid sageli vägagi põhjalikud muutmised, nii et nende tagajärjel ei jäänud esialgsest kontseptsioonist enam midagi järele, kuna paranduste ja muutmiste tõttu tekkis tihti mitugi uut redaktsiooni, mis siis lõpuks omandasid kuju, nagu nad meile juba trükitult esinevad. Sellise töötamisviisi juures on juba paratamatuseks teatud konarlus stiilis, eriti kui me arvesse võtame prantslaste loomupärast vajadust kergelt voolava kõne ja kirjutatud sõna järgi. Balzac'i lause on pikk ja igasugustest kõrvallausetest läbi põimitud, mis juba iseenesest muudab selle raskepäraseks. Kuna Balzac'i lauses leiavad väljendust tihedalt üksteise kõrval nii asjaliku kirjelduse kui ka hingeliste ja meeleoluliste kujutuste vastandlikud osad, mis oma järskude

üleminekutega ei või vajaliselt soodustada lause rütmilist kooskõla, siis juba seepärast tundub kirjaniku väljenduses karedust ja tema lause jätab voolavuselt mõndagi soovida. Seda ongi prantsuse kirjandusloolased kuni kõige uuema ajani, nende hulgas ka selline kirjandusteadlane nagu Gustave Lanson, märkinud Balzac'i stiili eitava küljena. Erandi moodustab siin vaid prantsuse romaanikirjanik Paul Bourget, kes Balzac'i stiili vabanduseks soovitab vahet teha romaani ja kunstproosa keelelise külje vahel, kuna esimene ei vaja viimase viimistletud stiili. Bourget järgi on Balzac ühes Mérimée ja Stendhal'iga „väga suured romaanikirjanikud: nende keel ei võinud, ei tohtinudki olla väga korrektsete ja väga täiuslikkude proosakirjanikkude oma. Väikesed õiged sündmused, mida neil oli vaja üles märkida, ei sisaldanud ei viimistlemist, ei meloodiat, ei ka sõnade hoolikat valikut. Romaani stiil ei või meelde tuletada proosas kirjutatud poeemi stiili, ilma et see seda liiki ära ei rikuks. Stiil peaks olema nagu laboratooriumis ja kliinikus välja töötatud, samuti kui vaatlus ise, mis romaanikirjanik üles märgib."

Ei saagi sellise vitaliteedi ja temperamendiga kirjaniku juures, nagu oli seda Balzac, nõuda peenelt viimistletud stiili. Ei ole olnud erilised stiilimeistrid ka Balzac'ile mõneski suhtes vaimusugulased kirjanikud teistes maades, nagu venelastel Feodor Dostojevski.

Kui Balzac'i mõju oli salgamatu juba paljudessegi tema kaasaeglastesse, siis on selle mõju piirkond aastate möödudes aina avardunud ja kasvanud, ulatudes kõigi kultuurrahvaste kirjandusse.

Eeskätt on see mõju olnud tunda muidugi

prantsuse kirjanduses. Kuigi Flaubert seisab paljuski täielises vastuolus Balzac'iga, keda ta nimetas isegi teise järgu meheks (Balzac'i katolitsismi pooldamise pärast), on ka Flaubert võtnud vastu mõjutusi Balzac'ilt, mille selgemaks tunnuseks on „Madame Bovary", kuna nimetatud teose alatiitel „Moeurs de province" („Provintsi kombed") tuletab juba meelde Balzac'i „Scènes de la vie de province" („Provintsielu stseenid").

Balzac'ilt on paljugi õppinud naturalistliku kirjandusvoolu rajaja Emile Zola, kelle kahes paremas romaanis „L'assomoir" („Tapalava") ja „Germinal" *) võib leida Balzac'i mõjutisi, nagu on viimast tunda ka Zola „Rougon-Macquart'is".

Veelgi sügavamalt juurdunud Balzac'i loomingust vennad Goncourt'id, nagu juhivad sinnapoole ka Alphonse Daudet Pariisi elu pildid ja Guy de Maupassant'i „Bel-Ami" **). Kuid kõige sügavam ja valdavam on olnud Balzac'i mõju Paul Bourget'sse, kes ise tunnistab end vaimustatud balzaclaseks ja kelle kirjanduslikus loomingus on Balzac'i toodang jätnud kõige tunduvamad jäljed.

Venelastest oli eelpool juba nimetatud F. Dostojevski, kelle kõrval olgu mainitud veel üksi D. V. Grigorovitš, kes neljakümnendail aastail oli Balzac'iga sõbralikus läbikäimises ja tunnistab ise: „Balzac oli meie lemmik-kirjanik; me pidasime teda kaugelt kõige tähtsamaks prantsuse kirjanikuks."

Ja inglastest tunnistas juba Balzac'i elupäe-

---

*) Eestikeelses tõlkes ilmunud pealkirja all „Söekaevurid". Tõlkinud J. Semper. 1928. a.

**) Eestikeelses tõlkes ilmunud pealkirja all „Ilus sõber". Prantsuse keelest tõlkinud Erna Luisk. 1931. a.

vil Robert Browning, et ta olla kõigile inglise romaanikirjanikele hundipassi andnud peale seda, kui ta olla tundma õppinud Balzac'i, kelle kohta Browning kirjutab: „keda ma suuresti jumaldan ta ande pärast, mida ta ka iial ei suvatseks sellega ette võtta". Teine inglane, Elizabeth Barret, tähendab Balzac'i kohta: „Ta on imeteldavaima andega kirjanik — tema töis on elu kõikjal üliküllus — ta omab suure prohveti nägemis- ja väljendusvõimeid. Ei ole Prantsusmaal, minu arvamise järgi, ainustki kirjanikku võrdset Balzac'iga — ainustki, — kuid kus on Inglismaal lugeja, kes seda tunnustaks?" Oscar Wilde on inglastest innukam Balzac'i loomingu pooldaja (vrd. tema „Intentions").

Ka rootsi kirjanduslik suurvaim August Strindberg oli Balzac'i loomingu geniaalsusest haaratud, mida tõendavad mitmedki Strindbergi teosed.

Oleviku saksa silmapaistev kirjanik Stefan Zweig ühendab „Drei Meister" nimelises raamatus Balzac'i inglase Dickens'i ja venelase Dostojevskiga, kellede loodud romaanid on seni viljanud kõigi maade kirjandust ja kellest kolmest esikohal seisev Balzac laseb ka tulevikul avastada oma hiiglaloomingust ikka uusi, seni nägematuks jäänud väärtusi.

Selles aga seisabki geeniuse tunnus, et tema loomingu väärtused on ammutamatud.

Nimede hääldamist.

Abrantès — abran(g)tess
Andrieux — an(g)drijöö
Angoulême — anguleem
Apponyi — apponji
Aubusson — obüsson(g)
Balzac, Honoré de — balzak, onoree dö
Banville — ban(g)vill
Bargeton — baržeton(g)
Baroche — baroš
Beaumarchais — bomaršee
Béchet — bešee
Belloy — beloa
Bernard, Charles de — bärnaar, šarl dö
Berny, Laure-Antoinette de — bärnii, loor-antoanett dö
Berryer — beriee
Besançon — bezan(g)son(g)
Bette — bett
Birotteau — birotoo
Boccaccio — bokatšio
Bolognini — bolonjiini
Boulanger — bulan(g)žee
Bourbon — burbon(g)
Bourget, Paul — buržee, pol
Bovary — bovarii
Bretagne — bretanj
Brignol — brinjol
Brillat-Savarin — brijaa-savarän(g)
Brohan, Augustine — broan(g), ogüstiin
Brunne, Claire — brünn, kläär
Buffon — büfon(g)
Buloz — büloo
Cabanès — kabaness
Cadignan — kadinjan(g)
Carraud — karoo
Castries — kastrii
Châlons — šalon(g)
Champfleury — šan(g)flörii
Chatelet — šatlee
Chopin — šopän(g)
Cibot — siboo
Cim — simm
Cipolin — sipolän(g)
Claës — klaess
Clichy — klišii
Constitutionnel — kon(g)stitüsjonell
Crevel — krevell
Custine — küstiin
d'Agoult — daguu
d'Angers — dan(g)žäär
d'Arthez — dartess
d'Assonvilles — dasson(g)vill
Daudet — dodee
d'Aurevilly, Barbey — dorviji, barbee
Delacroix — dölakroa
Delavigne — dölavinj
Doré — doree
Dubochet — dübošee
Duckett — dükett
Dumas — dümaa
Dutacq — dütakk
Grandet, Eugenie — gran(g)dee, öženii

Faubourg Poissonnière — fobuur poassonjäär
Flaubert — flobäär
Fouché — fušee
Fougères — fužäär
Furne — fürn

Gautier, Théophile — gotjee, teofiil
Sand, George — zan(g)d, žorž
Gigoux — žiguu
Girardin, Delphine de — žirardän, delfiin dö
Giraud — žiroo
Godefroi — godfroa
Goncourt — gon(g)kuur
Goriot — gorioo
Gosselin — gosslän(g)
Guizot — gizoo

Hanotaux — anotoo
Harel — arell
Hetzel — etsell
Houssaye — ussee
Hugo — ügoo
Hulot — üloo

Jan, Laurent — žan(g), loran(g)
Janin — žanän(g)

La Fontaine — la fonteen
Lago Maggiore — lago madžjoore
Lamartine — lamartiin
Lamenais — lamnee
Languedoc — langedok
Lassailly — lassaji
Lavater — lavatäär
Latouche — latuš
Laure — loor
Ledru-Rollin — lödrü-rolän(g)
Lemaître — lömeetr
Loire — loar
Lord R'hoone — lord r'huun
Louis Lambert — lui lambäär
Lousteau — lustoo
Louvre — luuvr
Lovenjoul, Spoelberch de — lovan(g)žuul, spölberk dö

Madeleine — madleen
Mame — mam
Marbouty — marbutii
Marneffe — marneff
Marseille — marsei
Maupassant, Guy de — mopassan(g), gi dö
Maupin — mopän(g)
Mercadet — merkadee
Mérimée — merimee
Mirbeau — mirboo
Mniszek — mnišek
Modeste Mignon — modest minjon(g)
Molière — moljäär
Monnier, Henri — monjee, anrii
Mont-Cenis — mon(g) senii
Montauran — mon(g)toran(g)
Montejanos, Montès de — montžanoo, montess dö
Montyon — mon(g)tjon(g)
Mortsauf — morsoff
Musset — müssee
Nacquart — nakaar
Nerval — nervall
Neuchâtel — nöšatell
Neuilly — nöiji
Noailles — noai
Nodier — nodjee
Nohant — noan(g)
Nougairie — nugerii
Nucingen — nüssän(g)žan(g)
Ourliac — urlijak
Giraud, Paméla — žiroo, pamelaa
Passy — passii
Pavillon Beaujon — pavijon(g) Božon(g)
Père Lachaise — pär lašeez
Peytel — peitell
Planche, Gustave — planš, güstav

Pommereul — pomröll
Pons — pon(g)
Porbus — porbüss
Rabelais — rablee
Rubempré, Lucien de — rüban(g)pree, lüsjän(g) dö
Rue Basse — rü bass
Rue Cassini — rü kassinii
Rue du Pot-de-Fer — rü dü podöfäär
Robespierres — robespjäär
Rougon-Macquart — rugon(g)-makaar
Roux — ruu
Rzewuska — ževuska
Sainte-Beuve — sän(g)t-böov
Saint-Aubin, Horace de — sän(g)tobän(g), orass dö
Saint-Hilaire, Geoffroy de — säntilääг, žofroa dö
Sallambier — salan(g)bjee
Sandeau — san(g)doo
Scribe — skrib
Séchard — sešaar
Sieyès — siejess
Sorbonne — sorbonn
Souverain — suvörän(g)
Stendhal — stan(g)dall
Sue — sü
Surville — sürvill
Talleyrand — taleran
Tartuffe — tartüff
Tourangin, Zulma — turan(g)-žän(g), zülmaa
Tours — tuur
Tuilerie — tüilrii
Vaudeville — vodövill
Vautrin — voträn(g)
Vendôme — van(g)doom
Werdet — verdee
Verneuil — vernöi
Vicaire — vikäär
Viellerglé — viellerglee
Wierzchownia — viežhownjä
Ville d'Avray — vildavree
Villemain — vilmän(g)
Villeparisis — vilparizii
Voltaire — voltäär

Sisukord.

Lk.

Eessõna 5

I. Vanemad 9

II. Lapsepõlv 12

III. Noorus-aastad 15

IV. Ebaõnnestumised ärimehena 20

V. Esimene armastus 22

VI. Kunstilise loomingu esikteosed 25

VII. Tutvunemine Eva Hanskaga 31

VIII. Sõbrannad 38

IX. Kirjanduslik toodang 1830.—1832. a. 41

X. „Comédie humaine'i" algus 46

XI. Balzac Viinis 52

XII. Kirjanduslik looming jatkub 54

XIII. Matk Itaaliasse 56

XIV. Ajakirjade väljaandmine 58

XV. Korruptsiooni Iliaad 62

XVI. Teine ja kolmas matk Itaaliasse 71

XVII. Fantastika igapäevases elus 73

XVIII. Kodus ja töös 78

XIX. „Contes drolâtiques" 81

XX. Katsed näitekirjanikuna 85

XXI. Romaani- ja novelli-looming jatkub 92

XXII. „Comédie humaine" hakkab teostuma 97

XXIII. Matk Venemaale 100

XXIV. Võitluses haigustega jatkub looming 105

XXV. Lõpu eel 110

XXVI. Viimsed matkad. Abielu ja surm 119

XXVII. Kes oli Eva Hanska? 129

XXVIII. Balzac inimesena ja ta kirjanduslikud kaasaegsed 135

XXIX. Lõpetuseks 141

Nimede hääldamist 149

EESTI KIRJANDUSE SELTSI

POPULAARTEADUSLIK RAAMAT-AJAKIRI

ELAV TEADUS 1933.

12 numbrit aastas, à 80—120 lk., rohkete illustratsioonidega.

Mida sisaldavad uue aastakäigu numbrid?

№ 13 (1). **Dr. med. K. Lellep: Kehaehitus ja iseloom.** Valgustab viimase aastakümne suuri leiutisi (Kretschmer jt.). 104 lk., 13 pilti.

№ 14 (2). **Tehnika võidukäik I,** Dr. Jaan Kranig: **Keemia** kui moodsa tehnika alus. Sissejuhatuseks: Dr. R. N. Coudenhove-Kalergi: Tehnika ja kultuur.

№ 15 (3). **H. G. Wells: Elu ja inimese põlvnemine.** Redigeerinud prof. J. Piiper. 112 lk., 18 pilti ja kaarti.

№ 16 (4). **Eesti kroonika 1932.** Ülevaated kõigist tähtsamaist sündmustest ja arengust meie politilises, majanduslikus ja vaimses elus. 116 lk.

№ 17 (5). **E. Madisson,** Riigikogu asjade valitseja: **Parlamentarism ja Eesti põhiseadus.** Eriti vajalik raamat enne Põhiseaduse muutmise rahvahääletust!

№ 18 (6). **Dr. Jaan Port: Iluaiad ja koduümbruse kaunistus.** Hulga piltidega.

№ 19 (7). **A. Elango: Lapsepõlv ja iseloom.** Väikelapse vaimne areng ja kodune kasvatus. 9 pildiga.

№ 20 (8). **A. Remmel: Rõivastuskunst ja mood.** Hulga piltidega.

№ 21 (9). **A. Kurvits: Enesearendus ja edasiõppimine.** Juhiseid isetegevuseks hariduse alal, eriti maal.

№ 22 (10). W. Söderhjelm: **Itaalia renessanss** I. Renessansi-aja ühiskond. Petrarka ja Boccaccio. Piltidega.

№ 23 (11) A. Aspel: **Sissejuhatus kunstivooludesse.** Hulga piltidega.

TELLIMISTINGIMUSED.

Tellimishind
ühes saatekuludega:

Aastas . .	12 nrit	Kr. 9.—
Poolaastas	6 „	„ 5.—
Veeranda.	3 „	„ 2.75
Üksiknumber		„ 1.—
Iga numbri iluköide .		„ —.50

Aasta tellimishinda Kr. 9.—
võib tasuda osakaupa:

Tellimisel	Kr. 3.50
1. aprilliks	„ 2.50
1. juuliks	„ 2.—
1. oktoobriks . . .	„ 1.—

Tellides maksta raha posti jooksvale arvele nr. **20-36** ja kirjutada tellimine rahakaardilõigendile. Samuti võib tellida ajakirjana postkontoritest, raamatukauplustest, Eesti Kirjanduse Seltsi usaldusmeestelt ja

EESTI KIRJANDUSE SELTSILT, TARTUS
SUURTURG 12, TEL. 6-01.

HIND 1 KR 50 S.